

VIGILIA

1998 / 3



ANDRÉ FROSSARD: Keresztút

1848–1998

Szlovákok és magyarok, románok és magyarok
a forradalomban

Papok és szerzetesek a szabadságharcban

Pilinszky János írása Törőcsik Mariról

A Vigilia beszélgetése Törőcsik Marival

LUKÁCS LÁSZLÓ:	Szabad virág szabad földön	161
ANDRÉ FROSSARD:	Keresztút (<i>Domokos György fordítása</i>)	162

1848-1998

KÄFER ISTVÁN	Košút aj Bat'áni	171
ÁBRAHÁM BARNA:	„Köztünk és köztetek a fegyverek sohasem dönthetnek”	178
GÁL ISTVÁN:	Piaristák a szabadságharcban	187
KISS PÉTER:	1848/49-es elítélt papok	197
TÖRÖK JÓZSEF:	Szabadkai március	204

SZÉPÍRÁS

HECZEG FERENC:	A hét sváb (<i>részlet</i>)	206
TARBAY EDE:	Az ismeretlen; Assisi; Arc a hóban (<i>versek</i>)	211, 212
VÁSÁRHELYI VERA:	Istenfa (<i>elbeszélés</i>)	213
LUKÁCSY SÁNDOR:	Székelyek álmai (Kriza János gyűjtése)	218
PILINSZKY JÁNOS:	Töröcsik Mari a színpadon	222
PILINSZKY JÁNOS:	A Szent Lator (<i>vers</i>)	234
GENNAGYIJ AJDI:	Töröcsik Mari (<i>vers; Halasi Zoltán fordítása</i>)	224

A VIGILIA BESZÉLGETÉSE

HAFNER ZOLTÁN:	Töröcsik Marival	225
----------------	------------------	-----

EGYHÁZ A VILÁGBAN

BERNÁT LÁSZLÓ:	Az EU és a katolikus egyház A pápa Kubában	235
----------------	---	-----

SZEMLE

(a részletes tartalomjegyzék a hátsó borítón)	237
--	-----

Szabad virág szabad földön

1848 ünnepésekor Babits Mihály kérdése fájdalmasan igazul hangzik mindmáig: „Ki meri meglátni, ki meri idézni az igazi arcát?” Az elmúlt százötven év történetét tükrözteti vissza 48-nak koronként annyit változó ünnepelés-értékelése. S ma? Mikor jön el annak ideje, hogy az eseményeket közösen értékeljék osztrákok és magyarok, szlovákok és horvátok, oroszok és románok? Mikor fogjuk reálisan látni, milyen szerepet játszott az eseményekben a katolikus fő- és alsópap-ság? Mostani számunk talán rendhagyó módon éppen ezekre a kérdésekre próbál, legalább töredékesen, választ adni.

Gondolataink azonban mélyebbre nyitnak. Március az egyház liturgiájában mindig a húsvétra fölkészülés ideje, amikor Jézus szenvedésével és kereszthalálával kell szembenéznünk. Miért van annyi fájdalom a világon? Miért kell egyáltalán szenvedésnek lennie? A magyarság évezredes történetében pedig, vesztos forradalmainkra és szabadságharcainkra tekintve még égetőbbé válik a kérdés: miért sújtotta annyi balsors a magyarságot, miért ünnepelhetünk mi csak vesztos szabadságharcokat, mi az értelme annak a sok áldozatnak, amelyet hős és szent magyarok hoztak hazájukért, népük boldogulásáért?

A kinyilatkoztatás válasza egyértelmű: a fájdalmat nem Isten találta ki az ember számára, hanem az ember bűne okozta. Isten jónak teremtette a világot, s boldogságra hívta meg az embert. S amikor Jézusban Fiát küldte az emberiség üdvözítésére, akkor sem szüntette meg a szenvedést, hanem éppen azt tette az élethez vezető úttá: „Üdvözlégy kereszt, szent remény!” Isten nem örül az ember gyöt-rődésének, nem kegyetlen zsarnokként, még csak nem is hajthatatlanul igazságos bíróként rója ki az emberre méltán megérdemelt büntetését. Jézus „a szenvedésből tanulta az engedelmisséget”: szeretetét az Atya és az emberek iránt nem rendíthette meg még a fájdalom és a halál sem.

A keresztyény remény Krisztus keresztyéből sarjad ki. Mindent el-követ a fájdalom csökkentésére, küzd egy igazságosabb, békésebb és boldogabb világért. El tudja viselni azonban a fájdalmat is, hiszen tudja, hogy annak méhében az élet lehetsége rejlik.

Új évezred küszöbén állunk. Vajon új, emberibb világot is hoz-e majd a következő század? Olyan világot, amelyben az egyének és a népek kölcsönösen tiszteletben tartják egymást, s nem egymás ellen, egymás rovására akarnak boldogulni, hanem egymással összefogva építik közös jövőjüket? Amelyben mi magyarok is elmondhatjuk Babits Mihállyal: „Kicsi az én szobám, kicsi, de nem börtön!”

Keresztút

A felnőttként megtért újságíró a 20. századi francia sajtó egyik meghatározó alakja. Írói tevékenységének köszönhetően a francia akadémia halhatatlanjai maguk közé fogadták. II. János Pál pápa őt kérte a *Ne féljetek* könyvéhez munkatársul. A szókimondó író nemrég halt meg, utolsó könyveiben is a katolikus egyház jövője fölött töprengett.

A keresztút viszonylag új keletű szokás, amely Porto Maurizio-i Szent Leonárd, 18. századi szerzetes jámborságában gyökerezik.

Arra emlékezteti a keresztényeket, miként követték egymást az események villámsebesen és hallatlanul erőszakosan Jézus földi életének utolsó óráiban.

A vér és kinszenvedés útja Pilátus ítélszékétől a Golgotáig vezet: néhány száz méternyi kanyargós út, amelyen az elítéltnak végig kellett cipelnie keresztjét a katonák gyűrűjében, és az evangélium tanúsága szerint „sok embertől kísérve”. Az apostolok elrejtöztek. Csak édesanyja, Mária, János evangélista és Mária Magdolna kísérik végig. Ők vették magukhoz halálra gyötört testét, hogy Arimateai József sírjába helyezték. Jézus életének ez az utolsó epizódja az emberiség történelmének csúcspontja.

A pápa minden nagypénteken a Colosseumban a keresztet hordozva végigjárja a fájdalmas út tizennégy állomását. Szinte egyedül halad, csendben: Krisztus képmása ő.

Bevezető imádság

Nagy és hűséges Istenünk,
hajolj le hozzánk jóságosan,
akik Megváltónkhoz, Jézushoz csatlakozva,
készülünk végigjárni állomásról állomásra
a kereszt fénylő útját.
Krisztus, a mi Urunk által.
Ámen.

Első állomás: Jézust halálra ítélik

Ó Krisztusunk! Egy napon azt kérdezted tőlünk:
„Ki az közületek, aki bűnnel vádolhat engem?”
Ez volt a te bűnöd:
Bűn nélkül jöttél az ártatlanság nélküli emberek közé.
Meg kellett halnod, és az emberek elítéltek téged.
Mi is ott voltunk.
Abban a pillanatban ugyanis az egész világtörténelem
válladra borult, mint az a vérvörös köntös,
amelybe hóhéraid felöltöztettek.
Ó Krisztusunk! Emberfia, akit elítél az ember!
Azt a húst, amelyet tőlünk vettél,

azt a testet, amelyet tőlünk kaptál,
most mind visszavesszük tőled, darabról darabra,
korbáccsal és tövisekkel.
Ó Krisztusunk! Noha ez a te haláltusád útja,
mégis mi szorulunk a te irgalmadra.
Ki más veheti el szégyenünket,
amit szenvedésed láttán érzünk?
Könyörögve kérünk, bocsáss meg nekünk!
Örök emlékezet, felejtsd el!

Második állomás: Jézus vállára veszi a keresztet

Ó Krisztusunk! Te eljöttél, hogy közöttünk élj.
Te, a mindent megvilágító fény,
soha nem tapasztalt örömet hoztál számunkra.
Másként pillanthatunk a világra,
amely beszél ugyan bölcsességről, igazságosságról,
sőt, olykor még jámborságról is,
de mit sem tudott nélkülöd a szeretetről,
ami minden dolog rejtett oka és értelme.
Te tanítottad meg számunkra,
hogy a szeretet hívja létre a másik embert,
hogy a szeretet a kinyilatkoztatás másik neve,
hogy a szeretet leszáll a gyengeségre,
s édesen megpihen az imádkozó ajkakon.
Te kérdést szegeztél szívünknek.
Íme, ez a válaszunk:
ez a rövidke út Jeruzsálemen keresztül,
amely egy cikcakkos villámot rajzol a térképre;
ez a túllontúl súlyos fagerenda,
amely a te vállaidra hullt,
mint az összeomló világmindenség állványzatának egy darabja.
Ó Krisztusunk! Könyörögve kérünk, bocsáss meg nekünk!
Végtelen édesség! Ne emlékezz másra, csak önmagadra!

Harmadik állomás: Jézus először esik el

Ó Krisztusunk! Te azt mondtad nekünk:
„Az én igám édes, az én terhem könnyű”.
Bennünk nincs meg a te szelídséged, ezért
a mi igánk sért, s a mi terhünk agyonnyom.
A mi súlyos terhünk a bűn,
amely nehézkessé tesz minket,
s eltávolít Istentől.

E teher a semmi felé vonz,
a sötétség országába, amelyről nem tudunk elfelejtkezni,
a hazugság, az erőszak és a kegyetlenség felé,
amiért te vezekelsz helyettünk.
Még te sem vagy képes úgy hordozni ezt a súlyt,
hogy meg ne görnyedjél alatta.
S mintegy válaszképpen Péter három tagadására,
térdeid a földre rognak,
szinte könyörögve, ám ezt mi nem halljuk meg.
Ó, büntelen Krisztusunk!
Kérve kérünk, bocsáss meg nekünk!
Ne emlékezz ma másra, mint irgalmadra!

Negyedik állomás: Jézus anyjával találkozik

A két pillantás találkozik.
A szenvedés pillantása, amely felfelé halad,
elkerülhetetlen beteljesedése irányába,
s az együttérzés pillantása, amely az eget ostromolja.
Hol, melyik szakadék mélyével mérhető az a fájdalom,
amelyet a fiát elvesztő anya érez?
Ez a szenvedés kiforgatja a sarkaiból a világot:
szembeszáll a hittel és a reménnyel.
Az itt megnyíló seb soha be nem heged.
Ezt a szenvedést mértük reád,
Ó Mária, a nyolc boldogság szentségtartója,
édes és szegény, békés és irgalmas asszony,
te legtisztább szív.
Üdvözlégy Mária, aki ezen az úton sírsz,
szentély, amelyet a fájdalom szétzúzott a földön,
de a mennyben újjáépített a kegyelem!

Ötödik állomás: Cirenei Simon viszi Jézus keresztjét

Amikor az utcán elbotlott az elítélt,
akit elborított a vér és elgyengített az ostromlás,
az Evangélium szerint kísérői kiválasztottak a tömegből
egy Cirenei Simon nevű embert,
aki a mezőről tért éppen hazafelé, s arra kényszerítették,
hogy vegye föl a keresztet, s vigye Jézus után.
Ó Krisztusunk!
Hogy elítéljen téged, e napon szövetségre lépett
az árulás, a tudatlanság, szektás gyűlölet, az igazságtalanság
és elválaszthatatlan szövetségese, az államérdek.
Te jószágodban megengedted, hogy egyvalaki közülünk,

akit találomra választottak ki a katonák,
minket képviselve részt vállaljon üdvözítő művedben,
s így ne legyünk teljesen kizárva szenvedésedből.
(Ők azt hitték, rád kényszeríthetik akaratukat,
pedig a te akaratod szerint cselekedtek.)
Mégis akadt legalább egy ember, aki nyomodba lépett,
amikor mindenki más elmenekült!
Mégis lett hasonlóság, legalább a kereszt súlya alatt,
egy rövid pillanatra a Megváltó és a megváltott között!

Hatodik állomás: Veronika megtörli Jézus arcát

Veronika,
neked volt merszed kihívni magad ellen a
Megváltó nyomában járó féktelen tömeget,
s átlépni azt a láthatatlan határt,
amely elválasztja az elítéltet a többi embertől,
add meg számunkra is a bátorságot,
hogy felismerjük és megközelítsük az Igazságot,
amelyet a társadalom megsért, félreismer és száműz.
A tömeg kiabálása közepette,
amikor már a düh szava sem hallatszott,
te csak irgalmad legyőzhetetlen suttogására figyeltél:
ne engedd, hogy érzéketlenek maradjunk a haldoklók panaszára.
Veronika, te, aki kézbevetted az Úr képmását,
s akinek tette szépségét soha nem feledte el a hagyomány,
imádkozz testvéreidért, légy együttérző
gyengeségünk, kishitűségünk, csekély szeretetünk iránt;
hiszen te vagy az, aki nem ismerted a félelmet,
és kendőddel igyekeztél a fájdalom vérét és izzadságát letörölni,
s az isteni szeretet meggyötört arcát kaptad ajándéku!

Hetedik állomás: Jézus másodszor esik el

„A meghajlott nádat nem töri el, mondja az Írás,
és a füstölgő mécsbelet nem oltja el”.
Ó Krisztusunk! Nem azért jöttél, hogy legyőzd a birodalmakat,
hiszen a te történelmedet nem mások vérével írják,
hanem a tiédde.
Te nem azért jöttél, hogy ítélj és büntess,
hanem azért, hogy életedet add azokért,
akik nélküled meghalnak.
Te azért jöttél, hogy az utolsó szemig összegyűjtsed
a port, amelyből lettünk,
hogy semmi el ne vesszen abból, amit teremtetél;

hanem új életet nyerjen a szeretetben
mindaz, amit a bűn tönkretesz és megöl.
Azért, hogy ne legyen a földön semmi sem
olyan alacsony, olyan megvetett és olyan nyomorult, annál,
hogy te ne szálltál volna mélyebbre.
Ó, megvert Messiás, akit kivetett a világ,
s aki másodszor hajtod meg térdedet,
hogy egyszer s mindenkorra megszerezd a lelkek kiengesztelődését.

Nyolcadik állomás: Jeruzsálem asszonyai megsiratják Jézust

Nagy sokaság követte őt,
néhány asszony a mellét verve siratta.
Akkor feléjük fordította tekintetét, amely ellátott az idők végezetéig,
és így szólt hozzájuk:
„Jeruzsálem leányai! Ne engem sirassatok,
hanem magatokat és fiaitokat,
mert eljönnek azok a napok, amikor azt fogják mondani:
„Boldogok a meddő asszonyok, a méhek, amelyek nem szültek,
a keblek, amelyek nem szoptattak!”
Akkor majd így kiáltanak a hegyekhez: „Hulljatok ránk!”
S a dombokhoz: „Födjetek el!”
Ó Krisztusunk! Nem késik soká jövődölésed beteljesülése.
Nem sok idő múlva lerombolják Jeruzsálemet.
A Templomból, amelyben tanítottál, csak egy fal marad,
amely gátként állja
Izrael fiai panaszainak áradását a századokon át,
korlátját jelenti könnyörgéseiknek és könnyeiknek.
Még ma sem jött el a béke erre a szent földre,
ahol Te kimondtad az egyetlen mondatot
— hiába lett volna talán? —,
amely elhallgattathatja a fegyvereket,
amikor így szóltál tanítványaidhoz: „Szeressétek ellenségeiteket!”

Kilencedik állomás: Jézus harmadszor esik el

A szeretetből származó emberi lény
a szenvedésen és a halálon keresztül
tér vissza a szeretetbe.
Ezt maga a szeretet mondja a történelem hajnalán.
Ám Ő ezt nem hallja meg.
Minden emberi lénynek és minden dolognak,
ami létezik, a földön és az égen
a végtelen nagy éjszaka legapróbb fényszikrájának is,
csak egyetlen oka van: a szeretet.

Maga a szeretet jött el hozzánk,
hogy ezt elmondja nekünk.
Mi pedig elhallgattattuk őt.
Ó Krisztusunk!
Azt mondtad nekünk, alakítsuk szívünket
a tiedhez hasonlóvá,
s most azt látjuk, hogy a katonák e keselyűk járta
baljós domb szirtje felé taszigálnak.
Látjuk, amint harmadszor is elesel
megvetett ajándékaid súlya alatt.

Tizedik állomás: Jézust megfosztják ruháitól

El fogják osztani maguk között ruháidat.
Kisorsolják egy darabból szőtt, varrás nélküli köntösödet,
amely olyan, mint a Szentírás, amely szálanként szövődik
a teremtés első napja óta, és soha nem szakadt meg,
s amely egyszerre elfödi és feltárja Isten jelenlétét.
Ezt a könyvet mindig csak térden állva volna szabad olvasnunk.
A te ruháid, ó Krisztusunk, üzeneted szavai!
Kijelentik és elrejtik személyedet.
E személyben őt magát kell keresnünk,
hiszen mi tudjuk, hogy Te vagy az Igazság,
s hogy nincs olyan igazság, amelyben Te ne volnál benne,
s olyan hazugság sincs, amelyhez közöd lehetne.
Legyen áldott a te tiszta személyed,
amelyet lemeztelenítenek a történelem rongyárusai.
Te a köntőssel együtt ránhagytad meggyötört testedet is!

Tizenegyedik állomás: Jézust felszegezik a keresztre

Kezeid uram, amelyek áldást adtak,
kezeid, amelyek gyógyítottak, s amelyek
visszaadták a vakok látását,
s eltűntették a leprát az arcokról,
kezeid, amelyek rajzoltak a porba, amikor
a házasságtörő asszony hamis bírái egyenként
elhagyták véstörvényszéküket,
kezeid, amelyek megtörték a kenyeret és bort töltöttek,
hogy a hit láthatatlan igazságai táplálják és itassák
e látható világ bizonytalan valóságát,
kezeid, amelyek oly sokat adtak
és oly keveset kaptak,
Uram, a te adakozó kezeid a keresztre szögezve
most már örökre nyitva maradnak.

A kihegyesített vas átjárja a lábat,
amely megszentelte a földet.
Az emberek hazug igazságszolgáltatása
véghezvitte művét.
A vihar s a büntény által elhomályosított nap alatt
minden készen áll
a Keresztrefeszített fölemelésére.

Tizenkettedik állomás: Jézus meghal a kereszten

Urunk, most már nem vagy több,
mint egymásnak feszülő és egymást erősítő
fájdalmak szövédéke:
ziháló fuldoklásodból a pusztulás árad.
Testednek már nincsen olyan ina,
amely ne remegne a fájdalomtól
megfeszülve, akár a hárfa húrjai.
Mégis így szólsz:
„Atyám, bocsáss meg nekik, mert nem tudják mit tesznek.”
Még azt sem tudják, mit beszélnek, amikor
így kiáltanak hozzád haláltusád közepette:
„Megváltó, szabadítsd meg magadat!”
Ők nem fogják fel,
hogy szörnyű mozdulatlanságodban is utánuk mész
bűneik és nyomorúságaik legmélyére,
s azon is túl:
Ó Krisztusunk!
Te nem ismerted az éjszakát.
Ím, itt közelít feléd, amint kihallik a zsoltár komor soraiból:
„Istenem, Istenem, miért hagytál el engem?”
Ki kellett mondanod ezeket a szavakat,
hogy senki se mondhasa:
nem ismerted az emberi élet legmegrendítőbb aggodalmát,
hogy szinte kihunyjon belőled az isteni jókedv utolsó szikrája is,
amelyet elrejtettél apostolaid elől,
Ez azért történt, hogy áldozatod csúcspontján
megvalósuljon istenséged e napfogyatkozása,
amelynek révén hasonló lettél hozzánk.
Ó Krisztusom, te azért halsz meg,
hogy ne sújtson le ránk az az irdatlan ütés, amelyet magunk
választottunk magunknak még a teremtés hajnalán;
s azért, hogy többé ne legyünk egyedül a halálban.

Tizenharmadik állomás: Jézust leveszik a keresztről és átadják anyjának

Minden beteljesedett.

Pillantásod, amely megkeresztelte a földet,

pillantásod, amely megörökíti

és új fénybe öltözteti az élőlényeket

s az élet apró dolgait,

pillantásod nincs többé.

Minden beteljesedett.

Mindörökre meg vannak örökítve,

soha nem törődnek ki az emberiség emlékezetéből

azok a személyek, akikkel életedben találkozál:

az apostol és a nyomorult,

a gazdag ifjú és az asszony Jákob kútjánál,

Pilátus az idők végezetéig mossa kezeit,

Kaifás felemelt ujjal osztogatja fáradt szentenciáit

— minden tudományét, amelyet megrohaszt a szív fukarsága —,

a vak, aki meglátta képét megszületni a víz színén,

a talpra állt Lázár,

aki megmenekült a sötétség karmaiból,

Márta, akinek nem volt egy pillanata sem a maga számára,

és kontemplatív nővére,

aki a jobbik részt választotta,

Nikodémus, aki meg akarta érteni őt,

s a százados, aki cseppet sem kételkedett.

Minden beteljesedett.

A keresztről levett, átvert testedet

édesanyád karja öleli magához,

s Jánosé, a rábízott fiúé,

s a mellettük álló Magdolnáé,

akit tűzként mardos a fájdalom.

Ó Mária!

Az, hogy áldott vagy minden asszonyok között,

együtt járt mindazzal, ami részedül jutott,

hogy elviseld, megtudd és elfogadd!

Minden beteljesedett.

A kivégzettek dombján, ahol

a világ a halált látványul kínálja a világ számára,

nincsen már senki körülötted,

csak ez a három hatalmas személy,

akik az idők végezetéig fognak világítani,

s akik most téged siratnak,

ó Krisztusunk,

a tovatűnő fény fellobbanása.

Tizennegyedik állomás: Jézust a sírba helyezik

Vége mindennek.
Ez az óra, amelyben úgy tűnik, minden elveszett:
a hit órája, egyedül a hité.
A hit Isten kedves jegyese.
Ő gyengéden tekint reá,
mint az Énekek éneke jegyesére,
s mint szeretetünk egyetlen bizonyítékára, amit felkínálhatunk neki.
Éppen ezt jött keresni a földre,
s egyszer, Jeruzsálemet szemlélve attól tartott,
hogy nem találja már, amikor visszatér majd.
A hit ugyanolyan türelemmel várakozik rá,
ott virraszt az alvó katonák között,
a sír előtt, ahova testedet helyezték, Uram.
Semmi sem kavarja föl, és semmi sem riasztja meg.
A hitnek szövetségeseül szegődik mindaz,
ami a hitetlen emberek aggodalmát vagy kétségbeesését táplálja:
a szenvedés, amely hozzád hasonlóvá teszi,
az idő, az örökkévalóság utazása
a tőle idegen univerzum felé.
Ő, a hit szeret, mi egyéb számít?
Számára ez a szűk új sír, ahol Te nyugszol, Urunk,
az új szövetség ládája,
ám ebben már nem a törvény lakozik,
hanem a Szent, az Egyház s a jövőendő
beteljesülések kezdete.
A hit tudja, hogy Te a harmadik napon fel fogsz támadni.
Urunk, akit jobban elrejt ez a világ,
mint a sírbolt, Te, akit bűneink keresztrefeszítenek,
Te, akit eltemettünk szívünkben —
feszítsd fel a sziklát, amelyet eléd hengerítettünk.
Ezt kéri tőled szegény hitünk.
Nagypénteki gyászában már félhangon énekel valami benne.
Hiszen ez az éjszaka, amely most ráborul a hitre,
számára csak a nap kezdete.
S a nap te vagy, ó Krisztusunk!

Domokos György fordítása

KÄFER ISTVÁN

Košút aj Bat'áni

Negyvennyolc és a szlovákok

1935-ben született Budapesten. 1943-ban szülei-vel Érsekújvárra került, ahonnan 1946-ban vissza kellett jönniük. 1992 óta a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Szlovák Intézetének vezetője. Tudományos és pedagógiai munkásságáért szlovák állami kitüntetést kapott. Legutóbbi írását 1995. 8. számunkban közöltük.

A Felföld hungarus patriotizmusa, negatív Ausztriai ház-képzete hosszú évszázadok alatt formálódott. A három részre szakadt ország északi harmadának hárometnikumú társadalma, akár a „natio Hungarica”, akár a magyar, szlovák, német nyelvű plebs azonosan alakult kuruccá vagy labanccá. A natio Hungarica „Slavus” eleme nagy erősítést kapott 1620 után, amikor Fehérhegyet, a cseh Mohácsot követően ezrével menekültek hozzánk a „natio Bohemica” poszthuszita papjai, tanítói. Sokan rögvest Bohemo-Pannonusnak minősítették magukat, és sorra betöltve a szlovák etnikumú északi megyék parókiáit, erős evangélikus egyházszervezetet alakítottak ki. Közben a megyék autonómiájára építve és főként Erdélyben bizakodva szövögették a terveket a regnum Bohemiae felszabadítására. Ez az eszmeiség természetes módon olvadt egybe mindazon szellemi, politikai, társadalmi mozgalmakkal, amelyek a 17. század első felétől tulajdonképpen a kiegyezésig az ország politikai függetlenségéért küzdöttek. Az udvar oldalán állást vagy az ellene fordulást nem az etnikum határozta meg. Magyar, szlovák vagy német kurucról, labancról beszélni a szó 20. századi értelmében anakronizmus.

Az etnikumok nemzetté formálódása, a nemzeti tudat előtérbe kerülése, majd a polgári nemzetállam igényének megjelenése lassú folyamat volt. A hungarus integráció szétbomlása etnikumzavarok közepette zajlott, súlyos értékrend-válságot eredményezve. Azt ugyanis, hogy a nemzet emberségformáló funkciója eszközből céllá válik. Nem egyszerre. Országokként és etnikumokként, régióként és etnikumrészenként, de sokszor még családonként is más és más módon.

A szlovák nemzettudat kialakulása

Nem könnyű eldönteni, mióta van egyáltalán szlovák nemzet-tudat. A 17. század harmincas-negyvenes éveiben a cseh menekült Jakub Jabobeustól származik a könnyező szláv nemzet képe, amit később szlováknak értelmeztek. Pázmány Péter környezete a Nagyszombatba menekült esztergomi érsekség központjában a szlovák népnyelv használatán fáradozott a protestánsok eretnek nyelvével szemben. Krman Dániel evangélikus szuperintendens Szvatoplukot is Magyarhon királyának nevezte. Timon Sámuel, Szklenár György és társaik a szabinok és a rómaiak egyesüléséhez hasonlították, sokszor a honfoglalás feltételezett szláv(szlovák)-magyar katonai-politikai szövetségéből eredeztették a maguk hungarus patriotizmusát. A riasztó hangok a jakobinus mozgalomból visszamaradt magyar nyelvharc idején szólaltak meg,

amikor a magyar nyelvújítók és művelők rosszaloták szlovák vagy német etnikumú honfitársaik beavatkozását a magyar nyelv belügyeibe, azt meg még inkább, ha egy nem magyar hazai nyelv érdekében szervezkedtek.

Bernolák Antalnak és társainak, majd a kanonok Palkovics Györgynek és Rudnay Sándornak sikerült a nyugat-szlovák nyelvjárást irodalmivá emelni, de a katolikus-, evangélikus meg-egyezés csak 1843-ban jött létre az egységes nyelvhasználatról. És az éledő szlovák nemzettudat hazai gyökerekből táplálkozott. A katolikusok Szent Istvánból, az evangélikusok Mátyás királyból, és mindkettő tulajdonképpen a szláv Ján Kollár és Pavol Jozef Šafárik ellenében döntött az önálló szlovák nemzeti lét mellett, amely viszont kitéphetetlenül integrálódott a hungarus tudattal, a hungarus patriotizmussal.

Braxatorisz-Szládkovics András (Andrej Sládkovič) 1848 előestéjén, a néhány éves *szlovák* irodalmi nyelven mutatott helyet népének a hazában. Hegyi legényének parolája Mátyás királlyal — egy német alak rosszindulatú ármánykísérlete ellenére — a teljes azonosság vállalása a hazával, annak múltjával és jelenével. A csekély számú, néhány száz értelmiségi jelentős része azonosult ezzel, a nép pedig a magyarajkúakkal azonos módon várta — sejtette a nagy időköt. A magyar *negyvennyolcas* csak ezt a 48-at jelentti, a szlovák *meruósmý* ugyanígy.

1848-49 és a szlovákok

Miképpen történtek az események? Könyvtárnyi dokumentum van, amelyben mindenki megtalálhatta azt, amit szeretne. Ez a forradalmak, szabadságharcok sorsa. Csupa nagybetűvel írt I. Szlovák Nemzeti Felkelés is lehet — és lehet a jámbor, honszerető, magyartót nép véráldozata a haza oltárán. *Megvolt* ez a két véglet is. A forradalmakra jellemző felgyorsult időben nem tudott mindenki mérlegelni. Kossuth Lajos és környezete nem rendelkezett elegendő diplomáciai érzéssel, hogy a magyar nemzeti türelmetlenséget nem ingerelve egyáltalán hajlandó lett volna a tárgyalásra a szlovák vezetőkkel. Igaz, ezek a szlovák vezetők már korábban is taktikáztak az udvar és az országgyűlés között. Igaz, sokan sem voltak. Igaz, bizonyára nem jutott el Kossuthhoz Sládkovič figyelmeztetése, miszerint a magyar testvérek csak maguknak vívták ki a szabadságot, a szlovákokat rabságban tartják. Így hiába lelkesedett az öreg Ján Chalupka. Pedig milyen szépen, naivan írta, hogy nemzeti zászlóik alatt vonulnak szlovákok, németek, magyarok a nagy család szabadságának megvédésére, s e zászlók diadalmasan lobognak egymás mellett Budavár tornyain. A forradalmi kormányzat elfogatóparancsa az ellenség oldalára kényszerítette a vezetőket, s ennek indoklására eddig sosem volt ideológiák, ellenségkép, féligazságok, fajok cirkusza szükségeltett. Bécsben is utálkoztak az ilyesmiről, s a le- és elszámoláskor a szlovák felkelőknek ugyanazt adták jutalmul, amit a magyaroknak büntetésül. A másik oldalon L'udovit Seberini — Szeberényi

Lajos és köre hűségesen követte Kossuthot az emigrációba is. És a kassai vörössipkások nacionáléja is közismert.

De az egész 1848-1849 a maga egykorúságában nem osztható magyarra és szlovákra. Ezt a felosztást csak a retrospektív szemléletmód végzi, amely visszatekintve is két nemzetinek, rosszabb esetben két országban valónak tekinti az akkor oszthatatlant. Magyar részről tagadják, nem ismerik (fel) az integrációt, szlovák részről igyekeznek kiszakítani a magukét az egészből. Mindkettő hamisít, mindkettő békétlenséget okoz. Negyvennyolc negyvennyolcából oktalanság engedni.

1848 utóélete a
szlovák művelődésben

Negyvennyolc utóélete a szlovák művelődésben magában rejti a magyar-szlovák szellemi reintegráció lehetőségeit is. A magyar lelkiismeretfurdalás, a nemzetiségi kérdés elhibázottságának beismerése, Kossuth Lajos, Szemere Bertalan és mások gesztusértékű üzenetei, a Kisfaludy Társaság tót népdalgűjteményének előkészítő munkája, Madách Imre *Civilizátora*, Eötvös József képviselőházi beszédei, Mocsáry Lajos 1860-as *Programja* pozitív visszhangra is talált. Jozef Miloslav Hurban, a nyugati betörések, a szlovák szabadcsapatok vezére 1861-ben megjelent verse szerint a több évszázados békés szlovák-magyar együttélést nem a német zavarta meg, hanem a renegát szlovák, aki elfelejti, megveti, megtagadja származását, nemzeti tulajdonságait, és aljasul egymásnak uszítja a hon népeit. Ján Palárik egészen nyíltan köszönetet mond Eötvös Józsefnek. Hangsúlyozza volt miniszterségét, és idézi legfontosabb megállapítását: „...a szent hazafiságnak ez a hangja (...) kiegyenlít minden bennünket elválasztó nemzeti különbséget. (...) eltörli az általunk annyira gyűlölt, »magyaromán« és »pánszláv« kifejezéseket, és mindnyájunkat a szeretetnek ugyanazzal a kötelekével fűz hazánkhoz, közös alkotmányos intézményeinkhez...” Büszkén vallja Palárik, hogy a nemzetiségi jogokra 1848-ban vágyódtak, csak nem hallgatták meg petíciójukat, és most érkezett el a teljesítés ideje. L'udovít Kubáni *Walqatha* című történeti regénytorzójának üzenete a cseh-szlovák-magyar politikai testvériség-szövetség megteremtése. Általánosan elfogadottá válik, hogy Magyarországon egy politikai nemzet, az uhorsky, azaz (magyar)honi van, ami a magyar, a román, a szlovák, a szerb, az orosz és a német genetikus nemzetből áll. A szlovák értelmiség akkortájt nem követelt területi autonómiát, csupán helyi nemzeti önkormányzatot.

Negyvennyolc problémaköre a magyar polgári nemzetállam kialakulásának idején is téma volt a szlovák írásban. Samuel Tomášik a múlt század hetvenes éveiben kuruckori történetekben foglalmazta meg negyvennyolc kérdéseit. Malkotenti *Elégedetlenkedők* című elbeszélésében Thököly Imrét két szlovák ifjú menti ki a császáriak fogságából, és menekülnek Nikodémiába, ahol közös, magyar-szlovák menekülttelepet alapítva várják az alkalmat a visszatérésre. A nemzetiségi ellentétek helyrehozhatóságának Ma-

dách Imrével és Eötvös Józseffel rokon illúziója ez, akár a következő, a *Kuruci (Kurucok)* című elbeszélés, immár a Rákóczi-szabadságharcról. A három szlovák ifjú főszereplő egyike a trencsényi csatavesztés után átáll a császáriakhoz, sőt megöli egyik társát, aki vonakodik elárulni a fejedelmet. Szlovák öl szlovákot. A harmadik ifjú egészen Párizsig kíséri a fejedelmet, és minden csalódása ellenére továbbra is bízik benne. Ez 1848 szlovák megosztottsága. Tomášik elítéli Ocskay árulását — azaz Štúrék Bécs mellé állását, amit valóban nehezen tudtak elviselni az évszázadokon át Ausztria-ellenességre kényszerülő szlovák protestánsok. A kuruc hadakat toborzó szlovák ifjú kérdése a kiegyezéskori, szlovák öntudatú értelmiség nagy dilemmája volt, negyvennyolc kapcsán: „Vajon mi, szlovákok nem hiába kockáztattuk-e életünket, amikor kiszabadítottuk Rákóczit? ... Vajon nem mások számára kaparjuk-e ki a gesztenyét? A mi nemzetünk netán arra ítéltetett, hogy másoknak szolgáljon, és a maga vér- és anyagi áldozatáért más szemnyi dicsőség és haszon se jusson neki?”

A célzás egyértelmű. A Kossuth oldalán harcoló szlovák tömeget és jónéhány vezető értelmiségit jelenti.

A múlt század nyolcvanas éveitől a hungarus patriotizmus illúzió lett, legfeljebb Mikszáth Kálmán tót világából köszön vissza. Az „uhor” egyértelműen magyarrá vált, s ha ez genocídiummal nem fenyegette is a szlovák népet, nemzeti fejlődését enyhén szólva lehetetlenné tette. A polgárosodó ország állami iskolarendszere kétségtelenül európaibb volt, mint a kevés szlovák nyelvű egyházi népiskola. A vasút, a posta, a közigazgatás modernizálódása is egynyelvűséget, államnyelvűséget követelt. A magyarosításnak és magyarosodásnak ellene feszülő szlovák körök egy része erősen konzervatív volt, mint ahogy félműveltség, egészségtelen provincializmus jellemezte a szlovák etnikumú megyékben működő, szlovákból magyarrá lett magyarosítók igyekezetét. Negyvennyolc hagyománya sokszor formalitássá korcsosult. Ez ismerős a magyar művelődés történetéből is. Divat lett a magyarokodás, és akadtak olyan szlovák származású magyarok is, akik Thaly Kálmán példáját követve a tót nép honszeretetének bizonyítására kompiláltak szlovák kuruc és negyvennyolcas dalokat. A népet ez még akkoriban a tömegtájékoztatás teljes hiánya miatt kevésbé érintette, de az Amerikába kitértorgó sok százezer szlovák az otromba helynév-magyarosítás miatt nehezen talált vissza falujába. A szlovákság Turócszentmárton-központú nemzeti vezetői, élükön Hurban fiával, Svetozár Hurban-Vajanskyval már minden ellen szóltak, ami magyar volt. Elfogultságuk és elkeseredésük Štúréval volt rokon, aki Oroszországtól várta Bécs árulásának megtorlását. Vajansky keletre küldte segélykérő leveleit a Magyarriává lett egykori Hungáriából. Negyvennyolc közös volta, hungarus hagyománya azonban sokszor uszító, gyűlölködő nemzetmentő írásai ellenére is megmaradt. Sajnos a szlovákok sem na-

gyon ismerik *Kotlín* című regényét — mi mindent kellene elolvasnunk, hogy megértsük múltunkat, és ne jelenünk igényeit szolgálnánk ki vele! —, amelynek Krapina nevű szlovák nemese kemény negyvennyolcas volt. Csutoráján is piros-fehér-zöld szalagok csüngtek, és szakadatlanul negyvennyolcra, az igazi Kossuth-időkről álmodozott. Akkor volt igazi hazafiság! Az öregúr szomorúan állapítja meg, hogy az őseiket Béla királytól számító szlovák nemesek birtokai zsidó kézre kerülnek, és Krapina tehetetlenségében már csak a régi szép időkön tud merengeni. Vajansky magyarul kiáltja vele: „Éljen a haza!”, de ez az éljen egészen más, mint a századforduló hazafiúcskáinak „íljene”. Vajansky megbocsátotta hőségét, hogy nem a szlovák nemzetért lelkesedett, de igazi hazafi, nem szájhős volt. Hurban fia egy dologban realista volt: negyvennyolcat egyértelműen közös, magyar-szlovák, hungarus ügynek tekintette!

Štúr és Král'

Szlovákiának, a szlovák nemzetnek nem könnyű elviselni, hogy a Kárpát-medence minden régiója és minden népe közül a szlovákok és a magyarok hasonlítanak legjobban egymásra. Művelődésük, történelmük sokszor azonos, nemegyszer a személyek is. Ez valahol abban rejlik, hogy nekünk, magyaroknak és szlovákoknak nincs határon túli anyanemzetünk. Mármint Uhorsko-Magyarhon határain kívül. Ennek is köszönhető, hogy az elmúlt 40-50 évben minden központi előírás ellenére a szlovák szellemi élet legjobbjai nem tagadták meg nemzetük magyar-kötődéseit. Negyvennyolcnak továbbra is vízvázasztó szerepe maradt a nemzeti tolerancia és az elvakult nemzetieskedés között. Alexander Matuška, századunk kiváló esszéírója világosan látta, hogy „Štúrék Hurban felkelésével (...) nem azért fordultak a magyarok ellen, mert szerették Bécset. (...) Tettükre a sajátosan szlovák helyzet készítette őket. Tudták, mit eredményezhet a magyar szabadságharc a szlovákok számára. (...) Štúrék műveltségüket tekintve európaiak, működési helyüket tekintve falusiak”. Az ellentmondás nem csökken a forradalmár Janko Král' értelmezésében. Štúrék Bécs mellé állását törvényszerűnek tartja, Král' viszont Štúrékkal szemben a barikád másik oldalán volt. Štúrék a nemzetről szónokoltak első helyen, Král' a nyomorult ember érdekében igyekezett cselekedni. Matuška szerint, ha a múltban olyan tettet, személyt akarnak látni a szlovákok, akire forradalmi nemzeti büszkeséggel nézhetnek, ez a személyiség Janko Král', a helyzet pedig 1848 márciusa. És Štúr és Král' sohasem állt a barikád azonos oldalán! Štúr záróművét, a '48 bukása és Bécs hálátlansága, meg önnön lelkiismeretfurdalása miatt a nagy Oroszországba olvadás programjának jalkiáltását szlovák csak akkor olvashatta, ha tudott németül vagy oroszul. Janko Král'-nak a nemzetet másodhelyre soroló költészetét mind a mai napig csak az osztályharcos ideológia tudja értékelni igazán. Ezért volt, hogy a szlovákok őt is csak 100 éves késéssel olvashatták.

„Kezdetben volt az ige, és az ige Štúrnál volt.” A szlovák nemzet születése Vladimír Mináč fogalmazásában 1848 és az azt közvetlenül megelőző idő. Milan Rúfus pikáns keresztelőnek nevezi ezt, mivel „az élethez túl erőltlenül, de a halálhoz mégiscsak túl elevenen, félig nemzetként, félig természeti emberek névtelen tömegeként (...) kopogtatott az újkori történelem kapuján.” Ján Števček fogalmazásában a szlovák nemzettudat „...az értelmiségi ember szemszögéből még ma is inkább adomány, mint a beérés, a szintézis intellektuális öröme: olyasmi, ami fáj, ami kínoz, amivel naponta meg kell küzdenünk, mert ez nemcsak nemzeti-szociális probléma, hanem egzisztenciális is, személyes identitásunk problémája saját intellektuális, erkölcsi világában, lelkiismeretében, másokhoz fűződő viszonyában. (...) Mindeneke-lőtt a modern szlovák történelem tragikus görbéjén kellene elgondol-kodnunk, amit nemzeti és személyes skizofréniához vezető tendenciá-nak neveznék...”. Íme, negyvennyolc barikádjának két oldala. Rossz lo-vakra tett a szlovák nemzet, amikor Béctől, Berlintől, netán Pétervártól vagy Moszkvától várta a szabadságot. Ám milyen lóra tegyen, amikor „a magyarság a szlovák politika végzete. Ha a szlovák politika önállót-lan volt, elsősorban a magyarokkal szemben volt az. (...) A magyarok-hoz való viszonyunk nemcsak nemzeti sorsunkat, hanem nemzeti tu-datunkat, illetve lelkünket is meghatározta. Sok évtizeden keresztül az-zal léteztünk, hogy elrugaszkodtunk a magyaroktól, hogy nem adtuk meg magunkat, hogy rajtuk kívül és ellenükre éltünk: ez a magatartás sokáig létezésünk lakmuspapírja” — mondja Mináč. Kemény szavak. Rúfus bocsánatot is kér, sirva mondja őket, sőt nem szabadulhat „... egyfajta szégyenérzéstől, egy kínos érzéstől, amiért minderről beszél-nem kell, s olyanformán érzem magamat, mint a felnőtt, aki kanyarót vagy mumpszot kap”. A Mináč-fogalmazta Pest-Buda, Bécs, Pétervár, majd Prága és más malomkövek közt vergődő szlovák nemzettudat akkor gyógyulna ki kamaszbetegségéből, ha „az átlagosan már igen fejlett magyar és főleg cseh értelmiség autentikusnak, igaznak és embe-rileg sürgetőnek ismeri el a szlovák értelmiségnek ezt a helyzetét” — mondhatjuk Ján Števček szavaival.

A negyvennyolc-negyvenkilences pikáns keresztelő mináci elemzésében és nemzetvizsgáló társainak vallomásaiban valahol mindig felsejlik a változás és a tragédia. Mináč szerint az első szlovák fegyveres fellépés történelmi szükségszerűség lehetett, hiszen ha a magyar forradalommal nem tudott megegyezni, kény-szerűségből fordult szembe vele. Mináč ítélete szerint ez a ma-gyarok bűne. „Csakhogy közben minden megváltozott: a vissza-vonuló magyar forradalom hitelesen új arculatot kap, közvetlenül a vereség előtt a szegedi törvényekben igazságos és nagyvonalú. (...) Minden megváltozott. (...) A szlovák mozgalom tragédiája be-tetőződik: az első próbálkozás sikertelensége az udvar közvetlen szolgálatába állítja a Štúr-csoportot. Azzal akarjuk kiharcolni sza-badságunkat, hogy jól viselkedünk, hogy segítünk elnyomni má-sok szabadságát. Szégyenletes szolgálat, zsoldosi szolgálat! A

1848-1849 eseményeit
a mai Szlovákia
területén Daniel Rapant
és Steier Lajos írta
meg. Mindkét mű
nehezen hozzáférhető,
csak nagyobb
könyvtárakban.
Ugyanígy Kemény G.
Gábor *A szomszéd
népekkel való
kapcsolataink
történetéből* című
ezeroldalas
dokumentumgyűjteménye
(1962, Tankönyvkiadó),
amelyben jelentős
anyag 1848-49.
Vladimir Minác
Összefüggések című
kötet (Bratislava, 1980,
Madách) ismertebb.
*Parázsfűvés, Itt nemzet
él, Jozef Miloslav
Hurban összegyűjtött
perei* című esszéiről
annak idején
magyar-szlovák
párbeszéd is kezdődött.
Az idézetek Tözsér
Árpád fordításai.
Magyarul is olvashatók
Alexander Matuška
(*Érvek és ellenérvek*,
Varga Erzsébet ford.,
és Milan Rúfus *A költő
hangja*, Koncsol László
ford.) esszéi. A magam
véleménye
részletesebben erről a
kérdésről is *A miénk és
az övék* című
kötetemben (1991,
Magvető).

rossz vetés rossz termést hoz; a magyar forradalom mélyében rejlő okok olyan következményekkel járnak, amelyek új okokat nemzenek: Magyarország csomója sok évtizedre összebogozódik."

A tragédia másik megfogalmazása megint Rúfusé, Janko Král' okán, akit nem ok nélkül hasonlítanak a szlovákok Petőfi Sándorhoz: „Egyetemes szellem, európai formátumú ember (...) még szerencsétlen sorsát is ott cipeli magában, s meg van győződve arról, hogy a világnak forradalmi átalakulásra van szüksége, (...) s ez a költő olyan irodalmi nyelvet birtokol, amely húsz évvel fiatalabb, mint ő. E nyelv normáit egy évvel azután fektették le, hogy a költő, akinek poétikai kezdeteit egy nehézkes, nem az ő bensőjéből fakadó cseh nyelv dajkálta, írni kezdett. Csak az alsóbb népréteg nyelve állt rendelkezésre, mert szlovák nemzeti értelmiség gyakorlatilag nem létezett, a középosztály pedig magyarul beszélt, így adózván azért, amiért az élettől magának is mert kicsikarni ezt-azt”.

Košut aj Bat'áni. Azért írható így, mert negyvennyolcig és még jócskán tovább, némely dolgokban napjainkig az úgy szlovák is. Persze, még a megengedő is sem jó, mert „hungarus”-ról van szó. Hogy a két személynév formája megegyezik a nyelvtörvény előírásaival? Hogy a nyelvtörvény bölcsője valahol a 70-es, 80-as évek fordulója táján működő totalitárius rendszerben ringott? Hogy a mai szlovák nyelvtörvény egy másik nyelv ellen is felhasználható? Mindez igaz lehet, de ezzel nem változik az iszonyúan összegubancolódott kettős etnikumú magyar-szlovák hungarus kapcsolatrendszer. Negyvennyolc kitűnő alkalom a tények és utóéletük felsorakoztatására. Csak erre. Talán *változik* általuk a másfélszázados ellenségeskedés, talán az egykor volt integráció egy másfajta közösség kialakítására inti napjaink emberét. Hiszen két ilyen idegen, homlokegyenest ellenkező nyelvi rendszerű etnikum között ilyen mértékű egyebekovácsolódást csak valami egészen megfoghatatlan erő hajthatott végre.

Ján Števcák mondta 1990 tavaszán: „Tudom, a magyar értelmiségnek megvan a maga programja, a csehnek is. Ha a magyarok és a csehek per intelligenciam felkészülten kapcsolódnak be az európai politikai, erkölcsi és jogi kontextusba, éretten, sőt túlérletten — mi nem vagyunk így felkészülve. (...) Elveszünk, ha nem érünk be gyorsan, nem dolgozzuk ki magunknak kulturális programunkat.” Elveszünk? Csakis mint ama kicsinyhitűek, akik kétségbeesetten ráncigálták az Alvó kontösét...

Jozef Šimončíč, Nagyszombat tudós kutatója, sem kap választ kérdéseire. Miért adott Nagy Lajos szabad királyi városi rangot Nagyszombatnak? Miért oda költözött Esztergomból a főegyházmegye? Miért ott alapította az egyetemet Pázmány Péter? Miért vitte vissza Esztergomba Rudnay Sándor? Semmi okunk a félelemre. Nem tudunk egymás nélkül sem (vissza)európaizálódni, sem elveszni. De nem is avégre vagyunk, hogy elveszünk. Inkább, hogy éljünk. Segít ehhez a nemzeti gondolat közösségformáló ereje is, amelynek közös kincse negyvennyolc.

„Köztünk és köztetek a fegyverek sohasem dönthetnek”

ÁBRAHÁM BARNA

Magyar-román összeütközés Erdélyben 1848-49-ben

1967-ben született Győrött. Az ELTE magyar-történelem szakán végzett 1993-ban, jelenleg a Pázmány Péter Katolikus Egyetem végzős szlovák szakos hallgatója és az ELTE Kelet-Európa története programjának PhD-hallgatója.

A román tükör

„A magyarok ismét azt gondolták, de ezúttal utoljára, hogy az unió és a bitófa segítségével kiirthatják a románokat a föld színéről; azt hitték, hogy el fogják tudni magyarosítani a hideg szellőt és a tiszta vizű forrást, hogy el tudják magyarosítani az öreg, méltóságos erdőt, hogy be tudják oltani a magyar unió gondolatát a hegyek öreg, riadt agyába. (...) Azt hitték, hogy Erdély várának öreg és sok vihart látott évei — a kőhomlokú hegyek — most is örök álmukat fogják aludni, és nem fognak föllázadni azoknak az eszeveszetteknek hamis üvöltésére, akik óriási birodalmat és 16 millió magyart agyaltak ki. (...) De a királyi örök felébredtek. Az erdők zúgása fölkelte az évszázados zsibbadtságából a román sas zúgó vasszárnyát, és megremítette az ellenséget; még ma is ennek a sasnak az álma tartja rettegésben őket, mert tudják, hogy hányszorosára hatványozza majd az erejét ez az álom.” A legnagyobb román költő, Mihai Eminescu e szavakkal foglalta össze az erdélyi negyvennyolc általa leszűrt lényegét lírai regényében, *A szárnyaszegett géniuszban*, jó két évtizeddel a tragikus események után. Az a patetikusan egyoldalú látás, amely a mai román közfelfogást éppúgy jellemzi, híven tükrözi a negyvennyolcas román értelmiség alapállását: Eminescu regényében az Érchegység román felkelői sasorrukkal, merész tekintetükkel római őseik méltó utódai, őrhelyükről büszkén tekintenek délre, egykori hazájuk felé, ahonnan egykor Traianus hozta őket, hogy itt, keleten a latin civilizáció őrszemei legyenek.

Ez az eszmevilág arra figyelmeztet minket, hogy mennyire másra rezonál negyvennyolc kapcsán a magyar és a román történeti hagyomány. Értetlenül szemléljük évről-évre március tizenötödike környékén az Erdélyben (a Felföldön, Délvidéken, Kárpátalján) sűrűsödő feszültséget, a magyar szervezetek kínzó alternatíváit: kimerészkedni az utcára? csendben a templomban ünnepelni? Elborzadva tekintünk Avram Iancu égbe meredő-kiáltó szobrára a kolozsvári színház előtt: embertelen magasságából, a négy, havasi kürtöt fújó román hős fejé fölül hirdeti a történelmi távlatban végül is legyőzött, letaposott magyarság fölötti diadalt, s egyben egy beteg, végzetesen megkésített agresszív nemzettudat

orvosi látéletét. A románság (a szlovákság, a szerbség) a maga számára nem emelheti állami ünneppé a magyarokkal közös forradalmat, mert az különböző okokból nem válhatott az ő pozitív *nemzeti örökségévé*, nem várható el tőle tehát, hogy lelkesedjen az ilyenkor kibontott piros-fehér-zöld lobogók iránt. S ez nem is lesz másképp, amíg magyarok és románok nem dolgozzuk fel *közösen* a traumát, s nem vállaljuk *közösen* minden bűnét és erényét.

Nem ennek kellett volna bekövetkeznie, nem így gondolták ezt az Európa térképe fölött virrasztó becsületes elmék. A párizsi Hôtel Lambert-ben, Adam Czartoryski herceg főhadiszállásán hosszú évek óta tervezgették a kontinens keleti felének új elosztását. A lengyel emigráció feje tisztán látta, hogy hazája nem támad fel, amíg él a cári birodalom és a Habsburgok dunai monarchiája. E kettő forradalmi szétzúzásában kulcsszerepet játszik majd a magyarok, szerbek és románok baráti szövetsége, konföderációja. Amikor tehát a februári forradalmat Párizsban végigharcoló román ifjak a tavasz során hazaindulnak, hogy otthon megismételjék a látottakat, feladatuk a magyar-román szövetség tető alá hozása. Czartoryski üzenete: „el kell kerülni minden összecsapást a magyarok és szlávok közt, minden erőt az osztrák birodalom megsemmisítésére kell latba vetni”. Az Ausztriából kiszakított magyarokat és szlávokat egy vagy több új állammá kell megszervezni, „amelyek jelenleg Magyarországgal, később a moldvai és havaselvei fejedelemséggel és egyéb szomszédos országokkal együtt a németekétől különböző konföderációt képezhetnének” dunai konföderáció néven.

A román forradalmároknak — Nicolae Bălcescu, A. G. Golescu stb. — maguknak is jó okuk volt arra, hogy a pesti vezetők barátságát keressék. A mindenkori román rémálomnak megfelelően jogosan tartottak attól, hogy kirobbantott forradalmukat cári intervenció fogja azonnal letaposni (ez is történik, csak éppen az oszmán csapatokkal karöltve), fegyveres segítséget pedig csak nyugati szomszédjuktól várhattak. A havasalföldi forradalom csak június 21-én tört ki, ám Bălcescu már május végén utasítja a Bécsben időző August Treboniu Lauriant, hogy tárgyaljon a magyar kormányral a szövetség ügyében. A későbbi néptribun, az erdélyi román negyvennyolc egyik vezetője ezt írja válaszlevelében: „A magyarok gyengék, sőt, még gyengébbek, mint ahogy elképzelhetnéd, azonban olyan bátorságot és erőt színlelnek, amilyennel nem rendelkeznek. Azonkívül a magyar nyelvet ki akarják terjeszteni az összes többi nemzetiségre, azt akarják, hogy az övék legyen a diplomatikai nyelv. (...) Svájci típusú konföderációt nem akarnak”. Egy véd- és dacsövetség esetén „kénytelenek éppen ők kérni segítséget tőlünk, különösen a horvátok, szerbek és csehszlávok ellen”, holott „nem kezdhethünk háborút az ellenünk semmi rosszat nem tevő népekkel a magyarok érdekében, akik (...) asszimilálni, a magyarba beolvasztani akarják az összes nemzeti-

ségeket. Még a konföderált államok általános diétáján (ha létrejön) sem akarnak tudni más nyelvről a magyaron kívül”.

Laurian erdélyi volt, szavai tehát az ottani román értelmiség véleményét tükrözik. Ezek az emberek egyrészt pontosan ismerték a magyar közéleti személyiségek merevségét, szűkkeblűségét — legyenek nemesek vagy polgári származásúak —, másrészt a forradalmi eseményeket maguk is egoista nemzeti célokra — az összes románok politikai egyesülése vagy legalább annak előkészítése — kívánták kihasználni. S mivel a megelőző évtizedekben sokuk (maga Laurian is) a két román fejedelemségben működött, akkor is és most, a forradalom napjaiban is képesek voltak befolyásolni az ottani politikusokat. A már említett Golescu nyár derekán már a Bécs oldalán felsorakozó horvátokkal és szászokkal való szövetséget ajánlotta erdélyi testvéreinek, elfogott levelei éppen nem javították a magyar-román viszonyt. Bálcescu nem vonta még kétségbe a magyar állam területi integritását, de az erdélyi Ioan Maiorescu, akit a bukaresti forradalmi kormány delegált Frankfurtba, a német alkotmányozó nemzetgyűlés mellé, ottani őszi beadványaiban Erdély, Bukovina és a két román vajdaság egyesítését ajánlotta egy Habsburg jogara alatt. A székelyek és a magyarországi románok kölcsönösen áttelepültek volna az új Anyaországba, s Magyarország és Románia véd- és dacsövetségében, Németországgal szoros viszonyban az európai egyensúly egyik biztosítója lett volna. Ez ugyebár már nem az a program, amelyről a magyar politikusok akár csak tárgyalni is hajlandók lettek volna. A kötelező lakosságcsere pedig későbbi, rosszemlékű korokat idéz. S amikor már a havasalföldi forradalomnak régen vége volt, sőt, úgy látszott, a magyar szabadságharc napjai is meg vannak számlálva, a román ortodox püspök, Șaguna beadványt intézett az uralkodóhoz, melyben Erdély és Magyarország, valamint Bukovina románlakta részeinek egyesítését kérte, s e román koronatartomány élére egy nemzeti főnököt, Ferenc Józseftől pedig azt kérte, vegye fel „a románok nagyfejedelme” címet.

Mik voltak az előzmények, hogyan jutott idáig az erdélyi nemzeti mozgalom? A gyökerek évszázadokkal korábbra nyúlnak vissza.

**Közjog és
nacionalizmus**

Az 1730-as években az erdélyi politikában aligha volt kellemetlenebb ember, mint Inochentie Micu-Klein görög katolikus püspök. Hagyján, hogy papságának a római katolikusokkal azonos jogokat — főként tizedszedését követelt, magának guberniumi tanácsosságot, de nem átalált azzal érvelni, hogy a románok lélekszáma nagyobb bármelyik más nemzetnél (valamikor ezekben az évtizedekben válnak többséggé), s hogy „mi Erdélynek legrégebbi, Traianus császár kora óta lakói vagyunk”. Mindezek alapján követelte, hogy a románokat ismerjék el Erdély negyedik nemzetének. Mert „Erdély hét főbúne”, ahogy egyesek kritikusan nevezték, hogy a magyar, székely, szász *alkotmányos nemzet*, illetve a be-

vett római katolikus, evangélikus, református és unitárius vallás rendszere a románokat mint olyanokat nem foglalta magában. A magyar nemzetnek, amely a vármegyék nemességéből állt, számos román tagja volt, hiszen a 18. század közepén az erdélyi nemességnek több mint a fele román. Ám az ő tudatukat rendi státuszuk határozta meg, a nagybirtokosok (mint a Majláthok, Jósikák stb.) el is magyarosodtak, s akik megőrizték anyanyelvüket, azok közül is sokan magyarnak vallották magukat, mint az avasi, a fogarasi vagy a hátszegi kisnemesek az 1850-es népszámlálás során. Emellett a vallás is döntő tényező lehetett, mint Klopotiván, amelynek tősgyökeres román, de református hitre tért lakói így határozták meg magukat: habár elrománosodtunk, de azért magyarok vagyunk. Sőt, még a román nemzettudat legnagyobb építőmunkásai, az Erdélyi Triász tagjai is nemesi énjükre hallgattak, amikor az 1784-es parasztfelkelés pusztította e vidéket: Horeák átkozott emberek, akik ki akarják irtani a nemességet. A román jobbágyok pedig éppen annyi joggal bírtak — azaz semennyivel —, mint magyar sorstársaik.

Ezek után érthető, hogy a negyedik nemzet státusz és az azzal járó jogok: létszámarányos vármegyei és országgyűlési képviselő, ugyanígy hivatalviselés, de még a románokat sértő kifejezések eltörlése és a nemzeti helynévadás is a nemzeti mozgalom állandó követelése marad: ezeket fogalmazza meg a *Supplex Libellus Valachorum*, a román főpapok 1791-es beadványa. Ám ezt a közjogi fából vaskarikát — etnikai alapon feudális nemzetet teremteni — a feudális alkotmány keretei között nem lehetett megoldani. Nem mintha a diétai nemesség annyira igyekezett volna.

Pedig sokan látták: a román kérdés egyszer robbanni fog. Emlekezhetek a „Hóra-világ” rémtetteire, amikor pedig a Diétán a *Supplexet* felolvasták, s a követek valami városi tűzriadó miatt az ajtó felé nyomultak, az öreg Wesselényi azt dörögte feléjük, hogy most nagyobb tüzet kell eloltani itt a házban. A reformkor liberális vagy radikális gondolkodói egyformán veszélyforrásnak tekintették a nemzetiségi lakosságot — amely a népességnek több mint a felét tette ki —, vele szemben a magyar hegemoniát a polgári jogrend kivívása után is fenn kívánták tartani, sőt, gyorsított elmagyarosodását tartották kívánatosnak. Wesselényi, aki két fontos könyvben is foglalkozik a nemzetiségi kérdéssel, a *Balítéletekről* lapjain csak azokat tenné földjük polgári tulajdonosává, akik magyarnak vallják magukat. S bár később e tervéről letesz, de még a *Szózatban* is a cár engedelmes eszközének tekinti a szintén pravoszláv románságot. Táncsics a Hunnia függetlenségében telepítési akciókkal kívánja beolvasdásra készíteni a nem magyarokat. Petőfi forradalom előtti nézeteit kevésbé ismerjük, de szeptember végén írt *Élet vagy halál!* című versében már kategorikusan fogalmaz: „Te rác, te horvát, német, tót, oláhság, / Mit marjátok mindnyájan a magyart? / Török s tatártól, mely titeket védett, / Magyar

kezekben villogott a kard. (...) Föl hát, magyar nép, e gaz csorda ellen, / Mely birtokodra s életedre tör". A költő indulatai a délvidéki szerb atrocitások és a horvát betörés után teljesen érthetőek, sajnos azonban azt a sematizáló, merev szemléletet sugallják, amely a magyar politizáló elit szinte minden rétegére jellemző. Hiszen a magyarországi németek nagyobb része s szinte az egész szlovákság hűségesen kitartott a forradalom ügye mellett; ugyanezt mondhatjuk az alföldi románokról, sőt, az erdélyiek sem ragadtak még fegyvert. Ugyanakkor a híres román költő, Andrei Mureșanu ekkor kikristályosodott *Visszhang* című verse — Románia jelenlegi nemzeti himnusza — semmivel sem marad el az ellenségkép-festés művészetében: „Ébredj Román! halálos álmodból, / Ahová barbár zsarnokok taszítottak! (...) Most e kegyetlenségnek vak gögjükben / Nyelvünket akarják elrabolni, de nem adjuk, csak holtan!”

Hidak és gátak

A pesti forradalom, sőt, a két testvérhaza május végén kimondott uniója sem hozta magával azokat a változásokat az erdélyi néptömegek életében, amelyek a magyarországi parasztság zömét a kormányzat szilárd támaszává tették. A parasztok földet, erdőt, legelőt akartak, de nagyon elkésett a június elején meghozott törvény, és emellett az erdélyi agrárviszonyok sokkal rendezetlenebbek voltak annál, hogysem egycsapásra kielégítő megoldás születne. Távlatilag persze a forradalmi törvénykezés teremtette meg azt a kis- és középbirtokos parasztságot Erdélyben, amelyre majd példaként tekintenek a szomszédos „szabad” Romániában, de e forró napokban ezzel aligha gondolt valaki. Mivel itt annak idején nem volt úrbérrendezés, földesúr és jobbágy nem is tudta, jogilag mi fölött rendelkezik. Ez rengeteg vitára adott alkalmat. A jobbágyszabadítás kihirdetése előtt már számos parasztmegmozdulásra, földfoglalásra került sor, mire a megyék többsége a statárium bevezetésével válaszolt. Az ősi szokás szerint a falvak határában fölállították az akasztófát. Mihálcfalván, ahol a román jobbágyok visszafoglalták az Esterházyak által tőlük korábban elvett legelőket, vérontásig fajult a dolog. A tömegbe lövő katonák székely határőrök voltak — a Bécs irányítása alatt álló főhadiparancsnokság román falu ellen gondosan magyar katonákat küldött. Mindez jó alkalmat adott a román vidékeket járó nemzeti vezetők számára, hogy elhitessék a parasztokkal: a magyarok ki akarják irtani a románokat. A nép a magyar hatóságokban már nem bízott, csak azokban, akik az ő nyelvén szóltak, és az ő vezetőinek mondták magukat. Egyes falvakban ki sem engedték hirdetni a törvényt előlegező körlevelet, mivel esküjükhöz híven utasítást csak Balázsfalváról, a nemzeti központból fogadhattak el.

Azt sem érezhette a románság — illetve politizálni vágyó vezetői —, hogy az új parlamentáris rendszerben e nemzet számára nyának megfelelő súlyra tesz szert az országos ügyek intézésében. A diéta nem teljesítette azt a kívánságukat, hogy mintegy

történelmi elégtételként negyedik nemzetként ismerje el a román. A megszavazott választójogi törvény a pozsonyinál jóval magasabb cenzust állapított meg, így a választók létszáma legfeljebb másfélszeresére nőtt (míg Magyarországon négyszeresére). E törvény következtében az erdélyi képviselőknek legfőljebb ötöde lehetett volna román, valójában a pesti nemzetgyűlésbe mindössze hat személy jutott be, a két testvérhaza egyesülését kivitelező unióbizottság huszonnégy tagjából is csak három volt román.

Az erdélyi román nemzeti vezetők többsége ekkor már régén az Unió ellensége volt. Sokukat a balázsfalvi gyűlés vezető szónoka, Simion Bărnutiu győzte meg többszörös beszédével. Május 14-én a román nemzeti törekvések evangéliuma hangzott el a székesegyház falai között. Bărnutiu elutasította, hogy Erdély sorsáról bárki a románok nélkül döntsön. Tartalmilag idézve szavait: „Erdélyt a maroknyi magyarság és szászság mellett románok lakják, amely nemzetnek igazi tulajdonát képezi, azon jogon, hogy valami ezerhétszáz évvel előbb ők szereztek meg, ők védelmezték és művelték annyi vér és verejték hullatással”. Most pedig újabb rabság vár rájuk: „A magyarok a szabadsággal együtt el fogják törölni a többi nemzetiséget is. Egyedül csak a magyar lesz nemzet, és a kiváltságok s a szolgaság eltörlésének költségeit a román nép eltemetésével fogják kifizetni”. Erdély birtoklása a nemzeti lét záloga: „Az erdélyi magyarok, elvesztve a pannoniai magyarsággal való összeköttetésüket, lassanként el fognak pusztulni.” Az Unió által megerősödve viszont Erdély feltétlen urai lesznek. Elősorolja a magyarosító nyelvtörvényeket, iskolapolitikát, amely az ifjakat elszakítja nemzetüktől. Ezekről a magyaroktól nem kellene a polgári jogok, mert „egy nemzetre nézve sem lehet az igazi szabadság más, mint a nemzeti szabadság.” A templom körül gyülekező tömeg nevében kiáltja: „Ne ülünk a magyar szabadság asztalához, mert annak az ételei meg vannak mérgezve. Ne adjuk el országunkat és nyelvünket, mert egyszer elveszítvén azt nem nyerhetjük többé soha vissza!”

Bărnutiu beszéde sok pozitív elemet tartalmaz, mindenekelőtt a nemzeti önrendelkezés jelszavát. Hiszen a magyar liberálisok is azt mondták néhány éve: Semmit rólunk nélkülünk! Biztosítja a társ-nemzeteket, hogy egymás jogainak kölcsönös tisztelete vezérli, példaként mutat Svájcra és Belgiumra, ahol mindegyik nyelv egyenrangú a törvényhozásban. Ám sematikus történelem- és magyarságképpével, a magyar hegemonia helyett román követelő türelmetlenségével, az egyéni szabadságot mindenben a nemzeti alá rendelő szélsőséges kollektívizmussal nagyban hozzájárult az ellentétek élezéséhez. Nem nyugtathatták meg a magyar megfigyelőket a transzparensek sem, amelyek a dákoromán birodalmat éltették. A gyűlésen persze minden románok politikai egyesülése nem került szóba, hiszen a vezetők Bécsnél nem ronthatták pozícióikat.

Azért a magyar-román viszony még robbanással nem fenyegett. A diéta, majd az unióbizottság is tárgyalási alapnak tekintette

a balázsfalvi pontokat. Kossuth még szeptember közepén is azt mondta az országgyűlésben, hogy „Európának minden népségei között a magyar és oláh az, mely, ha élni akar, hivatva egymás irányában a legnagyobb rokonszenvvel egyetértéssel lenni”. Nagy erőfeszítéseket tettek a magyarországi román vezetők is, hogy erdélyi testvéreiket megnyerjék az Uniónak. Ők, akik a szerb főpapságnak voltak alávetve, számbeli gyarapodást és egyházi önállósodást reméltek az egyesüléstől. Ioan Dragoș, Bihar megyei szolgabíró június elején kiáltványt írt az erdélyiekhez, melyet azonban a brassói román lap nem mert leközölni. Dragoș, Kossuth bizalmi embere, egyben a két nép megbékélésének híve, megrója az erdélyieket, amiért részérdekükért fölládozzák az egyetemes román — és nem román — érdekeket. A románok oly sok százados szenvedés és elnyomatás után egyszerre nem állhatnak a saját lábukra. „A Magyarországgal való egyesülés az első lépés, mely a népet az abszolutizmus igájából kitépi; a második: nemzetiségemet fel nem adni, sőt, minthogy a magyar korona glóriáját nemcsak a magyarok, hanem mi, románok is megalapoztuk, úgy a szent korona zászlaja alatt a közös függetlenségre kell törekedni, anélkül, hogy elfeledkeznénk róla, vagy szemügy elől vesztenénk, hogy románok vagyunk.” Az erdélyi hegemonia kérdését a történelemre bízta: „Én itt birtokjoggal rendelkezem, akárcsak a magyar, de (...) ő elől megy, és utat nyit számomra, én ő vele fogok haladni, s amikor elérkezik az idő, én fogok elől menni és ő utánam, ha tetszik neki, ha nem”. Az unióbizottság szeptember közepére a balázsfalvi pontok alapján megalkotta törvényjavaslatát az erdélyi románokról: széleskörű nyelvhasználatot biztosított volna, és eltörölte a diéta által hozott szigorú választójogi törvényt. Jellačić támadása, az önvédelmi harc kényszere azonban megtárgyalását lehetetlenné tette.

A román nemzeti mozgalom legteljesebb, milleniumi szellemű földolgozása: Jancsó Benedek: *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota I-II* (Bp. 1896, 1899), innen vettük a Bámutiu-beszéd tartalmi idézetét. Korszerűbb összefoglaló művek: Gálai László-Makkai László: *A románok története, különös tekintettel az erdélyi románokra*

A magyar-román konfliktus ekkorra kényszerpályára került. Az udvarnak a magyar kormány megdöntéséhez szüksége volt az erdélyi románokra. A császár legfőbb embere, Anton Puchner főhadiparancsnok így fogalmazott: „Olyan befolyást kell gyakorolni a román népre — amely előnyös elhelyezkedése, őfelsége iránti odaadása és hűsége miatt teljesen olyan, mint a galliciai rutének —, hogy azzal a magyar demokratikus törekvéseket korlátok közé szorítsuk, miközben, amennyire csak lehetséges, ezt a felfegyverzett népet minden kihágástól távol kell tartani”. Szeme előtt tehát a két évvel korábbi galliciai nemesi felkelés leverése lebegett, ám elkerülve az akkori véres jeleneteket, amelyek sokat ártottak a birodalom nemzetközi tekintélyének. A szavakat tett követte, Urban naszdódi határőr-alezredes szeptember végéig mintegy félezer falut eskettett föl Ferdinánd hűségére. Jöttek egyébként magyar parasztok is, akik a határőr-státusztól várták sorsuk jobbra fordulását. Ugyanakkor Máramaros román népét Urban nem tudta mozgósítani, mivel

(Bp. é.n.) ill. Makkai László: *Magyar-román közös múlt* (Bp.1947); mai munkák: Trócsányi Zolt-Miskolczy Ambrus: *A fanariótáktól a Hohenzollemekig* (Bp. 1992) illetve az *Erdély története I-III.* (főszerk. Köpeczi Béla; Bp. 1986) megfelelő fejezetei. Esszé jellegű áttekintése: Száraz György: *Erdély múltjáról, jelenidejében* (Bp. é.n.) A 18. századra alapvető: I. Tóth Zoltán: *Az erdélyi román nacionalizmus első százada* (Bp. 1946). Az Unió előtörténetét és megvalósulását jogtörténeti alapossgal tárgyalja: Asztalos Miklós: *Kossuth Lajos kora és az erdélyi kérdés* (Bp. 1928). A forradalom és szabadságharc eseményeinél elsődlegesen használtam: Spira György: *A nemzeti-ségi kérdés a negyvennyolcas forradalom Magyarországon* (Bp. 1980) ill. Miskolczy Ambrus: *Erdély a forradalomban és a szabadságharcban* (1848-1849), in: *Erdély története III.*, a Puchner- és Iancu-idézetet az utóbbiból vettem át. Varga János: *Erdély 1848-1849-ben* (Bp. 1995). A nemzeti-ségi kérdés főbb dokumentumai

a román Mihályi Gábor, a forradalom kormánybiztosa nem riadt vissza egy-két agitátor felakasztatásától sem.

A magyar kormány fegyveres erőre a székelyeknél számíthatott. Október közepén össze is gyűltek Agyagfalván, többen, mint a románok Balázsfalván, s habár jelszavuk „a székely nemzet régi szabadságának visszaszerzése” volt, hitet tettek a magyar alkotmány mellett, Kossuthot éltették. 1848-ban nemcsak a modern román nemzet született meg, hanem a székelyek is most váltak a modern magyar nemzet fiaivá. A gyűlés kiáltványa felhívta a „szász és román testvéreket”, hogy Erdély népei közösen védjék meg az alkotmányt. A két nép vezetői azonban már elkötelezték magukat az ellenforradalom oldalán.

Puchner mintegy kétszázezer román népfölkelő mozgósítását várta el a román vezetőkől. Bevetésükre nem is annyira a stratégiai pontokon került sor, hanem a kevert vidékeken, hogy a magyar-román ellentétek végképp elmérgesedjenek, s a katonai vezetés mint békítő válhasson a helyzet urává. Ha volt még kit megbékíteni. Nem célunk itt leírni a pusztításokat, udvarházak és falvak felgyújtását, az öldöklést. Tény, hogy a magyarság volt a védekező fél, ám kegyetlenkedések estek mindkét részről. S ami ma számunkra lényegesebb: a román közvélemény *magát* tudja az áldozat szerepében, Eminescu fent idézett regényében is a honvédek akasztják fel lánya szeme láttára a román pópát. A ma is használatos egyetemi tankönyvben, ahol az erdélyi események a „három román ország forradalmai” keretében tárgyaltnak, a román népfelkelők a nyugalom és a közrend helyreállítói. Úgy tűnik, maguk az akkori vezetők világosabban látták helyzetüket, erről Puchner is gondoskodott, mikor felelősségre vonta őket az oktan pusztításokért, ugyanakkor a legnagyobb megaláztatásként január végén velük hívatta be Havasalföldről az orosz csapatokat. De mindennél nagyobb csalódást keltett az olmtüzi oktrojált alkotmány, amely Erdélyt ugyan újra külön nagyhercegséggé tette, de népeinek általános egyenjogúságán túl csak a szászok nemzeti jogait biztosította. Ezzel megnyílt az út a magyar-román megbékélés felé.

Három szereplő kellett hozzá: az udvarban csalódott, az Érc-hegységbe visszaszorult, Avram Iancu vezette román felkelők, a rugalmasabbá vált magyar vezetők és megfelelő román közvetítők. A magyarországi román politikusok részéről Dragoş a megbékélés vértanúja lett, hiszen egy szerencsétlen magyar támadást követő ellencsapás során a felkelők végeztek vele. A kezdeményezés ezután az Erdélyben tartózkodó havasalföldi emigránsok kezébe került, akik a honvédsereg sikereit hazájuk főlsszabadítására szerették volna kiaknázni. „Ha igazi román kormány lettünk volna” — írja C. A. Rosetti —, a világ megszabadításának dicsősége a rabságtól nem a magyaroké, hanem a miénk lett volna, [...] míg most reszketünk és várjuk, hogy összegyűjthessük a magyar lako-

megtalálhatók:
 1848-1849. évi iratok a
 nemzetiségi
 megbékélésről
 (előszó: Ortutay Gyula,
 h.n.é.n.)
 ill. Spira: im: A
 magyar-román
 megbékélési kísérletekkel,
 Dragos ill. Bălcescu
 szerepével foglalkozik: I.
 Tóth Zoltán:
 Magyarok és románok
 (Bp. 1966),
 a Laurian- és
 Dragos-idézetek innen
 származnak. Szintén
 felhasználtam
 Bălcescu Miklós élete
 (1819-1852)
 című életrajzi munkáját
 (Bp. 1958), innen vettem
 a Rosetti- és
 Bălcescu-idézeteket.
 Petőfinak a
 nemzetiségekről vallott
 nézeteire
 ld. Pándi Pál: *Petőfi és a
 nacionalizmus* (Bp. 1974).
 Eminescu regényének
 magyar kiadása: *Mihai
 Eminescu válogatott
 művei* (szerk. Köpeczi
 Béla: Bp. 1967) elemzését
 ld.: Köpeczi Béla:
*Eminescu és az
 1848-1849-es magyar
 szabadságharc*,
 in: *Annales I. ELTE
 Román Filológiai
 Tanszék*
 (Bp. 1993)

ma morzsáit". Bălcescu pedig azon kesereg, hogy az erdélyi románok „a szabadságért a leghitványabb, legkegyetlenebb és leg-
 avultabb zsarnokság zászlaja alatt harcolnak”.

A tárgyalások megindításában döntő szerepe volt a forradal-
 mat Párizsban képviselő Teleki Lászlónak, aki világosan látta,
 hogy „nem csak Austria halt meg, hanem Szent István Magyaror-
 szága is”, s ezért az ország föderatív átalakítását, azon túl pedig
 egy dunai konföderációt helyezett kilátásba. A román emigránsok
 erre elhatározták, hogy kibékítik a harcoló feleket, s egy román
 légio megszervezésével járulnak hozzá a szabadságharc végső
 győzelméhez, amely után a fejedelemségek főlzabadiása is sorra
 kerülhet. Bălcescu vállalta a közvetítést. Magyarországra érkezve
 ismét ilyen helyzetértékelést ad: „Megszakad a szívem, amikor a
 derék magyarokat és lelkesedésüket látom, és amikor arra gondo-
 lok, hogy mi románok milyen alantas és ostoba szerepet játszo-
 tunk mostanáig”. Végso soron ő is a majdani román fölény érde-
 kében küzd, hiszen a délkelet-európai konföderáció várhatólag a
 szlávok és románok túlsúlyához fog vezetni, ehhez azonban a
 magyar fegyverek sikerein keresztül vezet az út: „A románoknak
 megmondtam, gondolják meg, rabok voltak eddig, s nem lehet-
 nek egyszerre urak. A magyarok oldalán kell tehát maradniok
 még kissé alárendelt helyzetben is, de a jövő az övék, hiszen
 nemzetiségük alapvető biztosítéka Havaselve, Olténia és Moldva
 szabadsága. Ezt pedig csak a magyarok segítségével lehet meg-
 szerezni”. A románok egyesülését magyar nemzeti érdekek is
 tartotta, mondván, hogy a magyarok így megszabadulnak a ma-
 guk „ír kérdésétől”, s megnyerik a románok szövetségét. Határtal-
 an lelkesedés és gyanakvó bizalmatlanság között ingadozva júli-
 us derekán megszületik a *Meqbékélési Tervezet*, amely ugyan nem
 tartalmazott területi autonómiát, ám a román többségű megyék-
 ben, a nemzetörségben valamint az oktatásban széles körű nyelv-
 használatot biztosított. Egy másik egyezményben a kormány vál-
 lalta a román légio felállításának költségeit.

Sajnos mindez elkésett, csakúgy, mint a július végén, Európá-
 ban elsőként elfogadott nemzetiségi határozat. Iancu az orosz föl-
 lény láttán csak jóindulatú semlegességet ígért, és magyar foglyo-
 kat engedett szabadon az osztrák tiszték dühét kiváltva. Hiszen
 tudta: a román-magyar kérdés nem a harctéren döl el, miként
 még a fegyverek zajában írta a békefelhívásra válaszolva: „Ebben
 a két testvérházában a magyar nem beszélhet létről és jövőről a
 román nélkül, s a román sem a magyar nélkül”, mert „köztünk és
 köztetek a fegyverek sohasem dönthetnek”.

Piaristák a szabadságharcban

GÁL ISTVÁN

1913-ban született Füzesabonyban. 1931-ben lépett be a piarista rendbe, 1938-ban szentelték pappá. Nyugdíjba vonulásáig a budapesti piarista gimnázium történelem tanára volt. Tanulmányát a gimnázium 1948. évi évkönyvébe írta.

A 18. század végén a francia forradalom hatására Európa népei föleszméltek, s a saját nemzeti nyelvük diadalát, nemzeti műveltségük és államterületük kiépítését tűzték ki elérendő célként maguk elé. A nemzeti létért vívott küzdelemből a magyarság is kivette a részét. A harc nem nagy reményekkel kecsegtethetett, mert kulturális, társadalmi és gazdasági elmaradottság, egyre inkább öntudatosodó nemzetiségeink stb. jellemezték azt a kort, amelyben megindult a magyar reformmozgalom, s amely elvezette a magyarságot 1848. március 15-hez.

Ebbe a szellemi-lelki előkészítésbe a 18. század derekán korszerűsített piarista iskolák is bekapcsolódtak. Tanrendszerük tengegyébe a nemzeti nyelvet, a hazai történelmet s a reáltárgyakat állították.

Érthető, ha a lázas reformkor fizetett bécsi ágensei állandóan figyelték a piarista iskolák működését. I. Ferenc 1813. május 17-én kelt leiratában az udvari kancelláriával vizsgálatot indított a pesti piarista gimnázium ellen, mert ott hír szerint kizárólag magyar nyelven tanítottak, s feleletet kért, hogy ez szokásban van-e más piarista gimnáziumban is.¹ Ehhez hasonló vádakkal még többször kényszerítették védekezésre a piaristákat. A piarista szellem azonban a feljelentések, vádaskodások ellenére is a régi maradt, mert mélyen átéreztek azt, amit nagynevű rendtársuk, Dugonics András úgy fogalmazott meg 1783-ban, hogy „az országot legjobban lehet megtartani, ha a ruhát és nyelvet megtartják”.²

A reformországgyűléseken elért részletsikerek nem maradhattak hatástalanok a piaristákra sem. Ezt bizonyítja az a nagyarányú vizsgálat, amelyet V. Ferdinánd 1837. június 11-én kelt leirata értelmében a pesti gimnáziumra is kiterjesztettek. A vizsgálat oka Pest megye május 22-én tartott gyűlésén hozott határozata volt, aminek alapján gyűjtést indítottak a bebörtönzött Kossuth családja számára. A feljelentések szerint a pesti piarista gimnázium alsó osztályaiban tanító tanárok is részt vettek a gyűjtésben, adakozásra szólítván fel tanítványaikat.

A pesti piarista gimnázium ilyen magyar szellemben nevelt ifjúsága, amikor 1836-ban a király születésnapján az iskolában szókás szerint latin beszédet mondtak, még aznap beverte a rendfőnök ablakait.³ Ez a piarista szellem nevelte a márciusi nemzeti forradalom szellemi előkészítőit, a 19. századi magyarság váteszeit: Vörösmarty Mihályt, Bajza Józsefet, Czuczor Gergelyt, Katona

¹Szekfű Gyula: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790-1848*, 1926, Bp., 317.

²Kornis Gyula: *A magyar művelődés eszményei 1777-1848*, I. 86.

Híres piarista diákok

³Szekfű Gyula: *im: I.* 485.

Józsefet, Madách Imrét, Virág Benedeket s részben Petőfi Sándort is. Az ilyen piarista iskolákból kerültek ki: Széchenyi István, Kossuth Lajos, Deák Ferenc, Horváth Mihály, Klauzál Gábor, Mészáros Lázár, Csányi László, Földváry Károly, Klapka György, Mednyánszky László br., Nagy-Sándor József, Perczel Mór, Török Ignác, Vasvári Pál, az 1848-as nemzeti kormány miniszterei, a reformkor vezető politikusai, a szabadságharc hős katonái, a nemzet vértanúi.

Kossuth egykori iskolájáról

A sátoraljaújhelyi piarista gimnázium egykori tanulója, a nemzet bálványa, Kossuth, 1844-ben írt önéletrajzában hálával gondolt vissza erre a piarista iskolára, amely a szabadság, egyenlőség és testvériség eszméinek diadalrajutása előtt is az egyenlőség szellemében nevelte tanítványait, származásra és vallásra való tekintet nélkül: „Atyám vallásos ember volt — írja Kossuth —, de nem vakbuzgós, sem türelmetlen, tehát teljességgel nem akadt fel azon, hogyha Újhelyben akar iskoláztatni, a piaristákhoz kell járattania. Én tehát hat évig az újhelyi piaristák gimnáziumának kopattam küszöbét; tanítóim szerettek, mert könnyen tanulva mind a hat éven át első eminens valék; s ha mondanám, hogy ott mégis keveset, vagy semmit sem tanultam, igazságtalan volnék, bár semmi reálist nem tanultam is. A humanisztikus irányú nevelés sajátosságához tartozik, hogy szakemberré nem nevel, tehát úgyszólván semmi pozitív eredményét nem láthatjuk későbbi életünkben e szerint tett tanulmányainknak, de a lélek általánosan mégis fejlődik s bizonyos receptibilitással öntetik el az értelmi képesség, szélesebben, terjedtebben, mint az úgynevezett reális irányú nevelésnél.

Én azt gondoltam, szakembert reális irányú iskola nevel, sokoldalú, művelt férfiút a humanisztikus irányú s ez mint alap nem zárja ki amazt, mint felépítményt. Én az újhelyi kegyes szerzetesbeliek iskolájára hálával emlékezem.

⁴Gracza György:
Kossuth Lajos élete és működése, 1893, Bp., 7.

Sohasem vettem magam s nem vették szülőim észre, hogy vallás tekintetében vagy türelmetlenek, vagy térítgetők voltak volna; s én, szülőim, kivált igen vallásos anyám vezérlete alatt protestáns szellemirányú gyermek valék, bár oktatóim római szerzetesek.”⁴

Míg a nagy tanítványok a reformkorban irodalmi munkásságukkal, mások a politikai élet küzdőterén terjesztették a piarista iskola szellemi örökségét, előkészítették a 48-as vérmélküli forradalmat, és megteremtették a magyar nemzetállamot, a piaristák csendben dolgoztak, s nevelték az új nemzedéket, mely az elkövetkező megpróbáltatások napjaiban kiállt a nemzeti ügy védelmére. Az egykori „tót” rend lélekben már a 18. század második felében megmagyarosodott; a nagyrészt nemzetiségi vidékekről toborzódott piarista renden belül a reformkorban és a 48-as nemzeti fellángolás korában tovább folyt ez a magyarosodási hullám.

A piaristák 48-ban

A magyar piaristaságnak a hazai társadalommal való szoros életközössége még hatásosabban nyilvánult meg a nemzeti forra-

dalom és a szabadságharc korában. Határtalan volt a nép lelkesedése, s e túlradó örömben osztozott vele a magyar piaristaság is; együtt ünnepeltek a néppel, szónokoltak, lelkesítettek. Horváth Pius veszprémi tanár a Nemzeti Újság 1848. május 30-i számában írt cikkében dicsőítette az alkotmányos szabadságot, melyet a közelmúltban vívott ki a nemzet. „A közel múlt és örökké emlékezetes napokban visszaküzdötte elrablott jogait, kivívta alkotmányos szabadságát a nemzet. Jognál, szabadságnál nincs szentebb valami...” — írta.

A veszprémi nemzetőrség zászlószentelési ünnepén, 1848. április 9-én Csákós Elek, a veszprémi piarista gimnázium tanára mutatta be a tábori szentmisét, s rendtársa, Horváth Pius mondta a szentbeszédet. Prédikációjában ünnepelte a márciusi eszmék diadalát, mely által felszabadult a nemzet a háromszázados elnyomás igája alól; ünnepelte a nemzeti zászlót, mely szabadon lengve arra int, hogyha a szükség úgy kívánja, nem szabad sajnálni a vért a szabadság, az egyenlőség és a testvériség védelmében. Ledőlt a válaszfal nemes és paraszt között, meg kell szűnnie a hidegségnek, a gyűlöletnek a vallásfelekezetek között is, mert testvérek vagyunk mindnyájan — hirdeti beszédében. „Most tehát nemzetünk megtartása, jövő boldogságunk és dicsőségünk forog kérdésben, mit eszközölni nekünk, most élő ivadéknak legszentebb hazafiúi tisztünk. Feleljünk Istenért! Feleljünk meg e díszes hivatásnak ifjú és öreg, szegény és gazdag, katolikus és nem katolikus, fogj kezet, hiú szenvedélyeidnek, kislelkű viszálykodásoknak ne áldozd fel honod javát, sőt életét...” Összefogást sürgetett, békére, rendre, testvéri összeforrásra, törvényes engedelmességre, személy- és vagyonbátorságra s a magánkötelességek teljesítésére szólított fel mindenkit a szent cél érdekében.⁵

Csákós Elekhez és Horváth Piushoz hasonlóan még sok piarista cserélte fel az iskola megszokott légkörét a hősi étellel. Az első között találjuk Markovich Antal nagybecskereki tanárt, akit már 1848. július 20-án kineveztek tábori lelkésznek a Mészáros Lázár hadügyminiszterrel elnevezett hadihajóra. A következő időkben Breinfolk Gusztáv szegedi, Chárusz László velencei, Deáky József sátoraljaújhelyi, Horváth József lévai, Csery János debreceni és Schuliszta Ignác tatabírói tanárok önkéntes táborba szállása növelte a piarista tábori lelkészek számát.⁶

A tábori lelkészek sorában a legelső között tündöklük a magyar szabadsághősök dísz, rendjének büszkesége, a bátorlelkű, egyszerű piarista, Erdősi Imre.⁷ Erdősi (Poleszni) Imre 1814. november 4-én született Nyitrán, polgári családból. Iskoláit a nyitrai és a lévai piarista kollégiumban végezte. 1832. szeptember 2-án belépett a piarista rendbe, 1840. július 26-án szentelték áldozópappá. Tanári pályáját Selmechányán kezdte meg. A függetlenségi harc elszenvedett kudarcai, a főváros eleste 1849 januárjában a Felvidékre sodorták Görgey visszavonulóban lévő felső-dunai hadtestét. A nyolcadik dandár, élén az angol származású Guyon

⁵Horváth Pius beszéde. Ramasetter Károly betűivel, 1848, Veszprém. (Bekötve Francsics naplójába).

⁶Kegyess. levéltár, Hiv. iratok. — Rendfőnöki levelezések.

Erdősi Imre

⁷Erdősi Imrére vonatkozó adatok: Primási levéltár. Cat. 22. Acta religiosorum; Kegyess. levéltár: Hiv. iratok, Rendf. levelezési napló 1848/49., Epist. nostrorum. For. 0-2.

Fasc. 22; Alleker Lajos:
*Erdősi Imre, a
 branyiszkói hős pap
 emlékezete*, 1894,
 Nyitra; Breit József:
*Magyarország 1848/49.
 évi függetlenségi
 harcának katonai
 története*, II. kiad.
 1929-30, Bp., I-III. k.:
 Görgey Arthur: *Életem
 és működésem
 Magyarországon az
 1848/49. években*, Ford.
 Id. Görgey István, 1911,
 Bp., I. k. 170-177.; Id.
 Görgey István: *1848 és
 1849-ből élmények és
 benyomások*, 1885, Bp.,
 195.; Vargyas Endre: *A
 magyar szabadságharc
 története 1848/49.*
 Gracza György: *Az
 1848/49-i magyar
 szabadságharc
 története*, IV., Bp., 63.;
 Magyar Állam 1890.
 febr. 18., Ország-Világ
 1884, 316.; Vasámapi
 Újság 1880, 138.;
 Közlöny 1849. márc.
 10.; Márczius
 Tizenötödike 23.;
 Magyar Hírlap 1850. 99.

Richárd ezredessel, Selmecre került. Ekkor ismerte meg a kiváló katona Erdősit, s ekkor kezdődött közöttük az a mély és őszinte barátság, amely csak néhány nappal a világsi fegyverletétel után szakadt meg.

Erdősi 1849 szeptemberében a pozsonyi hadbíróshoz küldött védőiratában elmondotta, hogy mindig ellenállhatatlan vágy vonzotta a katona-lelkészi pályára. 1849. január 12-én, amikor Guyon vegyesajkú legénysége lelki gondozására a selmeci piaristáktól papot kért, a művelt, nyelveket tudó Erdősi önként jelentkezett.

Miután Tóth Lajos házfőnök biztosította arról, hogy hadi szolgálatai befejeztével visszatérhet a rendbe, Guyon seregével elhagyta Selmecbányát. Január 16-án kapta meg tábori lelkészi ki-nevezését, s igen hamar alkalma nyílt arra, hogy hazafiúi és papi önfeláldozókészségéről és személyes bátorságáról tanúságot tegyen. Részt vett a január 18-20-án vívott szomorú kimenetelű szélaknai csatákban; a szélaknai csata után Guyon dandára Besztercebányára, majd a Garam völgyén át a Hernád völgyébe vonult. A magyar csapatok további előnyomulását az ellenség kezén lévő branyiszkói szoros lehetetlenné tette. Éppen ezért Branyiszkó bevételének fontos szerepe volt Görgey haditervében; a fontos szoros bevételét Guyon hadosztályának osztotta ki.

A szoros elfoglalása emberföltötti feladatnak látszott. Az osztrákok a magaslatokon, kedvező állásokban várták a magyarok támadását. Az időjárás sem kedvezett a támadóknak. „Borzasztó idő vala. A jég fölé friss hó esett s így járhatatlan lett a hegyi út. Kavargós, csipős szél fújt...” A csata kimenetele válságosra fordult. Ebben a válságos pillanatban ugrott a honvédek elére Erdősi Imre. Magasra emelt keresztyével messze a csatárlánc előtt rohant a meredek hegynek. A csata zaját túlharsogta buzdító szava: „Utánam fiúk! Velünk az Isten!” Példája hatott, s honvédeink térdig érő hóban, dermesztő hidegben, minden erejüket megfeszítve követték papjukat. Erdősi kezében a kereszttel mindig az élen haladt. Időnként visszatekintett a fáradt honvédekre, s tovább buzdította a csüggedőket. „Utánam! Miénk lesz a győzelem!”

A honvédek megnyerték ezt a reménytelennek látszó csatát. Győzelmük egyike volt a szabadságharc legfényesebb és legfontosabb haditetteinek, mert a branyiszkói csata idején a löcsei főhadiszálláson tartózkodó Görgey szerint a február 5-i ütközet kimenetele erre a kérdésre adott feleletet: lenni, vagy nem lenni? Éppen ezért „megfogható a kínos nyugtalanság — írja Görgey —, mellyel én Guyon jelentését percről-percre lestem”. Erdősi szerényen a 33. zászlóaljra hárította a dicsőséget. Bajtársai azonban benne látták a csata győztesét. Guyon is nyíltan hirdette, hogy a branyiszkói győzelmet Erdősinek köszönheti. Id. Görgey István sem fukarkodott az elismeréssel: „Buzdította a fiatal honvédeket egy derék katolikus pap, Erdősi Imre kegyesrendi áldozár, aki Selmecbányán mint tábori lelkész Guyon hadosztályához csatla-

kozott, a téli hadjárat kemény nélkülözéseiben velünk jókedvűen osztozott és itt Branyiszkónál, a sűrű golyózáporban a feszülettel bátor kezében ernyedetlenül segített a támadó honvédekbe lelket önteni a maga lelkéből.”

Guyon dandára február 5-én Sirokáig üldözte a császáriakat. Erdősi a sirokai templomban Te Deumot tartott, s otthagyta emlékül azt a vörös fenyőből készült feszületet, mellyel a branyiszkói győzelmet kívívta. Szepsin és Edelényen át Mezőkövesdre érkeztek, innen indultak a szerencsétlen kimenetelű kápolnai csatába. Február 27-én kissé megkésve érkeztek, de még így is derekasan kivették részüket a harcokból. Erdősi ebben a csatában is mindenütt ott volt, ahol a harcolóknak buzdításra, segítségre, a sebesülteknek vigaszra és ápolásra volt szüksége.

A tavaszi hadjáratok során még a nagysallói (ápr. 19.), majd az első komáromi csatában találkozunk Erdősivel. Ekkor már Guyon volt a komáromi várparancsnok, ugyanis ismételt kísérletezés után április 21-én az ellenség éberségét kijátszva, végre sikerült 60 huszárral bejutnia az ostromlott várba. Erdősinek is sikerült élete kockáztatásával, az ellenség gyűrűjén áttörve bejutnia a komáromi várba: vigasztalt, bátorított, sebesülteket ápolott, és maga is beállt a vár védői közé.

Erdősi sorsa
Világos után

A lugosi csata előtt néhány nappal a világosi fegyverletétel befejezte a magyarság tragédiáját. Paskievits már elküldte büszke jelentését a cárnak: „Magyarország felséged lába előtt fekszik”. Világos után is voltak még helyi jellegű csatározások, de ezek már nem változtathattak a helyzeten. Ennek a felismerése készítette Erdősi Imrét arra az elhatározásra, hogy elbúcsúzzék hős tábornokától, visszatérjen régi állomáshelyére, és beálljon az építő munkába.

Erdősi Debrecenen át Selmecre ment, hogy régi működési helyén ismét megkezdje nevelői munkáját. A rendbe való visszatérésnek nem volt akadálya, mert eltávozásakor szabályszerűen járt el. A tanítást mégsem kezdhette meg. Rendfőnöke, hogy az előre látható zaklatásoktól megkímélje, a szepesbélei plébániára helyezte. De mielőtt elfoglalta volna új állomáshelyét, megidézték a pesti katonai törvényszékre. 1849. november elején tehát Pestre ment, hogy a hadbíróság előtt feleljen a szabadságharcban való részvételéért. Mialatt december végéig a pesti piarista rendházban volt internálva, megindultak érdekében a mentési törekvések: a jobarátok eredményes közbenjárásának köszönhetően Erdősinek sikerült elkerülnie a börtönt, ellentétben sok rendtársával.

1849. december végén rendi előjárói Nagykárolyba helyezték tanári működése folytatására. Itt kapta meg a hadbíróság felmentő ítéletét 1850. június 15-én. Az 1850-51 tanévben előbb a privigyei, majd a temesvári gimnáziumban, a következő két esztendőben a kolozsvári, ezután a nyitrai piarista gimnáziumban tanított. 1857-ben a váci noviciátusba helyezték promagiszternek, 1861-ben

pedig Kecskemétre nevezték ki házfőnöknek. 1878-ban, mint asszisztens Budapestre költözött, de 1888-ban betegségére való hivatkozással lemondott tisztségéről és szülővárosába, Nyitrára kérte áthelyezését. Itt élt nyugalomban, rendtársai és barátai szeretetétől körülvéve, 1890. február 9-én bekövetkezett haláláig.

Tanári pályáján a magyar, latin, német s a görög nyelv voltak kedvenc tantárgyai a szigorú, de jószívű tanárnak, aki még matematikai óráin is talált alkalmat arra, hogy a hazaszeretetről s a haza iránt való kötelességekről beszéljen tanítványainak. Iskolai munkáját s később a kecskeméti gazdaság vezetését is éppen olyan odaadással látta le, mint tábori lelkészi teendőit, s a rábízott ifjúsággal, majd matyó cselédeivel mindig olyan szeretettel bánt, mint egykor honvédeivel.

Amerre megfordult, mindenütt szerették benne a lelkiatyát, mert mindenkire volt közvetlen szava s örült, ha valakin segíthetett. Tisztelték benne a keresetlen beszédű, egyszerű megjelenésű, érző szívű embert, s csodálták benne Branyiszkói hősét. Később, asszisztens korában, panaszkodott is a nagy népszerűség miatt: „Ha déli napi sétámat teszem a Váci utcán, mindenki rám mutat: ez a híres branyiszkói pap! És odaköszöngetnek... Ki is úz nek ezzel régi, kedves sétahelyemről”. Erdősi nem akart rangot, vagyont, elismerést. Ezért, amikor Kecskemét polgársága, hogy megjutalmazza branyiszkói hőstettét, felajánlotta neki a városi plébániát, köszönettel háritotta el magától a megtisztelő ajánlatot. A kecskeméti küldöttségnek szeretettel magyarázgatta, hogy ő tanári pályára szentelte életét, és „úgy járnék lelkészi téren — mondotta —, mint hal a szárazon. Csak kínlódnék, mert nem elemantumom az, aztán meg, amit a hazáért tettem, azzal tartoztam, és soha nem várok, de nem is fogadok el érte jutalmat, mert akkor elveszne öntudatom érdeme, hogy azt tettem”.

Hazafias tanárok

Erdősivel a 19. század nagy, hazafias érzéstől fűtött piaristáinak egyike szállt sírba. 1848 tavaszának forradalmi láza ugyanis megérintette az egész piarista rendet. Azok, akik olyan éberrel figyelték a reformkor politikai löktetését, természetesen nem maradhattak ki a nemzeti forradalom eredményeinek megvédéséből sem. Ebben a gondolatban azonos véleményen volt az egész rend, a rendfőnöktől a legfiatalabb novíciusig. A rendfőnök minden egyes esetben meg is adta a kért engedélyt a tábori lelkészi szolgálatra. Fegyveres katonai szolgálatra azonban a fölszentelt rendtagok közül senkit sem bocsáthatott el, mert ez ellenkezett az egyház álláspontjával. Ennek ellenére a piaristák közül is sokan akadtak, akik levetették reverendájukat, karddal, fegyverrel cserélték fel a tollat, s a csataterék zajával a tudományokkal töltökező, vidám ifjúság hancúrozásaitól hangos iskolát. Önként és önkényesen a honvédek közé álltak, amikor úgy érezték, hogy ezt követeli tőlük a haza szent ügye.

Hazafias diákok

⁸A diákokra von. adatok: Kegyesr. levéltár, Gruber György naplója; Horváth József naplója, Dalmady Győző: *Tanuló és jogászcévek, Magyar Szemle*, 1893. 543. Szinnyei J.: *Magyar írók élete és munkái*, Bp. 1891-1914. I-XIV., *Egy öreg honvéd emlékirataiból*, Új Ember, 1948. ápr. 25.

⁹Nemzeti Újság 1848. május 30.

A rendházak élete 48-ban

¹⁰Hist. Domus M. Szigethiensis 1849.

¹¹Kegyesr. levéltár. Horváth József naplója — Más rendházakra még: Epist. nostr.

A szabadságharc mozgalmában élénken részt vett a tanáraik példáján fellelkessült piarista diákság is.⁸ A forradalmi idők kegyes iskoláinak ifjúságát, melynek a reformkor piarista diákjainak szellemi termékei, Kossuth Hírlapja és Vas Gereben Népbárátja voltak a kedves olvasmányai, a nemzeti szellem, egy-egy győzelem a szabadságharc idején, egészen elkábította. A diákok sokszor maguk sem értették, hogy miért lelkesednek. Supka Antal, a veszprémi piarista gimnázium poetikai osztályának tanulója, a későbbi cisztercita apát meg is kérdezte 1848 májusában az egyik magyar órán tanárunktól, Raffay Jánostól, hogy mi az a szabadsajtó? Megtetszettek neki a divatos jelszavak, a dobpergés, a katonák büszke magatartása, s ezek hatására sokan csaptak fel honvéddnek az akkori idők piarista diákjai közül is.

A budai piarista gimnázium hatodik osztályából vonult be katonának Keleti Károly, a Statisztikai Hivatal későbbi igazgatója, s mint tüzer harcolta végig a szabadságharcot. A veszprémi gimnázium hatodik osztályának mind a 27 tanulója önként jelentkezett honvéddnek 1848 májusában. Amikor egyházi körök azzal vádolták a piaristákat, hogy az ifjúságot megrontják és féktelenségre nevelik, erről az ifjúságról írta Horváth Pius veszprémi tanár: „az ily ifjúság, mely a közel múlt napok mozgalmában oly nemesen viselte magát, dicsősége a hazának és a mi méltán irigylendő büszkeségünk”.⁹

Az otthonmaradt piaristák sem tudták magukat függetleníteni az eseményektől, ők is berne éltek az idők sodrában, s meggyőződésüket nem rejtették véka alá. A rendfőnöki levelezések, Gruber György rendfőnök, s még inkább Horváth József lévő tanár a kor hangulatára becses adatokat tartalmazó naplójegyzetei azt mutatják, hogy az egész rend benne élt a szabadságharc hangulatában. Nincs a szabadságharcnak olyan jelentős mozzanata, mely ne került volna be ezekbe a tisztán rendi érdekű események megörökítésére szolgáló feljegyzésekbe. Természetesen találunk egyéni reflexiókat is. Ilyenek Cseh Ferenc rektornak a kolozsvári Historia Domusba írt bejegyzései, melyek szerint „tolvaj csordának” nevezi az osztrák csapatokat „s az osztrák abszolutizmus hóhérainak” Puchnert és Urbant stb.

A rendházak élete nem lehetett nyugodt a harcok idején, mert mind a rendházakat, mind az iskolákat „hazánk jelen körülményei közt rendkívül nehéz szolgálatok alatt elbetegedett nemzetőrök és katonák részére foglalták le”.¹⁰ A piaristák ennek ellenére is „lelkes törekvéssel ápolták a reájuk bízott tanuló növendékeket. A tanodai szobák beteg s tanyázó katonaság számára elfoglalva tulajdon szobáikban adnak naponta leckéket; s habár a tábori mozgalmak, dob-, trombitazaj felferik a lehangolt lakosok zaklatott kebelét, a derék tanárok dacolva Mars fenyegető fegyvereivel, Minerva aegise alatt kitartó türelemmel folytatják magasztos működésüket”.¹¹ A rendtagoknak akárhányszor ki kellett költözniök

még a házból is. Ilyenkor a városban valamelyik ismerősüknél húzódtak meg. Máskor kis szegénységüket kellett megosztaniuk a beszállásolt katonasággal, étellel, itallal kellett ellátniuk őket, s fűtött helyiségekről kellett gondoskodniuk. A megszálló német csapatok kíméletlensége és embertelensége megrázó szavakat csalt a naplóíró tollára: „Kénytelenek vagyunk panaszainkat elfojtani, Damocles kardja fölöttünk! Talán majd üt a számolás órája; az igazságos Isten meghallgatja árva szolgálóinak kebelrázó jajveszékelését, megéretteti büntető kezének súlyát azokkal, kik azt cselekedték, hogy sírnunk kellettük. Vállaink roskadoznak a katonai kíméletlen vashatalom alatt! Szegény magyar hazám! Mily szomorú lett a te arcod! Szegény becsületes magyar nép, keserűen adóztál a hazádhoz való hű ragaszkodásért! De él még Isten az égben, ki az ártatlanok könnyeit és vércseppjeinek hullását számolja, ki ítéletet mond koldus király fölött... Ti, kik koldusok és háztalanok üldözésében örökítetek meg neveiteket, nem féltek-e, hogy jöhet idő, mikor senki sem vár reá, mely titeket látand idegen ház küszöbén koldulni, háztalanul, senkitől nem félve, senkitől nem szeretve? Átkozott leend, ki ha fáradtak lesztek, házába befogad, ha fáztok, tűzhelyéhez bocsát, ha meghaltok, eltemet. Átkozott leend a sír, mely csontjaitokat lenyeli, átkozott a fű, mely azon megterem és áldott az, mely paloták küszöbét fogja lepni!”

Sokan az élőszó varázsát, a szólás fegyverét állították a nemzeti ügy szolgálatába, mint Raffay János kalocsai igazgató is, aki Pakson lázító beszédet mondott. Cseh Ferenc házfőnököt, amikor Puchner tábornok elfoglalta Kolozsvárt 1848. november 23-án, gr. Kemény Sámuel, Filtsch János, Nagy Péter, Mósa József és Bodor Elek kolozsvári lakosokkal együtt túszként vitték el Nagyszebenbe a nyilvános fegyvergyakorlatokon való részvétele miatt.¹² A szászok a Római Császárhoz címzett fogadóba zárták őket, mert „más zárt helyeik, kaszárnyáik, kolostoraik, intézeteik hozzánk hasonló szerencsétlen magyar kezesektől már hemzsegték” — írja Cseh Ferenc a rendfőnöknek. A négy hónapig tartó fogság alatt sokat szenvedtek. „Ablakunk alatt fegyveres száször, ajtónk előtt egypár hasonló poroszló állott; ha az ablakon akartunk kinézni, főbelövással fenyegettek; ha a folyosóra mentünk szabadabb lélegzés okáért, puskaaggal, vagy szuronnyal, vagy golyóval kínáltak; hogy éjjel ne alhassunk, az öröket beállították a szobába s így örökös zörgés és csörtetéssel kínoztak; máskor, ha kedvök kerekedett, heten-nyolcan a szobánkba rohantak s nem volt oly gyalázat és piszok, mit a magyar névre nem szórtak volna.” Csak Bem közeledésének hírére javult valamit a sorsuk. A régi őreiket leváltották, s csak két polgárőr ügyelt fel rájuk. Kényelmetlen helyzetükből 1849. március 11-én szabadultak ki. Ekkor Bem csapatai megszállták Nagyszebent. Egy magyar huszártiszt beugratott a vendéglő udvarára, s nevükön szólította az ott internált foglyokat. Kemény Sámuel, őrei iránt való kíméletből, figyelmez-

¹²Országos Levéltár.
Helyt. Praes. 1850.n.
1219/Gg.; Kegyesr.
levéltár. For. 0-20. Fasc.
5.; Hist. Domus
Claudiop.

**A piaristák
meghurcolása 1849
után**

tette a huszártisztet, hogy mindnyájan itt vannak, akiket keres, jó bánásmódban részesültek, tehát ne bántsanak senkit. Cseh Nagyszombenből visszament Kolozsvárra, s átvette a házfőnökséget Hornyay Ambrustól, az ideiglenes házfőnöktől, minthogy azonban ismét el akarták fogni, júniusban Magyarországra szökött. A szabadságharc leverése után politikai kijelentései s politikailag súlyosan kompromittált egyénekkel való sűrű érintkezései miatt őt is elmarasztalták, s a tanítástól is eltiltották.

A meghurcoltatásban sok piarista osztozott még Cseh Ferencsel, mert őszinte magyar érzésüket, függetlenségi szellemüket bevitték a tantermekbe is, s ez újabb kellemetlenségeket, bebörtönzéseket tartogatott számukra. Alig került a főváros Windischgrätz hatalmába, már 1849. január 17-én éjjel fegyveres katonák jelentek meg a pesti rendházban, letartóztatták, és a katonai főparancsnokságra vitték Petlanovics Alajos tanárt. A következő napon Budára, a József-kaszárnyába szállították, ahol Czuczor Gergely volt a fogolytársa. Petlanovics ellen az volt a vád, hogy tanítás közben lázító kijelentéseket tett az ifjúság előtt. Március 6-ig tartották fogóságban. A vizsgálat eredményeképpen a budai cs. kir. hadrendőri központi bizottság eltiltotta a tanítástól, és meghagyta a rendkormányoknak, hogy „teljes megjobbításáig” a szentgyörgyi rendházban internálják.

Hasonló okok miatt tartóztatták le a budai piaristák közül Perlaky Lászlót 1849. február 20-án; a Verbőczy u. 9. sz. alatt lévő börtönbe került. Itt hallgatta ki március 7-én Leuzendorff Lajos százados hadbíró. Leuzendorff votum informativuma szerint Perlaky forradalmi szellemben nevelte tanítványait. Ezt bizonyítja, hogy 1848 decemberében a forradalmat dicsőítő dolgozatokat íratott velük, s retorikai előadása alatt is forradalmi mondatokat hozott fel példának.

1849. szeptember 19-én hirdették ki Perlaky előtt az ítéletet. Nyolc évi várfogságra ítélték.¹³ Az amnesztiarendelet értelmében 1850 júliusában Perlaky is kiszabadult.¹⁴ Hutter Antal jelentése szerint október 1-én már meg is érkezett Tatára, de nem taníthatott, mert forradalmi érzelmei miatt örökre eltiltották az ifjúság nevelésétől.¹⁵

A meghurcoltatások, bebörtönzések nem tették óvatosabbakká a piaristákat, mert a nemzet ügyét a saját ügyüknek is tekintették. Ez világlik ki abból a hangulatváltozásból, melyet írásaikban megörökítettek, s mely teljesen azonos volt a magyarság szabadságharc-korabeli hangulatával. A teljes függetlenség kivívásán érzett öröm áthatotta a piarista rendet is. Ennek bizonyosságára Palotai József rendfőnök Buda elfoglalása után, május 24-én az egész rend nevében lelkeshangú hódoló iratot küldött Kossuthnak Debrecenbe. „Megadá valahára érni az isteni gondviselés — írja hódoló iratában —, hogy a nemzet ősi szabadsága és ünnepélyesen kimondott függetlenségének dicső kivívása után saját kebeléből származott füg-

¹³Hadi levéltár. Mil. Kriegsgericht. Pest, 1849, fasc. 2.n. 259.

¹⁴Hermann Egyed: *A magyar kat. papság az osztrák katonai diktatúra és az abszolutizmus idejében*, 1932, Gödöllő, 100.

¹⁵Kegyesr. levéltár. For. 0-2. Fasc.22.

getlen kormánynak hódolhat, és teljes bizodalmon nyugvó készséggel tisztelheti azon törvényeket, melyek óhajtott eredménye a nemzeti közboldogság leend. — A nemzeti kormánynak őszintén hódolók és a törvények irányában tántoríthatatlan engedelmességet fogadók sorában siet a kegyes tanítórend kormánya is megjeleni. Teszi pedig ezt annál határozottabb akarattal, minél tisztábban van arról meggyőződve, hogy a nevelési pálya foglalkozásai, melyek pontos és lelkiismeretes teljesítése által a közboldogság tetteles előmozdításában, eddigi buzgalmához híven részt venni ezentúl is törekedendik, egyedül akkor hozhatnak kívánt gyümölcsöt, ha a kormánnyal minden közjóra való célzásban egyetértve őszintén tett ezenneli hódolást s a hazai törvények iránt fogadott tántoríthatatlan tisztelés vetendi meg alapját mind a szülőkre, mind a szeretett hazára nézve kiszámíthatatlan fontosságú működésének...”¹⁶

¹⁶Kegyesr. levéltár. Hiv. iratok., 1849. május 24. 40.

A nagy örömet azonban az orosz beavatkozás hírére ismét kételkedés váltotta fel. Az új fordulatra keserűséggel párosult bizakodás csendült ki Horváth József piarista naplójából is. „A jó Isten tudja, mikor és mily eredménnyel leend vége a rettenetes scénának. De sok vér elpatakzott immár egy család önkénye miatt! Az orosz óriási erejét használja az osztrák, de a magasztos lelkesedés, az igazságos ügy ellenszegül, s kivívja szabadságát a megbukott trón romjai felett; dicsőségesen helyeztetik vissza a Magyar őseitől öröklött vitéz nemzeti sorába.”

A fegyverletétel híre kétségbeesést szült a lelkekben. A hősi vállalkozás, a sikerek és kudarcok közben elszenvedett vér- és anyagi veszteség, a nagy erőfeszítések most egyszerre hiábavalóknak bizonyultak. A következő évtized előre sejtett bosszúja döbbenetes csendet parancsolt a magyarságra, s a jövő idők kérdéseinek özöne zúdult a nemzetre. A forradalomban való szereplése miatt halálra ítélt piarista rend az elkövetkező abszolutizmus idején is osztozott a magyarság sorsában. Kitartó, szívós küzdelmet folytatott a fennmaradásáért, s a magyarság jövőjébe vetett hittel, nem törődve az újabb üldözésekkel és bebörtönzésekkel, a magyar nyelv és szellem fellegváraivá építette ki valamennyi iskoláját. Az összeomlaskor az országos hangulat hatása alatt álltak ők is, s rajtuk is erőt vett a pillanatnyi kétségbeesés. Az egész rend hangulatát örökölték meg a máramaroszigeti rendház Historia Domusának ezek a honfibúval teli, mélyen fájdalmas szavai: „...et sic Hungaria, quae legibus suis per annos 800 et ultra regebatur, facta est provincia subiugata” (s így Magyarország, amelyet nyolcszáz esztendőnél tovább saját törvényei szerint kormányoztak, most leigázott tartomány lett), az egész rend lelkületét tükrözték a már többször idézett Horváth József lévő piarista 1849. szeptember 19-én írt naplójegyzetei: „Mi lesz ezután? Mi történik a honvédekkel? Mi velünk? A jó Isten tudja; előttünk titok, mi a végzet könyvébe íratott.”

1848/49-es elítélt papok

KISS PÉTER

Született 1957-ben Egerben. Pedagógia szakos általános iskolai tanár és okleveles könyvtárosi diplomát szerzett a Ho Si Minh Tanárképző Főiskola Levelező Tagozatán, Budapesten. Jelenleg az Egeri Főegyházmegyei Levéltárban dolgozik.

Az 1827-ben egri érsekké kinevezett Pyrker János László 1847 decemberében elhunyt. Utódjául 1848. június 25-én Lonovics Józsefet nevezték ki, aki azonban a pápai jóváhagyás hiánya, az érseki javak elhúzódnak átadása, illetve egyéb más okok miatt a szabadságharc idején már nem foglalhatta el székét, azt követően pedig Bartakovics Béla került e posztra. Ennek ellenére kinevezését követően már július 9-én érkezett országos rendelet Klauzál Gábor földművelés-, ipar- és kereskedelmi minisztertől „Nagyméltóságú Lonovics József egri érsek úrnak” a címére. Bartakovics Béla érsek hivatalba lépésének időpontjáig az egyházmegyét a káptalan által saját tagjai sorából választott főkáptalani helyettes kormányozta. Pyrker halála után erre a tisztségre Lévay Sándor nagyprépost került. Személyében olyan ember lett 1848/49-ben az egyházmegye legfőbb vezetője, aki nyíltan és határozottan támogatta a szabadságharcot, amiért a rémuralom idején elfogták, majd halálra ítélték s végül kegyelem folytán maradt életben.

Lévay Sándor

Lévay Sándor 1808. augusztus 13-án született Bistén. Helvét vallású szüleinek beleegyezésével 1827-től az egri papnövendékek közé lépett be. Apja, Lévay László a következő nyilatkozatával hagyta jóvá ezt: „Én alább is megtett nemes Lévay László ezen írásnak általa tudtára adom mindnyájoknak akiket illet, hogy én kedves fiamnak Sándornak választásával és Római Katolika hitre meg térésével teljességgel nem ellenkezek, sőt az én atyai szívből örvendezni fogok, ha ő abban álhatatossan meg maradván Isten dicsőségére kedves hazánk hasznára és felebarátaink lelki épülésére fel neveltetik. Október 7-ikén 1827.” Filozófiai tanulmányait Egerben, a teológiát a bécsi Pázmáneumban végezte el. 1833-ban szentelték pappá. Ezt követően egy évig Kálban volt segédlelkész, majd Egerbe került, ahol 1834. augusztus 31-én a Fogláriánium viceprefektusává nevezték ki. 1835. március 9-én Rajner Károly nagyprépost segítségül kinevezte mellé Háhn Györgyöt. Néhány hónappal később, 1835. július 1-én Pyrker érsek levéltárossá nevezte ki. Alig négy hónappal később az érsek titkára lett. 1841-től az érseki iroda igazgatója, 1843. április 29-től pedig oldalkanonok. 1847-ben pankotai főesperes, 1847. október 18-án érseki helyettes lett. Pyrker érsek halála után ugyanebben az esztendőben őt választották meg az egyházmegye ideiglenes vezetőjévé mint általános főkáptalani helynököt.

1848-ban nagyprépost lett. Már az ez év május 6-án kibocsátott körlevelében úgy fogalmazott, hogy „örök hála, mély hódolat, és osztatlan bizodalom fenséges Nádoorunk, s királyi Helytartónk, erős bizodalom nemzeti felelős kormányunk iránt; — e férfiak kezében van főképen letéve honunk átalakulásának nagy munkája...” 1848 nyarán új hivatalát, a „királyi táblai praelatusi helyét” csak azért nem foglalta, mert a főkáptalan határozottan kérte, hogy maradjon továbbra is az egyházmegye helynöke. A forradalom és szabadságharc idején több körlevelet is kibocsátott. Ezek közül külön említést érdemel az október 10-én kelt körlevél, amelyben meghagyta a papságnak, hogy a híveket buzdítsák a fegyveres „honvédelemre”. Az V. Ferdinánd lemondását követően 1848. december 16-án kelt körlevelében határozottan a kormány politikájának támogatására szólította fel az egyházmegye papságát és a híveket. Ebben a körlevélben kötelességévé tette a „Lelkész uraknak”, hogy a híveket buzdítsák a hatóságok rendelkezéseinek megtartására a haza védelmében. Meghagyta „a Fő- és kerületi Alesperes”-eknek, hogy kerületeikben lelkesítő beszédeket tartsanak. Ugyancsak ebben a körlevélben rendelkezett úgy, hogy „mivel egyházi szolgálatra a hadban is szükség van, megengedem, hogy a T. Lelkész urak főleg ott, hol a harczba menő híveik által felszólíttatnak — az Alesperesi hivatal tudtával kellő rendelkezést tévén a hon maradók ellátása iránt —, hiveiket a harcba is kísérik, példával és az ige hatalmával lelkesítsék”. Végül meghagyta, hogy mivel „minden ügyekezet s áldozat jó eredménye Istentől függ; főkötelességöknek ösmerjék a T. Lelkész urak mind magány imádságaikban, mind a néppel f.é. október 10-én kelt rendeletem értelmében naponkint tartandó ájtatosságaikban áldást kérni Istentől szeretett hazánkra és nemzetünkre! — Az e czélból általam készített s jelenlegi körülményeinkhez alkalmazott hazánkérti imádságból több példányokat küldök, a hívek közötti kiosztás végett.” 1848. augusztus 2-től kezdődően egyházmegyei zsinatot tartott. Ezen egyházi belügyek mellett értekeztek „a polgári törvényeknek a lelkipásztorok általi magyarázatáról, és a kormányrendeleteknek egyházi szószékből hirdetéséről is”.

Engedélyével jelentek meg az egri érseki nyomdában önálló kis füzetben az 1848-as törvények, akárcsak az *Egyházi beszéd mellyet a kormányilag rendelt országos keresztes háború hirdetése alkalmával az egri főegyházban mondott Magyar Ferenc 1849-ik évi nyárelő 7-én* (bővebben lásd majd Magyar Ferencnél). Ismerünk országos orvosi rendelkezést is, amely szintén az itteni érseki nyomdában készült. Lévy magatartására jellemző, hogy a főszékesegyházban olyan beszédek hangozhattak el, amelyek miatt mind a két ottani hitshónokot — Klampaczky Alajost és Támár Imrét is — az Újépületben tartották fogva 1849-ben.

1848. december 23-án ünnepi misét mondott a székesegyházban a magyar fegyverek győzelméért. Ugyanitt egy héttel később, va-

gyis december 30-án ugyancsak misét mondott a harcokban elesettek lelkiüdvéért.

1849 februárjában a kápolnai csatát megelőzően a nagypréposti palotában (ma Bródy Sándor könyvtár) az ő vendége volt Dembinszky Henrik, Görgey Artúr és Klapka György. Ugyanez év március 30-án Egerbe érkezett Kossuth Lajos, és április 2-án ment tovább Gyöngyösre. Itt tartózkodásáról egyebek mellett ezt írta feleségének: „Eger nagyon kedves hely, gyönyörű vidék, nagyszerű emlékezetek, lelkesült nép. Én pedig az érseki palaisban úgy lakom mint egy király”.

Sorsa a
szabadságharc után

1849 őszén Léway is az Újépületben raboskodott, mint arról egyik rabtársa is röviden megemlékezik emlékirataiban: „Csernus (Manó — Kiss Péter) az első emelet, vagyis a földszinti osztály negyedik számú szobájában volt Léway egri kanonokkal. Szalasty pesti háztulajdonos és ételkereskedővel”.

Az 1850. október 3-i káptalani ülésen kérte, hogy a „főkáptalan előtt tudva levő pénzviszonyai, részint más, lelki nyugalmára érzékenyen hatott körülmények miatt bizonytalan ideig lehető elvonultságban élni s e végből Bogácsra költözni szándokozék”, amit a főkáptalan jóváhagyott. Rendelkezésére bocsátották a bogácsi tiszti lakot. 1855-től 1861-ig ismét érseki helyettes volt. 1861-ben drivesti választott püspök és a királyi hétszemélyes tábla közbírája lett. Ez utóbbi tisztéből 1869. április 17-én vált meg. Ekkor a Lipót-rend középkeresztjével tüntették ki. Kezdetől fogva, vagyis 1845-től tevékenykedett a Tisza szabályozásával foglalkozó társulatnál mint a főkáptalan megbízottja, illetve központi bizottsági tag. 1851-től az alsó-szabolcsi társulat alelnöke, végül 1862-től haláláig annak elnöke volt. 1871-ben ismét érseki helyettes és általános ügyhallgató lett. 1872-ben az idős Bartakovics Béla érsek püspökké szentelte. 1873-ban hunyt el.

Az érseki székhely papságára hatott Léway Sándor példája, ezért nem ő volt az egyetlen, aki a szabadságharc bukása után börtönbe került.

Magyar Ferenc

Magyar Ferenc 1809. február 5-én született Szegeden. Bodó Menyhért minorita rendi pap tanította, majd 1829-től az Egri Papnevelő Intézetben tanult. 1833-ban lett felszentelt pap. Ezt követően Kál, Arló, Verpelét, Apátpalfalva (ma Bélapátfalva) és Jászberény voltak szolgálati helyei. 1839-ben egri főszékesegyházi hitshónok lett. 1843-tól az egri Liceumban a mennyiségtan tanára volt. 1845-ben a természet- és közjog tanárává nevezték ki. Itt teljesített szolgálatot a forradalom és szabadságharc idején is. Nyomtatásban is megjelent *Egyházi beszéd mellyet a kormányilag rendelt országos keresztes háború hirdetése alkalmával az Egri Főegyházban mondott Magyar Ferenc 1849-ik évi nyárelő 7-én* című műve. Ebben egyebek mellett a következők olvashatóak: „...mint már több ízben hallottátok, vad ellenség készül megrohanni bennünket, melly hazánkat függetlenségétől, nemzetünket szabadságától

megfosztani törekszik; vad ellenség készül megrohanni bennünket, hogy letiporja a jogokat melyek a népet illetik, s elnyomja közöttünk a szabadság, egyenlőség, s testvériség isteni elveit; (...) Melyek tehát azon erősségek, melyeknek oltalma alatt a leghatalmasabb ellenségtől sem félhetünk? (...) Első és fő erősségünk az Istenben való ingatlan bizodalom; mert Isten vezérli a népek és nemzetek sorsát. (...) Második erősségünk: a kormány s annak rendeletei iránti hő tisztelet s gyors engedelmesség. (...) Harmadik erősségünk: a polgári egyetértés s osztatlan összetartás. Ki előtt becses és drága dolog, oly nemzet tagjának lenni, mely az idegen népek becsületére méltó. (...) Negyedik erősségünk végre: a magát nagylelkűleg feláldozni kész hazafiuság. A haza egy édes anyja (sic!) ki tulajdon fiaitól a segédelmet, s midőn veszedelemtől fenyegettetik, a védelmet legszentebb joggal kívánhatja. S ha végtére a hazának megmentése az utolsót, ha életét kívánja, az igaz, a valódi hazafi azt is örömmel fel áldozza. Ki is merne a keresztyén névvel dicsekedni, ha nem volna elég erős akaratja az Isten akaratját teljesíteni s a Jézus Krisztus példáját követni? „Nekünk életünket is oda kell adnunk a mi testvéreinkért” ezt kiáltja nekünk az Isten ígéjének szózata. (...) Lehet-e szebb, lehet-e dicsőbb mint a hazáért szenvedett halál? Ki a csatatéren hazája megmentéséért küzdve elesik, nincs annak utolsó órájában semmi más könyörgésre szüksége, mert az ő nemes cselekedete könyörög érette; nincs szüksége semmi egyházi beszentelésre, mert tulajdon vérével szenteli be ő a maga sírját; az erények legszebbikét gyakorolva hal ő meg, a utolsó legszebb cselekedetének, a hazáért szenvedett halálnak, hervadhatatlan koszorújával ékesülve jelenik meg az igaz Bíró, a könyörülő trónja előtt. Említsem-e a tiszteletet, melyben a hazáért elesett hős neve kortársaitól tartatik, sőt az utókornak is szent kegyelettel átadatik? Egy neme ez a hallhatatlanságnak, mellyel a magát nagylelkűleg feláldozó erényt már a világ is jutalmazni kívánja. S ide céloz dicső Kormányzónk ama minden honfi keblet mélyen megható s valóban magasztos intézkedése, miszerint azoknak, kik hazánk szabadságharcában már eddig is elestek vagy ezután elesendenek, neveik egy a nemzet által felállítandó oszlopra arany betűkkel följegyeztetvén, az utókor hálás emlékezetének átadassanak. (...) Keresztyén Magyarok! örömmel üdvözlöttük nem rég hazánknak s nemzetünknek országosan nyilvánított s világszerte kihirdetett szabadságát s függetlenségét. De ha élvezni is akarjuk annak dicsőségét, ha nem akarjuk attól újra megfosztani: szükség, hogy készen álljunk annak védelmére; szükség hogy elhagyjuk a puhaság párnáit s irtsuk ki keblünkől a gyávaság félelmét. (...) Szent és igazságos az ügy, mellynek védelmére hivatva vagyunk, hazánk és Európa népeinek szabadsága...” A szabadságharc bukása után Magyar Ferenc Kufsteinben raboskodott. 1858-ban szentszéki ülnök lett. 1884. július 31-én hunyt el Egerben.

Az Újépületben raboskodott a főszékesegyház két hitszónoka is. Rab paptársuk memoárjában így emlékezett rájuk: „Eredetiségénél fogva lehetetlen legelőször is meg nem említenem egy nagyobb sarokszobát, hol vagy nyolcan voltak együtt. Konyhán keresztül volt itt is a bejárat, de a konyhából a sarokszobán kívül egy másikba is nyílt ajtó, hol szintén vagy hárman voltak beszélgetve. Akikkel a folyosón megismerkedtünk, ami többnyire magunk bemutatásával történt, azokat aztán sorba látogattuk, és mással nem, kenyérrel és borral, a Krisztusban való testvériség jelképével vendégeskedtünk. Az említett szobában két hadbíró, Remellay Gusztáv és Réső Ensel Kálmán kívül hat tábori lelkész volt elhelyezve. Timár (helyesen Támár-Kiss Péter) Imre, egri egyházmegyei pap, ráismert a folyosón, s rögtön bevezetett társaihoz, kikkel egyenként kezét szorítottunk. Valamennyinek a nevére már nem emlékszem, de Klampaczký Alajos és Frideczky Györgyre tisztán emlékezem, mert későbbben is volt alkalmam velük találkozni.”

Támár Imre 1822. március 22-én született Törökszentmiklóson. 1845-ben szentelték pappá, és első állomáshelye Egyek volt. Innen Nagykállóba, majd Miskolcra került segédlelkésznek. 1848-ban az egri főszékesegyház egyik hitszónoka lett. 1849-ben tábori káplán lett. Ezért a szabadságharc bukása után öt hónapig raboskodott. Szabadulása után Kunhegyesen volt lelkészhelyettes, majd 1850-ben ugyanitt lelkész. 1859-ben Pócspetri plébánosa lett, végül 1861-től haláláig ismét Nagykállóra került.

Klampaczký Alajos Domoszlón született 1820-ban. 1842-ben szentelték pappá. Bodonyban és Gyöngyösön tevékenykedett, majd főszékesegyházi hitszónok lett. A forradalom és szabadságharc idején tartott beszédeiért Kufsteinben raboskodott. Kiszabadulását követően siroki plébános volt, majd alesperes lett. Szíhalmon hal meg 1901-ben.

Papnövendékek

A haza szeretete azonban nemcsak a felszentelt papokat mozgította meg a nemzet ügyének érdekében. Kovácsik József papnövendei alkormányzó 1848. december 7-i levelében írta Lévay Sándor érseki helyettesnek; „kötelességemnek tartom nagyságodnak alázattal jelenteni, hogy Ember Tivadar, Urányi Gyula és Szupkay Victor másodévi Hittanhallgatók az intézetből kiléptek s magokat a honvédek közé besoroztatták”. Volt olyan, aki visszatért az intézetbe, és befejezván tanulmányait fölszentelt papként folytatta életét. Ilyen volt például Zsiga Móric, akitől a következő levél maradt ránk: „Nagy tiszteletű Elöljáróság! Tekintetbe véván a haza szomorú helyzetét, mely csaknem minden ifjú erő fölhasználását igényli, bátor az egyházi élettől, melyre gyermek koromtól fogva hivatást érzék, legkevésbé sem idegenedtem el, — honvéd lettem, kijelentém azonban, a nagy tiszteletű Elöljáró Uraknak, hogy hadi szolgálataim végeztével a kis koromtól fogva választott pályához vissza akarok térni. — Minthogy azonban bizonyos sé-

rülési baj miatt bátor eleinte bevéttem a honvédek közé, de később elbocsájtattam, — alázatosan kérem a nagy tiszteletű előjáróságot, méltóztassék nekem megbocsájtani ezen félrelépést, melynek oka egy kizárólag hazafiság okozta fölhevülés volt, s méltóztassék a Nagyságos Érseki Helyettes Úrnál is kieszközölni részemre visszaadását azon magasztos állomásnak, mely leginkább biztosítja lelkemnek az ideigleni (sic!) s örök üdvét. Melly kérésemet ismételvén, alázatos tisztelettel maradok: Eger Télelő 18-án 1848. Alázatos szolgája Zsiga Móric". A levél hátoldalán pedig ez olvasható: „folyamodót a papi nevelő intézetbe ezennel visszaveszem. Eger Dec. 20. 1848. Lévay Sándor főkáptalani helyettes.” 1851-ben lett felszentelt pap.

A Pyrker János László érsek által 1828-ban alapított első magyar nyelvű tanítóképző intézet növendékei közül ugyancsak többen beálltak honvédnak. Közülük megemlítem Mezei Józsefet, aki részt vett a szolnoki és nagysarlói csatában, és őrmesteri rangfokozatig jutott el. Zelei Gyula tizedesi, míg Balla János hadnagyi rangfokozatot ért el. Az utóbbi kettő a szabadságharc bukása után folytatta és be is fejezte tanulmányait.

Szerzetesek

Az egyházmegyei papok mellett az érseki székhelyen tevékenykedő szerzetesek — elsősorban a város egyetlen gimnáziumát működtető ciszterciek — sem tartották távol magukat az eseményektől. Közöttük is volt olyan, akit a szabadságharc alatti tevékenységeért felelősségre vontak. Minikus Vince a költészeti osztály tanára arra vállalkozott, hogy az idősebb tanulókat a céllövészetben és a fegyverforgatásban járatossá tegye. Nemcsak egyházi beszédben terjesztette a szabadság eszméit, hanem maga is fegyveresen részt vett annak védelmében. Híre terjedvén Schlik betörésének, belépett az egri vadászcsapatba, és 1848. december 19-én elment Kassa alá, ahonnan 1849. január 19-én tért vissza.

Ugyancsak beszédéért vonták felelősségre Schmidt Ferdinándot. A Szentháromság vasárnapján tartott beszédéről ő maga védekező levelében így írt: „Hazánkat — úgymond — egy kesergő, saját s gyermekei sorsa fölött siránkozó anya képében tüntettem föl, amely már eleget szenvedett, de amelynek fájdalmát még nem elégelte meg az uralkodóház, hogy a muszkát hozza nyakunkra, fölhívtam a hallgatóságot, hogyha a haza és az egyház hí, siessen mindenki Isten nevében a hívők gyámolítására.” Végül azzal fejezte be védekező levelét, hogy beszéde nyomtatásban nem jelent meg.

A rendnek sikerült elérnie, hogy tagjait saját maga büntethesse meg, illetve hajthassa végre azokat. Minikus Vince ügyében 1849. október 25-én ítélték az a testület, amely az apátból, a zirci és egri perjelből a zirci alperjelből és a konventtagokból állt. Ennek értelmében három évi szigorított szerzetesi életmódra ítélték, amit Zircen kellett eltöltenie. Bár 1850-ben visszatérhetett a tanításhoz egri katedráját azonban már nem foglalhatta el. 1850-től 1855-ig

Székesfehérvárott tanított, majd Esztergáron, Zircen, Olaszfalván és Tósokberénden lelkészkedett. Itt is hunyt el 1880-ban.

Schmidt Ferdinándot 1849. november 9-én bűnösnek találták, mert lázító beszédével vétkezett hitszónoki tiszte ellen. Mivel súlyos bűnösnek nyilvánították, ezért Szent Benedek regulájának megfelelően felfüggesztették papi tevékenységét, kiközösítették szerzetestársai közül, és három havi szigorított szerzetesi életmódra ítélték. Szabadabb életmódja miatt még egy esztendei büntetést kapott. 1850-ben hercegfalvi segédlelkész, majd 1861-ben porvai lelkész lett.

Végül megemlítem a közismert nyelvészt — Ihász Gábort —, aki ugyan a forradalom és szabadságharc idején nem Egerben tevékenykedett, de apátja az 1850/51-es tanévtől Egerbe rendelte tanítani. Mivel ő is a rend elítéltei közé tartozott, figyelemmel kísérték ténykedését. Már az év elején a negyedik osztályosokhoz intézett beszédét kifogásolták. Ebben arról tett említést, hogy a kormány a nemzetiségi egyenjogúság elvét egyedül csak a magyaroknál nem tartja be. A pesti tanodai felügyelő ezért komolyan megfeddte. Ennek eredménye az lett, hogy a tanév végén az egri egyházmegyei papok közé lépett át.

Végezetül azon Egerben tevékenykedő egyházmegyei papok nevei, akiket „Eger Várossa Nemzeti Őrseregének részletes összeírása”-ban olvashatunk az ott megadott „polgári állása” szerint: Angyal Imre érseki levéltárnok, Pánthi Endre érsekmegyei kiadó, Tárkányi József érseki iktató, Támár Imre hitszónok, Kovacsóczy István papi felügyelő (szemináriumban), Hegyaljai Károly Foglár Intézeti felügyelő, Máriássy Gábor kanonok, Kovalcsik József papneveldei alkormányzó, Németh Mihály Foglár Intézeti felügyelő, Lévay Sándor nagyprépost, Klampaczký Alajos Székes-Hitszónok, Nagy Zsigmond nyugalm. Hitszónok, Majzinger Károly érseki titoknok, Dankó János papneveldei jószág kormányzó, Répászky József papnöveldei felügyelő.

Szabadkai március

Teológus, egyháztörténész.
A Pázmány Péter Katolikus
Egyetem Hittudományi Ka-
rának egyetemi tanára.
Legutóbbi írását 1995. 12.
számunkban közzeltük.

¹1942, Bp., 96.

²Meszlényi Antal: *A magyar katolikus egyház és az állam 1848/49-ben*, Bp., 1928.

³Rónay Jácint: *Napló*, Bp. — Pannonthalma, 1996.

A „fekete földű és piros ború” Bácska fővárosáról a szülőföld költőinek nagy ismerője, Szabó Zoltán *Szerelmes földrajz* című művében azt állítja, hogy az itteni „napfény éles, de még nem forró, fényfoltot, árnyékot egyértelműen és világosan kirajzoló, tavaszi napfény, csupa érlelő ígéret, forróságot és izzó színeket beígérő”.¹ Vajon milyen volt a másfél évszázad előtti tavasz, nem az idő-idő, hanem a történelem derűje-borúja szempontjából, Szabadkán?

A márciusi forradalom, majd a szabadságharc eseményeiben részt vett egyházi személyek egybegyűjtése sorsuk drámai alakulásának függvényében, kellő részletességgel, részben elvégzettnek tekinthető.² A források feltárása, a naplók kiadása is befejeződik.³ Az átlag-résztvevők átlagtetteit pedig olyan hosszan lehetne vizsgálni-sorolni, hogy arról a történészek inkább lemondanak. Szabadka szabad királyi város nagy márciusából, s abból, ami utána következett, hadd elevenedjék meg néhány egyházi esemény, amelyek bár mindössze szerény hányadát képezik a nagybetűs történelemnek, mégis megérdemlik az emlékezést.

A középkori, a 13. században keletkezett, majd a török hódoltság után újrászerveződött város egyszerre kiváló példája a fejlődésnek és a 18. század során felbukkanó, majd a következő század derekára súlyos polgárháborúba torkolló számtalan ellentmondásnak, gyakran kibékíthetetlen feszültségnek. Előbbinek záloga Mária Terézia döntése, miszerint 1779. január 22-én Szabadka óhaja teljesült, és az eddigi Szent Mária kamarai mezőváros Maria-Theresiopolis néven a szabad királyi város rangjára emelkedett. Az utóbbi forrása pedig a szerbek nagyméretű betelepítése, és helyzetük — jogaik — kötelelességeik rendezetlenül hagyása.

A lendületes barokk századot, majd az ezt követő s a technikai fejlődést áhító-dicsőítő reformkort a megoldatlan gondok elpalástolása mellett az alkotásvágy, az előretekinvés jellemezte, s ez egybefogta az egész akkori társadalmat. Ez azonban egy bizonyos ponton megtört, és a részcsoportok ellentétei annál élesebben jelentkeztek.

Az 1848. év március havának helyi eseményei szinte idilli módon kezdődtek Szabadka királyi városában. A fővárosban történetek hírére 22-én rendkívüli nyilvános közgyűlést tartott a város polgársága, amelyen fölolvasták Batthyányi miniszterelnök 17-én kelt első körlevelét, Kossuth beszédeit s „egyéb, hazafias közleményeket”. Mindezt külön, helyi lenyomatban is terjeszteni óhajtották. A lelkesedés hete március 25-én, Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepén, egyébként szombaton érkezett el csúcspontjához, amikor a szabadkai katolikus főtemplomban hálaadó isten-

tiszteletet, Te Deumot tartottak, s ezen a város különböző rétegeinek képviselői (hatóság, céhek, ifjúság, polgári őrség) ünnepi módon, tehát zászlóik alatt vettek részt. Amikor a katolikus háladás befejeződött, a szerbek templomában mindez megismétlődött. A kétfejű sas addigra már eltűnt a zászlóról, és a „nemzeti őrcsapat” megszervezése elkezdődött. A lelkesültség hetei után összeült a közgyűlés, hogy a nemzetőrséghez minél többen jelentkezzenek, a város plébánosaihoz és a ferencrendiek zárdafőnökéhez fordult, hogy templomaikban, szószékről magyarázzák meg „a helyzet veszedelmes voltát, amelyben a közrendet, békét és közbátorságot leginkább a nemzeti őrsereg tarthatja fenn”.⁴ Az egyházi szónokok nagy buzgalommal tettek eleget a felkérésnek; főként Lipozencsics Xavér ferences szerzetes tűnt ki közülük, aki horvát nyelven tolmácsolta a hivatalos rendeleteket.

A szó mellett, vagy inkább annak előtte a tett volt a fontos, mert amikor közadakozásra került sor, a szabadkai Szent Terézia-templom plébánosa, Czorda Béla plébános és káplánjai „már május 27-én 47 forintot és négy aranyat adtak ajándécul a haza felsegélésére”.

Az egyháziak hazafiúi ténykedése nem merült ki ennyiben, mert Szép Ferenc káplán fölismerve a sajtó fontosságát s tudván azt, hogy a hívek egy része nem jut el a templomba, időről időre két levél terjedelmű, négyrétű újságot tett közzé *Honunk állapota, a nép felvilágosítására* címmel. A helytörténész Iványi István ennek ötszöri megjelenéséről tudott.

Az évtizedek vagy inkább évszázadok alatt felhalmozódott feszültségeket a szabadkai meg a délvidéki szerb templomokban mondott Te Deumok nem vezették le, hanem tovább gerjesztették. A szerbek küldöttségének vezetője Pozsonyban a vita heve során, március utolsó napjai egyikén Kossuthnak odavetette: „Ha Pozsony tőlünk jogaink felismerését megtagadja, mi azt máshol fogjuk keresni!” Állítólag Kossuth így válaszolt: „Döntsön közöttünk a kard”. A nemzetőrség felállítása tehát a nemzetiségiek nyugtalanságának is elejét akarta venni, ám a forrongás egyre terjedt. Amikor a vármegyei nemzetőrség Óker mellett ütött táborn, Czorda Béla, mint hívei jó pásztora, a szabadkai nemzetőröket ide is követte tábori lelkészi minőségben.⁵

Mindez nem volt annyira látványos kiállítás, hogy kufsteini várbörtönt érdemelt volna, ugyanakkor bizonyíték arra, hogy a múlt század derekán élt, s jozefinista hivatalnokseregnek tartott katolikus papság többsége a híveivel — s rajtuk keresztül a nemzettel — együtt élt, és érzett, gondolkozott. A délvidék hamarabb és fokozottabban vált hadszínterré, mint az ország bármely más része. A márciusi fények gyorsan rőt lobogássá torzultak; felégetett falvak, szétlőtt városok (Újvidék 1849), pusztító lángolásukkal sötétségbe borították a délvidéket.⁶

⁴Iványi István:

Szabadka szabad királyi város története, I. rész, Szabadka, 1886, 424.

⁵Tormásy Gábor: A

szabadkai róm. kath. főplébánia története, Szabadka, 1883, 142.

⁶Borovszky Samu

(szerk.): *Bács-Bodrog vármegye*, II. Bp. é.n. 197-232.

HERCZEG FERENC

A hét sváb

(részlet)

(1863-1954) magyar író.

Herczeg Ferenc önéletrása első részében — A Várhegy — olvasható: „Az én gyermekkoromban a verseci levegő teli volt megfagyott hangokkal. Ágyúdörgés, lármaharang jajgatása, dobpergés, hazafias szónoklatok páto-sza, támadó vörössapkások csatadala, haldoklók hörgése — szóval a negyvennyolcas évek hangzavara még ott keringett a háztetők fölött. A békés svábok annakidején belezuhantak a bánáti harcok tűzfészkébe, s hús-estendővel Világos után még hősie-reműletben zakatolt a város szíve. Csak szoba kellett ereszkedni valakivel az idősebbek közül s rögtön kisült, hogy Damjanich katonája volt, és a tüzttől, mely a lelkéből kicsapott, megolvadtak a megfagyott hangok, és forró szózápor alakjában zuhogtak le reánk.” Ebből az elemi erejű, gyermekkori élményvilágból született regény — A hét sváb — örökíti meg azt a nevezetes napot, 1849. január 20-át, amikor az osztrák-szerb hadvezetőség három órányi „szabad prédálást” engedélyezett. Mit keres itt, a március idusát ünneplő írások után? Szándékosan nem a délvidéki, másfél esztendeig dúló polgárháború rémtetteinek csokra kapott helyet, hanem ez a, mondhatni, humánus elbeszélés, amelynek végén a kifosztott Grafné szíve megesik a fosztogató óriáson. A történet hősei a végzetes szembenállás ellenére emberek maradtak. Arra figyelmeztet, hogy az ünneplő utókor szívesen, sőt tudatosan megfélemedezett — megfélemedezik mindarról, amibe a forradalom torkollott délvidéken — Magyar-földön.

Török József

A német város (Versec) kifosztását bürokratikus körülménységgel készítették elő. A rablás trombitaszóra kezdődik, és tisztek és altisztek felügyelete mellett három óráig tart. Akit azon túl még rabláson érnek, azt a patrulkommandánsok főbelövetik.

Január huszadikán délelőtt három óra alatt koldussá lett egy város. A szerviánusok mellett a péterváradi granicsárezred katonái is buzgón résztvettek a förtelmes munkában, föl kell azonban jegyezni, hogy a német ezredekből az utolsó kutyamosó is méltóságán alulinak tartotta, hogy a fosztogatók közé elegyedjék.

Mikor fölharsant a trombitajel, tízezer fegyveres ember rohanta meg a szepegő polgárházakat. Sok rablócsapatot verseci szerbek kalauzoltak, akik szerviánus ruhába öltöztek, és bekormozták a pofájukat. Leginkább az asszonyokat vallatták, azokról föltették, hogy hamarabb fogják elárulni, hová rejtette a gazda a pénzét.

A martalócok fölkutatták és földúlták a házakat a pincétől a padlásig. Ahol kocsit, lovat találtak, ott befogtak és szekérre hánytak mindent, ami a kezük ügyébe esett. A szerviánusok főleg a fényes holminak estek neki. A rézedényt — akkoriban a sváb gazdasszony büszkesége — mind elvitték, az aranykeretű képeket tucatjával tűzték szuronyra, a faliórát a láncánál fogva vetették vállukra... Ha az egyik rablócsapat elvonult, már jött a másik, és üvöltöző mohósággal tallózott tovább a romok között. Minél jobban múlt az idő, annál dühösebbek és türelmetlenebbek lettek. A betegeket kidobálták az ágyakból, hogy átkutathassák a matracokat. Olykor összevesztek a prédán, akkor rettenetes ordítózás és lövöldözés támadt. Törtek és zúztak, hogy az embereket az elrejtett pénz kiadására kényszerítsék. Végül, mikor már nem találtak semmit, amit elvihettek volna, a kártevés kedvéért törték össze a bútorokat, és hasították rongyokká a kelméket. A pincékben pedig, a fosztogató katonák ősi szokása szerint, kifolyatták a bort.

Az utcák kövezetét is hamarosan ellepte mindenféle cifra limlom. A fosztogatók mindent magukkal vittek, ami a kezük ügyébe akadt, amit azonban később alkalmatlannak vagy értéktelennek ítélték, azt összetördelték, és elszórták.

Három kimondhatatlan hosszú órán keresztül visszhangzott a város a rablók dühös ordításától, és a meggyötört emberek sikoltozásától. És egész idő alatt három fényes ruhájú katonatiszt sétált föl-alá a Templom utcában: Theodorovics tábornok, Mayerhoffer ezredes és a délceg gróf Nugent. Nyugodt léptekkel mentek, szivarozgattak, és csendesen beszélgettek, titokban pedig talán gyönyörködtek is a saját férfias egykedvőségükben.

A fosztogatás megkezdésekor özvegy Grafné egyedül volt ott hon a két Hoffer-gyerekekkel. Mind a két fia, Jani és Mihály, eltűnt az este. Jani és Hoffer Tóni a lármaharang első szavára puskát ragadott, és elrohant. Mihály egy ideig még haragos bikaként toporzékolt az udvaron, mikor azonban a lövöldözés zaja mind hangosabb lett, egyszerre ő is megvadult, nekivetette rettenetes vállát a kapunak, amelynek kulcsát a gondos anya őrizte köténye alatt, kifeszítette az ajtót, és eltűnt a téli est homályában. A kis Hoffer Gyuri is utána akart szaladni, de őt már fülönfogta az asszony, és egypár anyai nyaklevessel sikerült lelohasztania a kölyök harci tüzét.

Reggel benézett hozzájuk Mihájlovics, a nemzetőrkapitány. Ő korán künn járt a zsidótemetőben, ahol a robotosok már akkor összehordták, és sorba fektették az elesetteket. Sok ismerős arcot látott köztük, még több idegent, de sem a Graf-fiúkat, sem Hoffer Tónit nem találta meg. Valószínű, hogy együtt vannak a sváb leányekkel, akik keresztültörtek a rác hajtóláncon, és Damjanich után iramodtak.

Grafné most már főleg Mita miatt mérgelődött. A púpos rácnak, aki a gazdaságban az ő jobbik kezé volt, hajnal óta nyoma veszett. De hiszen kerüljön csak elő a kis haszontalan!

Künn az utcán trombitaszó hallatszott, azután puskatussal betaszították a kaput, és vagy húsz vadképű szerviánus rohant a házba. Egy darócruhas, szőrösképu, rettenetesen mocskos kis törpe vezette őket.

Egy öles nagy szerezsán, akinek öve teli volt tűzdelve pisztolyokkal és késekkel, a jatangjával Grafné arca előtt hadonászott.

— Ide a pénzzel, asszony, vagy elvágom a torkodat!

— Nekem nincs pénzem — felelt Grafné.

— A leggazdagabb asszony Versecen! — visította fisztulázó hangon a törpe.

Az öregasszony vállat vont.

— Az én vagyonom a házam és a földem. De pénzem nincs.

— Egy kocsira való ezüstje van! — sikoltotta a törpe.

A lakásba szaladt, a többiek a nyomában. De bár bejárták, és fenekestül fölforgatták mind a tizenkét szobát, egy cukorfogót sem találtak meg a Grafné ezüstjéből.

A vörököpenyeges szerezsán dühbe jött. Megragadta, és csavarni kezdte Grafné két karját.

— Megmondod már, hol az ezüst?

Az asszony azonban nem vallott. Hideg gyűlölettel nézett farkaszemet kínzójával, de nem adott hangot. A katona szeme ekkor megakadt a kis Bábikán, aki sírva kapaszkodott Grafné ruhájába. Most már a kis leányt kezdte vallatni.

— Kutya, lelketlen kutya, hát mit tud ez a gyerek? — sziszegte Grafné.

— Ő semmit sem tud, de annál többet tudsz te. És te majd beszélni fogsz, ha nyomorékká teszem a leányodat.

A kis Gyuri nem bírt tovább magával. Lángvörös arccal, fölémelt ököllel rohanta meg az óriást.

— Ne bántsd a húgomat! — kiáltotta.

A szerezsán arculütötte, és a kőkemény ököltől megeredt a Gyuri orrávére. A fiú most kiszaladt az utcára, hogy segítséget hívjon. Három törzstisztet látott a kapu előtt, csendesen és közömbösen szivarozgatva sétáltak a templom felé.

— Tiszt urak, kérem, jöjjenek hamar — kiáltott Gyuri —, a katonák odabenn nőket kínoznak.

A tiszték azonban nem vettek róla tudomást, hanem nyugodtan tovább mentek. A gyerek ekkor kiterjesztett karokkal állotta el útjokat.

— Kérem, a katonák nőket kínoznak!

— Takarodjál kölyök — morogta kedvetlenül az egyik tiszt.

Gyurinak a fejébe szállott a forró vére. Ez az a pillanat, mikor a gyerek a földre vágja magát, ordít és toporzékol, és nem bánja

akármilyen lesz is. Csakhogy Gyuri nem vágta magát a földre, hanem rikácsoló hangon kiáltotta:

— Én nem vagyok kölyök, hanem nemzetőr vagyok. Én ott voltam Fehértemplomnál és megsebesültem, mikor önök futottak... Ön is futott, Mayerhoffer ezredes úr, a szürke lován... Mi pedig kergettük; én a dobommal; mert én vagyok a harmadik kompánia dobosa...

Nem tudott tovább beszélni, a sírás elfojtotta hangját. Fuldokolva visszaszaladt megint a házba, az asszonyokhoz. Odabenn már szörnyű dúlást műveltek a martalócok. A vörösköpenyeges szerezsán a fejébe vette, hogy ő mint gazdag ember fog innen elmenni, és Grafné konok hallgatása mérhetetlenül felbőszítette. Úgy érezte, hogy ez az asszony megfosztja őt jogos tulajdonától. Hogy megszólaltassa az asszonyt, mindent dirib-darabra tört, amit nem akart elvinni. A berakott bútorokat, az altwien porcelánt, a családi képeket, három nemzetség munkásságának gyümölcseit, a polgári jómód kevély szimbólumait. Még a velencei csillárokat is letépte a mennyezetről. Grafné csak akkor szisszent föl, mikor szekretárjának titkos fiókjából kiszórta megboldogult urának emléktárgyait.

A többiek azalatt lepedőkbe kötözgették a zsákmányukat, és óriási batyukat hordtak ki a kapu alá. A szerezsán azonban még mindig az ezüstöt kereste. A törpével ketten csákányokat találtak a kamrában, azokat levitték a pincébe, és ahol üresen kongott a fal, ott bontani kezdtek. Három-négy lyukat vájtak már dühös buzgalmukban, de semmit sem találtak. Grafné, akit arra kényszerítettek, hogy világítson nekik, egy megvető, gúnyos mosolyt harapott el...

Végre-végre letelt a három óra! Künn megszólaltak a trombiták, a martalócok a hátukra kapták batyuikat, és az óriási teher alatt tántorogva, elhagyták a házat. Csak azok odalenn a pincében nem láttak és nem hallottak semmit, hanem a fáradtságtól lihegve tovább dolgoztak...

Hoffer Gyuri kiszaladt az utcára. A három katonatiszt, akivel az imént összetűzött, megint arra sétált.

— Most is szabad még rabolni? — kérdezte sötét és kihívó arccal.

Az egyik tiszt megállott.

— Nem szabad — mondta. — Aki a trombitajel után fosztogat, azt főbelövik.

— Akkor tessék főbelövetni azokat, akik nálunk a pincét ássák!

A tiszt magához intette az őrjáratot, amely döngő léptekkel masírozott az utca túlsó során, és maga vezette a cserepárokat Grafék házába.

Odalenn a pincében szikrát vetett a kő a csákányütések alatt. Grafné most már nem mosolygott többet — a lámpa a kezében remegett —, a rablók ezúttal jó nyomon voltak...

Egy kő hullott ki a falból, halk csörrenés hallatszott. A szerezsán belenyúlt a lyukba, és egy nehéz ezüstkannát húzott ki be-

lőle. Hirtelen kikapta az asszony kezéből a lámpát. Hideg ezüst és meleg arany fénye csillant meg az üregben. Megvolt a kincs! A szerezsán keresztet vetett magára, a törpe pedig remegni és ficánkodni kezdett túl nagy boldogságában...

Ekkor egy éles kommandóhang szólalt meg a hordók közt.

— Halt! Ki az udvarra!

A szerezsán csodálkozva fordult meg. Egy törztiszt állott előtte, kivont karddal a kezében. A pincegádort fehérkabátos katonák lepték el. Az engedelmességhez szokott szerezsán kiegyenesedett, szalutált, majd szó nélkül fölment az udvarra.

— Oda a falhoz! — kommandírozta a tiszt.

A martalóc most kezdte csak érteni, hogy miről van szó. Valamit hebegett, hogy ő nem tudta, ő nem hallotta...

— Fogd be a szádat! — rivallt rá a tiszt. Azzal az őrjáráshoz fordult. — Gyorsan!

Hat puskacső fordult a vörösköpenyeges óriás felé. Annak zord arcán most egyszerre valami különös, lágy vonás jelent meg. Olyan volt, mint egy nagy fiú, aki sírni szeretne, ha nem szégyelné magát.

— Jaj, ne bántsák ezt a szegény embert! — kiáltotta Grafné.

De a lövések eldördültek, és a vörösköpenyeges lezuhant a fal mellé, oda, ahol nyáron a Grafné porcsinrózsái nyílnak.

A tiszt hüvelyébe csapta kardját, hűvösen szalutált, és nyugodt léptekkel elment. Az arcán látszott, hogy ő most egy igazságos és férfias tett emlékét viszi magával. Ezzel a tettel megszabadult a kellemetlen és lealázó érzéstől, amely a fosztogatás elrendelése óta üldözte.

Az ismeretlen

*Közeledik az óra, melyben
ismertté lesz az ismeretlen.*

*Kapuk mögött új kapuk nyílnak.
Emberárnyék. Hamuba írhat.*

*És láthatja: a szélről elvész.
Amit bevégzett, félig sem kész.*

*Tovább mehet. Lépése porban.
Vakító fény. A nyom kilobban.*

*Bokornyai tüske. Hegy. Parázsló.
Karám. Verejték. Vasszög. Vádló.*

*Kavicsok. Kövek. Sziklarések.
Visszapattan az érvelésed.*

*Nappalok színe hullik estbe.
Mintha minden kifehéredne.*

*Ahogy szólalunk, szavak nélkül,
békétlenségünk már megbékiül.*

*Lenyugszik ami nyughatatlan,
holott élénk áll. Száz alakban.*

*Átlátszó lesz a szív, a kéz.
A csend, akár a hőésés.*

*Ott állunk a kristályos rendben,
és szól az ismert Ismeretlen.*

Assisi

*Akár egy madár, üressé lett térben,
hol szárnycsapása kavar csak szelet,
úgy érintette léted kihűlt létem,
s támadt belőle élő fergeteg.*

*Stigmával áldva hajoltál a földre —
mint ember-kéz a szegetlen kenyérre.
Minden sötétség ívét összetörve
fogadtalak, idő-tér tiszta kése.*

*Egyetlen intés. Engedelmesen
nyomodba lépnek, feloldódva benned,
megérintettél, és én meztelen*

*adom magam, míg minden elmerül,
s felzuhanok veled a végtelennek
örök terébe, mely fölém feszül.*

Arc a hóban

*A mindenségbe mélyen lehajoltam,
amikor minden csillogott a hóban,
és tiszta lett az ég,
ahogy a fény a láthatárra ért.*

*Kevéssel később szél fordult a földre,
minden egészet szilánkokká törve,
és megszakadt
a napszakokból űrzött pillanat.*

*Egy jelt kerestem
a mindörökké mozdulatlan csendben,
mely megsebezhet,
akár a múltból föltámadt kereszttek.*

*Hol és miért?
Az arc most füstben ég.
Egy asztal lapján bor, kenyér és mécses.
Olvadt viaszcspepp köt a mindenséghez.*

Istenfa

Ötven évig élt Rómában, 25 évig dolgozott Békés Gellérttel a Katolikus Szemle szerkesztőségében. Az emigrációban négy könyve jelent meg.

Véletlenül bukkan rá a kertre, amikor gyógsétája közben, váratlan elhatározással, fölsántikál a dombtetőre, s ott fönt, egy szélesre tárt, kertrenyíló vaskapuval találja magát szemben. A városka — bénák, púposok, sánták végső állomása — csattanó vad pirossal hirdeti azt az életörömet, amelyet ezek a szenvedők már régen elvesztettek. Utcákon, tereken, kertekben lángolnak a tűzpiros kánák, a dupla-szirmú muskátlik, égnak a sűrű begóniák, a karcsú tulipánok. Ez a sok piros fölperzseli maga körül a halványabb színeket, mintha egyetlen káprázatos tónusban égne az egész város — de itt, ebben a véletlenül fölfedezett kertben, mintha mélyvízbe süllyedt volna, lágy a fény, puha a fák zöldje. Jobbra a kaputól, a múlt század stílusában épült, kétemeletes, szürkésfehér ház magasodik, homlokán: *Kurhaus-Casino* fölírás. Ablakán lehúzott redőnyök. Ajtaja lelakatolva. Csak az egyik ajtószárnyon hirdeti egy esővert, foltos tábla: átépítés miatt zárva. De a kavicssal fölszórt utak gondozottak, nyírott a pázsit, s a fák törzsén fehér táblácska hirdeti latinul és németül a fák nevét és hovatartozását. Ez a Kurhauskert egyben botanikus kert is. Leül egy padra.

Szemben a bejárattal bokorszerűen szétágazó tulipánfa: *Liriodendron tulipifera* terpeszkedik. Méregzöld levelei között félgynyílt, lilakelyhű virágok. Szorosan mellette, népiesen szivarfának nevezett *Ginkgo-biloba* elefántfűlű levelei zöldülnek. Itt a fák között friss, könnyű a levegő, mintha fennsíkron járna, a kavicssal felszórt utakon nem jár senki, s a csöndet csak a feketerigó fütttye cifrázza.

Orfeo már az első alkalommal megmondta: a test nem felejt! Évtizedekig eltűri az ellene elkövetett sok sérelmet, amíg egyszer csak föllázad. A nagyokosok azt állítják, mindent meg lehet szokni: fájdalmat, sántaságot, azt is, hogy a végtagok nem engedelmeskednek. Lehet. De mielőtt megszokja az ember ezt a leszűkített, szinte eltorzult életformát, előbb mégiscsak meg kell barátkoznia a szenvedéssel. El kell fogadni a test bosszúját. De miért nem figyelmeztette őt senki, hogy bosszút tud állni a test is?

A pad kemény, ahogy ő szereti. Ez a város húsz méterenként padokkal ajándékozza meg betegeit, barnára festett, kemény padokkal. Mintha húsz méterenként mentőövet dobának a fájdalomtól fulladozóknak...

Amikor először meglátta, idegenkedett tőle. Csontos arc, mélykék szem, mosolygó száj. Erő sugárzott abból az arcból, de az az erő nem sebzett, nem követelt, mint ahogy azt másoknál annyiszor megtapasztalta. Orfeo keze energiát, pránát közvetített, s ne-

ki meg kellett tanulnia, hogyan kell azt a szeretetből ajándékozott energiát elfogadni.

Fagus sylvatica pendula. Szomorú bükk. Meghajlott, vastag ágairól mint sűrű vízzuhatag omlanak le a sötétzöld, kemény levelek.

Kézzrátétel. Jézus is így gyógyított. De mi kell a gyógyuláshoz? Bűnbánat és energia. Prána. Orfeo energiát sugárzott tenyerén keresztül, de ő csak akkor érzett javulást állapotában, amikor megbánta elkövetett vétkeit. Többek közt azt is, hogy túl sokat követelt önmagától.

A hagyományos kínai orvostudomány szerint lelki, testi és érzelmi életünk minden megtapasztalása nyomot hagy csontjainkban, egész szervezetünkben. Semmi sem múlik el bennünk nyomtalanul — sem a jó, sem a rossz, amit megtapasztalunk. Mint ahogy a guano, rétegről rétegre lerakódik, madaraktól lakott, távoli szigeteken, úgy a múlt évek elszenvedett fájdalma, sérelme, szomorúsága mint lassú, alattomos méreg, lerakódik a csontokra, az idegekre. Orfeo kézzrátétellel akarta föloldani ezt a testébe lerakódott mérget.

Föláll. Bicegve megindul a kanyargós úton, egyre mélyebben behatolva ebbe a különös kertbe. Fák és padok várják, hogy lehorgonyozzon.

Sequoia dendron giganteum. Mammutfa. Kalifornia, — jelzi a fehér tábla. Menyus mesélt neki azokról a hatalmas amerikai sequoia erdőkről, ahol ezeknek a faóriásoknak kivájt, élő törzsén autót út vezet keresztül, s a fák akkorák, mint egy kisebbfajta felhőkarcoló. Különös, hogy éppen ebbe a városkába, ezek közé a betegségektől megrokkant, szinte összetöporódott emberek közé hozták el mutatóba a világ legmagasabb fáját!

Figyelmesen szemléli a fát a kemény padról. Törzse szépiabarna, mélyvörös árnyalatokkal. Mintha egy meghibbant festő mázolta volna be ezt a törzset durva, nagy ecsettel. Kemény, kerges törzs — szíjas ágairól lépcsőzetesen, szinte habszerű könnyedséggel hullik le a szürkészöld, tollfinom lombozat. Önmagával ellentétes fa: viharokkal dacoló őserőt és hajlékony könnyedséget egyesít önmagában.

Így kellett volna felelni az életre: dacoló őserővel és hajlékony könnyedséggel. A test nem felejt — állapította meg Orfeo. De el lehet-e felejteni disszidálást, betegséget, halált?

Acer Palmatum. Legyezős juharfa. A tintafekete törzsből égfelé nyúló ágakon hasított, legyezőformájú levelek rezegnek. Fény-árnyék játéka a lombokon. Mintha ez a fa dideregve szárítkoznék a napfényben. A fa mellett kitaposott kis ösvény parányi tóhoz vezet. Cirmostollú, barna kacsák és két fekete hattyú úszik a fénypettyezte, békalencsés vízen. A hattyúk csőre erős piros, legyezős,

fekete szárnyuk között két hófehér toll. Büszkén, meghajlított nyakkal úsznak, s felborzolt tollakkal bele-belecsípnék a kacsákba.

Este tízkor indultak, megvárták amíg besötétedik. Búcsúja szüleitől rövid és megrázó volt. Egy hetet kapott az előkészületekre. — Mi lesz a gyerekkel? — mutatott domborodó hasára. Ötödik hónapban volt. — Jobb helyen nem lehetne! — nyugtatta meg Menyus. Csak a legszükségesebbet vihették magukkal: törülközőt, lepedőt, pelenkát egy vastag, a gazdaságukból magukkal hozott takarmányzsákban. Csomagolásnál, titokban, a fehérmemű közé csúsztatta kis Bence első, de már kinőtt cipőjét emléknék, de Menyus észrevette, és kérlelhetetlenül kiemelte. Szatyorban élelmet vittek: lesütött hideghúst, kolbászt, cukrot, kenyeret, üvegben zsírt. Ez mentette meg őket Bécsben az éhhaláltól. Kezelőorvosának, aki szívizomgyulladást állapított meg nála, és egy hónapos pihenő kúrárt írt elő, nem mondhatta meg, hogy se kúra nem lesz, se pihenés. Pár nap múlva elhagyják az országot. Ahogy múltak a napok, egyre jobban rettegett az úttól. Félte meg nem született gyermekét és kétéves kisfiát a teljes bizonytalanságtól. Esetleges előre nem látott események tragikus kimenetelétől. Nem akart menni, de Menyus hajthatatlan maradt. Férje a jövőt dobta a mérleg serpenyőjébe, ő a jelent.

Háromszáz dollárjukba került az embercsempész. Ennyi valutájuk volt. Meglévő aranyukat kis Bence pelenkája közé rejtették. Érvénytelen útleveleket magukkal vitték, hogy legyen hivatalos okmányuk. Az embercsempész — akit még a régi világból ismertek —, az ő útjuk után hamarosan lebukott. Fölakasztották. Menyus ült elől, a vezető mellett, ölében kis Bence. Ő hátul szorongott a szorosra tömött zsák mellett, kabátok és takarók között. Melléje kuporodott húséges Terije, aki csak addig akart velük maradni, amíg ő meg nem szüli második gyermekét. — Majd azután visszaszököm a vőlegényemhez — mondta bizakodva. Esett. Üresek voltak az utcák, mintha szellemvárost hagytak volna maguk mögött. Sikerült úgy kijutniuk a városból, hogy sehol nem igazoltatták őket. Budán ráhajtottak a bécsi főútra. Ezek az üres, esőtől fényes utcák voltak utolsó emlékei a városról, amit magával vitt, abban a sötét, tavaszi éjszakában és anyja fájdalomba merevedett arca. Győrt elhagyva letértek egy földútra. Albert-Kázmér majornál elérték a magyar-osztrák határt, amikor váratlanul, sötétből, egy orosz járőr ugrott elő, rájuk fogott gépfegyverrel. — Dokument! Dokument! — ordította. Menyus hirtelen mozdulattal kezébe nyomott egy üveg pálinkát, a vezető gázt adott a motornak — osztrák földön voltak.

Thuja plicata. Óriási életfa. — Nem iszapot kell pakolni a fájó testre, nem villannyal, gépekkel, különféle kínzó eszközökkel kell gyógyítani ezt a sok nyomorékot. Ide kellene hozni őket, ebbe az

egzotikus kertbe, s elismételtetni velük mindegyik fa nevét, áhítatosan, mintha litániát mondanának: életfa, mammutfa, legyezős juharfa, tulipánfa — úgy, hogy mindegyik beteg megértse, mit jelent ez a felszabadult, felfelé tárulkozó életenergia. Mert mindegyik fa a maga nyelvén azt tanítja, amit Orfeo.

Minden testi fájdalom, éppen úgy, mint maga a betegség, nem más, mint föl nem oldott, tisztátalan karma. Minél szabadabban áramlik bennünk az a tudatosan elfogadott és fölismert energia, annál kisebb a fájdalom, annál épebb a test — magyarázta Orfeo; s bár ő nem egészen értette, mit is akar tulajdonképpen mondani, különös békét, megmagyarázhatatlan könnyűséget érzett tenyere érintésére, olyasvalamit, amit álmában érez az ember, amikor repül, vagy mély vízben úszik súlytalanul.

Mihályka olyan kicsi és fekete volt, amikor megszületett, mint az egyhetes macskakölyök. Fullasztó augusztusi nyár volt Nápolyban, a kórházban ordítottak a szülőasszonyok. Nem értette, miért kell így üvölni, s elborzadt attól a kétpercenként megismételt, crescendóban végződő már-már nem emberi hangtól, amikor megmagyarázták neki, hogy a vajúdó olasz asszony ordításával akarja férjének értésére hozni, mit köszönhet neki. Ő olyan halkan, szinte észrevétlenül hozta világra Mihálykát, hogy Menyus a szomszéd szobában föl sem ébredt. Szülés után két órára magas lázt kapott. Napokig itatták ricinussal. De a láz egyre emelkedett. Erre megröntgenezték. Nem mondtak semmit, csak kivették karja közül gyermekét, és nem adták többé vissza. Kis Bence sem látogathatta meg. Teri nem szökött vissza otthonmaradt vőlegényéhez, velük maradt, átvette a gyermekek gondozását. Még most sem mondtak neki az orvosok semmit, de akkor már sejtette, mit jelent az a hörgő s egyben bugyborékoló lélegzet. Kötőtűnél vastagabb tűvel levegőt pumpáltak tüdeje és mellhártyája közé. Mivel még nem volt penicillin, beteg tüdejének összelapítása volt az egyetlen gyógymód. Anyja kellett volna mellé, aki megértette volna vele, hogyan kell szembenézni a betegséggel, talán akkor nem érezte volna magát olyan kivetettnek. Fél tüdővel is lehet élni, csak meg kell tanulni lélegezni. Őt nem tanították meg, hogyan lélegezzék. Azt sem magyarázták meg neki, hogy azért nem tudja a sírást abbahagyni, mert idegösszeroppantást kapott. Egy évig fulladozott, mint a szárazra vetett hal, amíg végre szervezete úgy-ahogy hozzászokott az állandó oxigénhiányhoz. Hét évig tartott, amíg meggyógyult. Talán ha Orfeo tanítása szerint fogadta volna el a betegséget, nem tellett volna hét esztendőbe...

Semmi sem múlik el. Minden és mindenki örökre jelen van — tanította Orfeo. De ezt a tanítást későn kapta életében. Akkor kellett volna így beszélni hozzá, amikor anyja meghalt.

Tizenhárom évig vasküggöny volt közte és szülei között. Amikor végre rés nyílt ezen a vasküggönyön, mert szülei megkapták

a kivándorló útlevelet, anyja tíz nappal indulásuk előtt hirtelen meghalt.

Máig sem tudja önmagának megbocsájtani, hogy nem érezte meg előre anyja halálát. Miért másoknál igen, s anyjánál nem? Csak amikor kezében volt a még felbontatlan sürgöny — a körülötte beszélgetők, nevetgélők hangja egyszerre felszívódott, rossz előérzet, érthetetlen balsejtelem szorította össze a torkát. Apja a gyász zúrzavarában neki címezte a sürgönyt, senki nem készítette őt elő a csapásra. Percekbe tellett, amíg a papírra gépelt szavakat megértette: »anya agyvérzésben hirtelen elhunyt«. Mi az, hogy »elhunyt«, ismételte önmagában ezt az idegen és borzalmas szót. Amikor végül is a maga kegyetlen valóságában fölfogta a sürgöny szavait, úgy roskadt össze, mint akit letaglóztak. Személyes sérelmet érzett az Istennel szemben, aki kegyetlen tréfát űzött vele. Csak hitegette őt, hogy anyja tizenhárom év után megérkezik, de valójában sose akarta ezt a találkozást. Még egy halálraítélt kérését is teljesítik a kivégzés előtt, csak anyjának nem jutott az a kegyelem, hogy élete utolsó vágya beteljesüljön.

Bent jár a kert sűrűjében, amikor feltűnik neki, hogy hirtelen elmaradtak a támaszt nyújtó padok. Egy forduló után, a többi fától kissé elkülönülve, magas, különös fával találja szemben magát. Vastag törzse, szertenylő ágai, sűrű lombozata ezüstösen fehér. Mintha egy megőszült fa állna előtte. *Ailanthus altissima*. Istenfa, Kína, — olvassa a tábláról. Ámulva nézi ezt a megőszült istenfát.

Ha Istent — emberi módon — megismerésként, ilyen fa alakjában képzelni el. Őszen, selymesen puha, ezüstfehér levelekkel, tompaszürke törzsszel. Kínából jön, ahol az öregség tekintélyt jelent, bölcs elfogadást, lelki nemességet. Ez a fa, a maga fa mi-voltában, személyesíti meg legjobban az öreg Istent. Hirtelen megérti, miért nincsenek padok a fa közelében. Ez előtt az istenfát előtt nem lehet ülni. Itt térdelni kell vagy így állni, támasz nélkül, bizonytalanul. Tanításra, magyarázatra nincs szüksége többé, életében először érzi, mennyire személyes a természet közlése, mint ha valaki megszólította volna, és ő egész lényével felel.

Székelyek álmai

Kriza János gyűjtése

Született 1923-ban, irodalomtörténész. Tanulmányait a Pázmány Péter Tudományegyetem magyar-francia szakán végezte. 1962-1988 között az MTA Irodalomtudományi Intézetének munkatársa. 1968-tól az irodalomtudományok kandidátusa. Legutóbbi írását 1998. 1. számunkban közzeltük.

El lehet tűnődni: hogyan alakult volna a magyar költészet története, ha az ódon székely balladák idejekorán napvilágra jutnak? Ha Petőfi ismerhette volna a Kőmíves Kelemt, Júlia szép leányt, Kádár Katát? Nem ismerhette, mert bár Kriza János a múlt század negyvenes éveiben jegyezte le őket, gyűjteménye, a *Vadrózsák* csak 1863-ban jelenhetett meg. A népies irodalmi irányzat voltaképpen önről bontakozott ki, anélkül teremtette meg főműveit, hogy az alkotók tudomást szerezhettek volna a népköltészet legszebb darabjairól.

A *Vadrózsák* megkésétt, és nem tartalmazza Kriza teljes gyűjtését. Nincsenek benne azok az álmok, amelyeket székely paraszt-asszonyok beszéltek el a gyűjtőnek. Ezek csak 1870-ben, Nagy Miklós honismereti albumában *Magyarország képekben* kerültek nyilvánosságra.

Kriza etnográfiai felfogása egyedülálló a maga korában. Egész Európa a népballadáért lelkesedett; őt minden érdekelte, amit paraszti száj kimondhatott. Folklórja egyetemes.

Nem tudni, mikor írta le álomszövegeit: még a negyvenes években vagy később? De ha a közlés évét tekintjük, az is páratlanul korai dátum. 1870-ben Freud még csak tizennégy esztendőes kamasz.

1.

— Eccer a tavaszfélt azt látom álmban, hogy hát valami szót hallok künn:

— Jere ki, Jutka, egy küsnyég!

Éppen hezzám vót a szó. Kimenyek álmban, s hát az ég egészen megvilágosodik. Vetem a szememet, s hát ott van az égen Szűz Mária, olyan gyönyörű szép alak, kihez foghatót életem világába nem láttam. A karján ült az áldott küsdég Jézus, s a szépséges Szűz Mária feje meg e kicsid Jézus felé volt hajolva. Akárhogy s mint, onnét a szememet nem tudtam levenni. Az ég olyan szépen ragyogott körülöttük, hogy sohasem olyan szépen. Letérgyeltem, felfogtam a kezemet, s úgy hálálkodtam az Istennek, hogy nekem élve megadta látnom az áldott Jézust. Ebbe a hálálkodásomban eszénkedtem fel az álomból. Imetten es mind előttem a képe, s ez napságig es olyan jól esik, ha rea gondolok!

— Jutka ném, kijed, ha papisták között nem lagnék, nem es lát-na olyan álmot!

— Vaj igen, vaj nem!

2.

Az eltölt esztendőbe azt láttam álmban, hogy én egy szép kertbe vagyok; de az a kert úgy teli vót mindenféle virággal, hogy több nem fért vóna. Nekem szabad vót akármelyiket leszakasztani. Arra jöve ez a Szász Mihályné — mert igazán hogy ő vót — s azt mondá nekem, hogy adjak neki onnét vaj egy szál virágot, hadd szőjjön belőle egy szép bokrétát. Azt kérdem tőlle:

— Kinek a bokrétát?

S ő azt mondá:

— Az angyalok számára!

— Úgy én kijednek hát adok es jószívvel!

Leszakaszték egynéhányat a legszebbjiből, s odaadám; ő elvevé, szépen megköszöné, s avval elmene. Ahogy ment, a bokrétát kötözte. Elindultam én, s szemembe találtam — az isten nyugossa meg! — a szegén meghótt Lázár Lajosné; s hát a kezibe egy ződ szál roszmarint van. Kérde tőlem:

— Hova viszi Szász Mihályné azt a virágot?

Mondám, hogy az angyaloknak.

— Mett az igaz es — azt felelé Lázár Jánosné — mett ő esztendő alatt az angyalokhoz kötözik!

Avval felébredék — s mi lén belőlle? Az álmat láttam a tavaszfélt, s aratás felé Szász Mihályné meg es hala — az isten nyugossa meg!

3.

— Ezelőtt egyik esztendőbe azt láttam álmban, hogy a köröspataki jobb-jobb gazdagok együtt vannak a nagy udvarba egy házba, s én es köztük vagyok. 'Amint ott együtt beszélgeténk, eccer csak béüt közinkbe az isten ítéti, s mindegyiket megüté. Engemet es ért a szele, s elestem, de csakhamar feleszénkedtem, felköttem, s ahogy lehetett, ökö a földről felhuzogattam; de olyan bágyadtak vótak szegények, hogy lépni es elig tudtak — úgy jajgattak, hogy! — Ezt én az álmat hogy láttam, azután egynéhány héttel felszeg megyúla, s azoknak a gazdasszonyoknak, kinek a csúre, kinek még a háza es, porig ége. Higgyék es meg kijetek, hogy mikor az álmába ménköütést lát, égésre szokott bételjesedni!

— De hát azt kijed éppen úgy hiszi-e? Hisz az ember akkor lát ménköütést álmába, mikor forró a vére. Különösön, ha estére vaj jót ivott, vaj nehéz ételt ett.

— Bizonyosra mondom, hogy akkor este még vizet sem ittam, s elig ettem vót vacsorára nihán falást!

— Haj, istenem! — szólt reá egy leány — az én bátyám es azt látta vót álmába a tavasszal, hogy őt az isten ítéti megütötte? s a nyáron a vérbe el es temeték.

— De csak hallgassák meg, mit láttam én a télbe esztendeje! Elmenék a templom felé, s hát ott olyan szép éneklés van, milyen imettem soha sem vót. Bémenyek, s hát ott az itiletnapja fúj: az Úristen őfelsége ül a prédikállószerékbe, Jézus urunk harmadmagával a papszerékbe, s az angyalok künn állnak a templom piaccán. Eccerre megszűnik a szép éneklés; Isten őfelsége megszólala nagy dörgősen a prédikállószerékből, s azt mondá az angyaloknak:

— Menjete, kedves gyermekeim, s tisztítjátok meg ezt a szent hajlékot a gonoszoktól!

Jézus urunk elindula a templomba, rendre a székekbe a gonoszokat mind kimutatá, de nem találtatik több valami húsznál. Akiket az Úr Jézus kimutogatott, kikapdossák az angyalok a székből, s hátulsó templomajtón nagy haragosan kitaszigálák. S gondolják-e kijete, mire teljesedett az én álmom? A mult esztendei kórellába éppen azok az emberek halának el, akiket az angyalok a templomból kitaszigáltak vót!

— Jaj, nénémasszon, mit láték én az éjjel álmattam!

— Mit ugyan bizon, te Julis?

— Hát én biz azt, hogy mű ketten készültünk a táncba, de sietünkbe nyakrafőre ötöztünk, mett a hívó legén nem tudott sokat várni. Én, ahogy a hajamat fészültem, a fejemről mind lesuvadt. Sirattam a hajamat, s kijed azt mondá, hogy kössek ruhát a fejemre, mett úgy nem lássák meg a táncba, hogy nincsen hajam. Avval elindulánk a táncba, s jött velünk a hívó legény es. De amint a kapun menénk ki, a legény azt mondá, hogy a rokolyám nem jól áll; megfogá, hogy herrehuzogassa rajtam, de a' mind a kezibe marada! Megfordulák nagy sírva, bé a házba, s kijete es velem. A házajtóba felébredék, nem meheténk el a táncba.

— Hej, te szegény Julis, ugyan jól vigyázz magadra! Ki vót az a hívó legén?

— Kijednek csak megmondom: a'biz éppen Mózi, a szegén szeretóm!

— Julis, én azt mondom neked, hogy Mózival csak vonittóslag legyen a barátkozás; vaj még jobb lessz a te fejednek, hogy add ki neki az utat egészen mentibe; mert hidd meg a lelkeddel, hogy én azt az álmat nem szeretem egy szikrányába es, a' nem jót jelent, s ha szómat meg nem fogadod, megládd majd, mire telik. Te Mózit, amint látom, bolondjába szereted; héj pedig ő ravasz legén, lehúzza a fejedről a szűz becsületet! Julis, Julis, legyen eszed! Ha te űzöd a velle való szerelmet, úgy megtáncoltat, hogy nem vennéd fel, nem tom miétt; leszedi rólad a becsületet, s osztán mehetsz akármerre. Az álom elébb vaj később bételik.

— Jaj istenem, bárcsak meg se mondom vala az álmat! Az isten megfizeti, nehogy megtudják anyámék, mett osztán a szegén Mózit eltiltsák tőlem!

— Úgy bolond, úgy!

6.

— Az éjjel álmatba azt láttam, hogy a szárazpatakbeli kétvékás földem egészen megtermett vót, s teli vót ótott székfűvel; egy része szépen kinyílt vót; mindenféle szépszínű székfűvet szedtem rólla; más része most indult szába; merő gyönyörűség vót csak nézni es.

— A mán nem hitvány álom! Tartsunk számat hezza, hogy most tél van, s hamar lessz tavasz, de az idén jó termés es lessz! Az isten az embernek a jövendőt leginkább álmatba mondja meg.

7.

— Az éjjel álmatba azt láttam, hogy hát én a pap házánál vagyok, s hát ott nagy vendégség van, olyan lakodalomforma. A pap kitett az asztal közepire egy poharat, abba szolgált a háznak egyik feliből egy cső; azon a pap egyet facsarított, s a pohár telicsorgott belőle borral. Én azt a pohár bort egészen megittam. Mintha most es látnám a szegény meghótt Veress Sámuel — mett ő es ott vót a vendégségbe; még azt mondtam neki: Ne csak örökké a gazdagságba vessük az eszünköt, hanem menjünk az isten házába es! — Vajon e' mire telik?

— A pap háza s azt isten háza — hallá-é kijed! — a másvilágot jelenti; kijednek Veres Sámuel a legjobb barátja vót: vajon nem jut-e kijed Veres Sámuellel egyszerre vendégségbe?

— Mán bizon, ha meg találne halni, másra nem lenne gondom!

8.

— Arra ébredék fel ma kéthetire virradólag, hogy láttam álmatba egy hatalmas nagy embert, akinek egyik zsebe teli vót urasággal, s a másik pénzzel; mind a kettőt kerülő úton szerezte vót. De vaj száz ember megcsípte őkelmét, s az egyik zsebiből a hatalmat mind egy szakasztó szálíg kiszedték, s a másikba a pénzt megahagyták. A pedig úgy sírt, mint a kicsi gyermek, mind azt mondogatta:

— Én istenem, én istenem, bárcsak éppen tizedrészecskéit hagyták vóna meg a hatalmatnak! Nem bántam vóna, ha a pénzet mind elvették vóna es!

— Ládd meg, barátom, az álmat bétót, mert az oláhországi fejedelemtől elvették a hatalmat, s a pénzt megahagyták, s avval kicsapták az országból!

— Nem bántották erősen, mett ha a pénze megvan, akkor a hatalmából sok megmaradt; mert amit parancsol, a pénziét sokat megtesznek, ha nem mindent es!

Törőcsik Mari a színpadon

PILINSZKY JÁNOS

Arbuzov *Tánya* című színdarabját 1959. november 5-én mutatta be a Nemzeti Színház Grigorij Konszkij rendezésében. A címszerepet Törőcsik Mari alakította. A kiadatlan írás hagyatéki jelzetszáma: MTA K, Ms 5939/23. Gépirat, autográf javításokkal. Hafner Zoltán közlése.

A színészek túlnyomó többsége alakító művész, megformálja a figurát. Törőcsik Mari ritka kivétel, ő nem alakítja, ő táplálja szerepét, lázas ihlettel és folyamatosan. A színpadi alak számára nem kész ruha, mit estéről estére magára ölt: szemünk láttára, pillanatról pillanatra emeli ki szerepét önmagából és szövegéből, a teremtés forrón csupasz és kockázatos gesztusával. Sugallatos művész. Nem eszközeiből él, hanem eszköztelenségéből. Mer szabadon érintkezni közönségével, s a kor legbensőbb sugallataival, innét tehetségének korszerűsége, hogy a modernnek közt is a leginkább huszadik századi képesség az övé. Legnagyobb pillanataiban valósággal leég róla a szerep, levetkezi magát az alakítás is, hogy épp ezzel juttassa diadalra. Más közegben mozog, mint a többiek: az álom, az ihlet, a sugalmazottság légkörében. Amit csinál, az oly végzetes és kikerülhetetlen, s oly szeszélyes, oly kiszámíthatatlan is, akár az álom, telve a zseniális rögtönzések csallhatatlan mintáival. Kivételes közvetítő, Jeanne d'Arc-i alkat, ha színészi képességgel kapcsolatosan ezt egyáltalán el lehet mondani.

De távolról sem alvajáró, inkább nagyon is tudatos művész, csupán biztonsága az éber álmodóé. Szerepét egyszerre éli át közvetlenül és közvetve, a színén és a fonákján, ami ritka lélekjelenlétet, sőt józanságot követel. Megoldásai előre mindig kiszámíthatatlanok, s utólag mindig halálosan pontosak. Utánozhatatlan ütemérzéssel lép ki-be az alakítás alaprítmusából, minden mosolya, kitörése, ellágyulása meglepő és mélységesen evidens: hangjai és ellenhangjai finom variánsokban találkoznak, felelnek és felelnek alakításának álomszerű dallamában.

Józan és sugallatos egyszerre. Ezt a szélsőséges és nagyszerű el-lentmondást csak zseniális művész tudja elviselni és megvalósítani. Kivételes lélek, ki egyszerre senkié és mindenkié. Évekkel ezelőtt láttam Greta Garbóról egy feledhetetlen felvételt. Repülőtéren, fotóriporterek pergőtüzében jön a kijárat felé, nyitott kabátja nehéz redőket vet, mint fáradt katonák, hadvezérek köpenye. Nem védekezik, nem fedi el magát. S döbbenetes a csupaszon hagyott arc, mely valamikor szerepeit, magát a tündöklő Garbo-arcot táplálta. Ez a mostani tragikus, magányos és súlyos, olyan súlyos, mintha urániumból volna. S mégis, ez a mostani a valódi, ez a kihűlt, csupasz mag tehetségének leghitelesebb, legbensőbb bizonyítéka. És nem véletlen, hogy ez a fotó jutott eszembe a *Tánya* előadásának egyik tragikus zárójelenetéről, mikor Törőcsik

Mari — jelképes jelenet — egy vidám álarcot tép le magáról. Ami a maszk mögül kitűnik, nemcsak egy síró, elmaszatolt arcocska, hanem valami, amivel alig lehet szembe nézni. Törőcsik Mari arca. Életének, szerepeinek, tehetségének örökös, mezítelen tápláléka.

Páratlan tehetségét esztendőök óta ismerjük a mozivásznonról. Mostani Tánya-alakításával alaposan rácăfolt arra a henye és alaptalan hiedelemre, hogy tehetsége nem érvényesülhet a színpadon. Hogy eszköztelenségében ott ragad a kulisszák között, s végtelenül finom árnyalatossága nem tudja a színház terét betölteni. A *Tányá*ban most olyat alakított, hogy szinte partnerek nélkül maradt a színen.

Jeanne d'Arc-i alkat, írtam róla portrém elején. S milyen csodálatos lenne látni őt akár Claudel, akár Shaw *Szent Johannájában*! Milyen csodálatos! Jutott eszébe már valaki rendezőnek?

PILINSZKY JÁNOS

HARMADNAPON

Versék

*Törőcsik Mariának
úgyis mint Édes Anyának
köszönet és köszönettel
Pilinszky János*



SZÉPIRODALMI KÖNYVKIADÓ

1959

Törőcsik Mari

(Találkozásunk emlékére)

hiszen ezt még ismerem:
hogy — a fejtető? hogy — a halánték?
csak árnyak — eltakarják a gondolatot!
gyöngédség, meg ne mutakozz!
így hát — alig pirulsz el
alig érint meg — csak mint a szél

az árnyak pedig — hogy összegyűjtsék
a csillogás ezüstjét:
ahogy a bánat (megfoghatatlan!)
mosolygása megy át

— és felrémlik, mit kínlódtam a füzekkel:
hol — anyámmal
hol — gyereklányommal
(ó azok az úrbe fodorzóóó arcok!
én meg ahol — szívszorító)

hiszen tudom még ma is:
hogy mindezt mennyire áthatja
a járás
megsebzett
rejtőzködése
(szinte
a nap
titkaként)

ugye nem igaz ugye nem igaz (mondogatom magamnak)
repülés közben a vér
— ez a második Föld —
szárnyalót s lüktetőt formál:
ó — fa — ó — asszony!
Vergődő szemekkel — és
a halánték érverésével

ahogy repülsz — nem valakiknek

1981. május 28.

Halasi Zoltán fordítása

HAFNER ZOLTÁN

Törőcsik Marival

Amikor pályája alakulásáról kérdezik, mindig a szüleit említi először, mivel tőlük kapta azt az erőt és hitet, amely nélkül nem tudott volna szakmájában megmaradni. Ehhez érdemes azt is tudni, hogy édesapját sok megpróbáltatás érte az életben.

Szüleimnek nehéz élete volt, de nagyon erős emberek voltak, s ez azt hiszem nem csak róluk, de egész nemzedékükről is elmondható. Mi ebből még kaptunk valamit, de hogy mi mit tudunk ebből tovább adni, nem tudom. Apámat 1939-ben vitték el katonának, ott volt a második magyar hadseregben. Emlékszem, anyám minden nap írt neki levelet. Egy nap azt a hírt kaptuk, hogy apám meghalt. Anyám azt mondta, hogy ez nem lehet, s tovább írta leveleit, mi pedig vártuk őt. Negyvenötben aztán meg is jött az amerikaiak hadifogságából. Utána elvitte az ÁVO és újabb hosszú megpróbáltatások következtek. Amikor bevezették az általános iskolai rendszert, ő a magyar mellé az orosz szakot választotta. A tanítói munkájáért többször is kapott különböző hivatalos elismeréseket, ennek ellenére egyszercsak minden indoklás nélkül azonnali hatállyal, fegyelmi úton eltávolították az állásából. Ő iskolaigazgatóként több szegény, tehetséges gyerek továbbtanulását segítette, elintézte, hogy a falu minden évben támogassa egy-egy diák egyetemi, főiskolai tanulmányait. Mikor az egyik ilyen volt tanítványának az édesapját (Kovács Albertnek hívták) kinevezték a vercsepusztai állami gazdaság igazgatójának, ő felajánlotta, hogy felveszi édesapámat kombájnkezelőnek. De a meghurcoltatás ekkor sem ért véget, mert az ávosok ide is utána jöttek: bekötött szemmel vitték el időről időre az újabb kihallgatásokra. Arra akarták rákényszeríteni, vallja be, hogy 1942. március 15-én fasiszta beszédet tartott a faluban, ami ugye azért is képtelenség, mert akkor ő a Don-kanyarban tartózkodott. Mindez persze nem érdekelte őket, fenyegették, megverték, és megtiltották, hogy minderről bárkinek is beszéljen. Apám nem vallott be semmit, szerencsére a zaklatások lassan elmaradtak, idővel már statisztikusként alkalmazták az állami gazdaságban, ám a rehabilitálása elmaradt. Nem sokkal azután, hogy meghalt Sztálin, negyedik gimnazistaként felmentem a parlamentbe, hogy igazságot szerezzek neki. Egy Albrecht nevű elvtárshoz vezettek be (a keresztnévét sajnos már elfelejtettem) és elmondtam neki, hogy apámat hányszor összeverték, megfenyegették, mindent, ő pedig csak ült ott közben szótlanul, nézett és nem válaszolt. Életemben talán ekkor ijedtem meg legjobban. Végül csak annyit mondott: ugye tudja, hogyha egy héttel korábban jön, magát innen elviszik? Naiv voltam, de apámat mégiscsak rehabilitálták ezután. Visszamehetett tanítani, ám ekkorra már olyan beteg volt, hogy rövidesen leszázalékolták. Szüleim az ötvenes évek végén felköltöztek Buda-

Abból sem lett utólag probléma, hogy az angolkisasszonyoknál végezte a tanulmányait?

pestre, apám pedig a nyugdíja mellett nevelőtanárként dolgozott. Mindezekhez azért azt is hozzá kell tennem, hogy se származásom, se apám úgynevezett „politikai múltja” miatt semmiféle hátrány vagy megkülönböztetés nem ért engem. Volt idő, amikor még tartottam ettől.

Nem, nem. Eredetileg évvésztesként kellett volna az első elemít kezdenem. Ám mivel soha nem bírtam egyhelyben maradni, édesapám mint iskolaigazgató elintézte, hogy korábban felvegyenek. A negyedik elemi után azonban ki kellett várni a korosztályomat, hogy az egri angolkisasszonyoknál tanulhassak tovább. Az orsolyák által működtetett internátusba vettek fel egy évvel korábban, és megengedték, hogy kilencévesen jelöltgallérban járjak. Akkoriban még apáca szerettem volna lenni. Az angolkisasszonyokhoz jártam iskolába, viszont az orsolyáknál laktam továbbra is, amelynek nagyon örültem, mert ez az ötvenvalahány fős internátus kevésbé volt szigorú, mint az angolkisasszonyoké. Nagyon szerettem a nevelőimet, máig szívesen emlékszem rájuk, különösen Máter Orsolyára. Ő intézte el, hogy vasárnap kivételével csak egyszer kelljen reggel misére járnunk, ami ugye egy gyerekeknek nagy könnyebbséget jelent. Modern szellemben neveltek bennünket és kirándulni is gyakran eljártunk. Mikor a szerzetesrendeket feloszlatták, Máter Orsolya külföldre került, én pedig szülőfalumban, Pélyen folytattam a tanulmányaimat. Máter Orsolyával egyébként ennek ellenére sem vesztettem el a kapcsolatot. Amikor a *Körhinta* sikeresen szerepelt Cannes-ban és ezt a francia lapok is megírták, írt egy levelet a Nemzetibe. Utána pedig amikor először — igaz, csak civilruhában — hazalátogathatott, személyesen is találkoztunk. Az Intercontinentalban, az akkori legelőkelőbb szállodában vacsoráztunk, és én ott is következetesen Máter Orsolyának szólítottam. Szegény félt, nem lesz-e ebből valami baj, de én nagyon élveztem. Azóta is tudunk egymásról, s ha lehet — sajnos igen ritkán — személyesen is találkozunk.

Úgy tudom eredetileg nem színésznek készült...

Nem, egyáltalán nem. Nagyapámnak ugyan volt a háború előtt egy kis mozija, s én állandóan ott ültem, de hogy színésznek legyek, azt el se tudtam képzelni. Tizenhárom éves koromban azonban olvastam egy hirdetést, amelyben gyerekszereplőket kerestek Makk Károly úttörőkről készítendő filmjéhez, és én rögtön könyörögni kezdtem anyámnak, hogy vigyen fel Pestre. Megtanultam — ma se értem — a *Szeptember végé*nt. Bementünk a Filmgyár udvarába, ahol már rengeteg gyerek volt. Kijött valaki, rám nézett, felemelte, jobbra-balra megforgatta a fejemet, aztán csak annyit mondott: nem jó. Elküldött és én többet nem is gondoltam arra, hogy színésznek legyek — még azt se tudtam, hogy létezik a főiskola. Zenei pályára készültem, táncolni is szívesen tanultam volna. Ma már talán hihetetlenül hangzik, de akkoriban rendkívül nagy hangterjedelmem volt, a magas C felett még hat hangot ki tudtam énekelni. A békés-tarhosi zeneiskolába és kollégiumba jelentkeztem, amit az ötvenes

évek elején Kodály Zoltán alapított. Az egri Tankerületi Főigazgatóság véletlenül egy héttel későbbre hirdette meg Heves megyében a felvételi időpontját, de ez már csak ott, a helyszínen, Miskolcon derült ki, s mivel sokan voltunk, rögtönöztek egy pótfelvételit. Egy fiút és engem vettek csak fel. Igen ám, de akkorra már elfogytak a kollégiumi férőhelyek, s így egy évvel később kezdhettem volna meg a tanulmányaimat. Nyárra elmentem a tiszai halászházhoz dolgozni, de ahogy közeledett az ősz, olyan türelmetlenség fogott el, hogy mit fogok majd otthon egy évig csinálni, hogy kértem anyámtól pénzt, és beutaztam Egerbe. Elkezdtem a Tankerületi Főigazgatóság szobáit járni, hogy én ebben az egy évben is tanulni szeretnék, Pesten rokonoknál lenne hol laknom, engedjék hát, hogy egy évig tanulhassak valahol. Szeptember elsején, az évnyitó napján kaptam is egy levelet, hogy felvettek az Alkotmány utcai Közgazdasági Gimnáziumba. Csodálatos tanáraink voltak, mert ez volt régen a Kereskedelmi Akadémia, s még ennek a tanárai tanítottak itt. Elvégeztem az első osztályt, s nem mentem le Békéstarhosra ősszel. Furcsa, de a szüleim soha nem szóltak bele a döntéseimbe.

Harmadik gimnazista voltam, a húsvéti szünidőre utaztam haza, amikor a vonaton egy falumbéli fiú bemutatott egy barátjának, Búzás Pálnak, aki dramaturg szakos hallgató volt a Színház- és Filmművészeti Főiskolán. Akkor tudtam meg, hogy létezik ilyen iskola, biztatott és én jelentkeztem is. Akkor még nem volt kötelező az érettségi. A már nagyon beteg Lehotay Árpád felvételiztetett, roppant kedves volt. Azt mondta, előbb fejezzem be a középiskolát és egy év múlva jöjök vissza. Azt hittem mindezt csak udvariasságból mondja. Nem tudom, Isten megbocsátja-e nekem, hogy mindig akkor jut eszembe, ha nagyon szomorú vagyok. Elmentem a Belvárosi templomba és ott ültem, amíg be nem zárták. Megfogadtam, hogy soha többé nem jelentkezem a főiskolára, mert nincs átütő tehetségem. Nem is jelentkeztem. Egy év múlva aztán véletlenül megint összefutottam Búzás Palival az utcán. Kérdezi, mikor jössz felvételire? Mondom, nem megyek. Erre megfogott, ott rögtön megírtuk a jelentkezésemet és bementem vele a főiskolára. A prózát már lekéstem, ezért csak az operettszakra fogadták el a kérelmemet. Fogalmam se volt, hogyan kell készülni, addig színházba is csak kétszer voltam, mert soha nem volt rá pénzem. Tudtam Csokonaitól *A reményhez*, ami ugye nem egy lánynak való, és Iszakovszkijnak egy némileg dramatizált versét, *A kútnál* a címe, akkoriban mindenki ezzel felvételizett. Én is ezt mondtam el, aztán szóltak, hogy daloljak is valamit, ha már operettszakra jövök. Elénekeltem a *Megyen már a hajnalcsillag lefelét*. Operetteket ugye nem ismertem, még rádiót se nagyon hallgattam. Az újabb meghallgatás előtt elmentem az Erkel Zeneműkiadóba, adtak egy Kálmán Imre albumot és jellemző, hogy mit tanultam meg belőle: Sybilla belépőjét. Igazából ennek is csak az elejét tudtam, amit rögtön közöltem is Gellért Endrével.

A főiskolára hogyan emlékezik? Milyen volt akkoriban az oktatás?

1958 őszén a főiskola elvégzése után — a korabeli gyakorlattól eltérően — nem kellett vidéken töltenie egy évet, és a diploma megszerzése nélkül került a Nemzeti Színházba. Úgy tudom, ez is jó részt Gellért pártfogásának volt köszönhető.

Hosszú, félrecsatolt szőke hajjal, sötétkék szoknyában, fehér blúzban kiálltam és elkezdtem: Hejhó, hejhó... Borzasztó volt, nem is kellett végigénekelnem.

Nem sokat jártam be, mert korán elkezdtem filmezni. Básti Lajost, Sulyok Máriát nagyon szerettük. Aztán Ráday Imrét, aki rendszeresen meghívott bennünket kávézni, vagy Gombaszögi Fridát, aki a viselkedéstant oktatta és beszélt a régi estélyekről, színházi bemutatókról. Ő Miklós Andornak, az Est-lapok tulajdonosának, Magyarország egyik leggazdagabb emberének volt a felesége, így igazán közelről ismerte a letűnt polgári világot. Számomra azonban az igazán meghatározó személyiség a főiskola akkori tanszékvezetője, Gellért Endre volt, aki borzasztó pontosan gondolkozott, sokat foglalkozott velem, és nagyon sokat köszönhetek neki. Volt, hogy fél évig egyetlen Móricz-novellát vett velem, a másodikban pedig egy nagyon intellektuális szöveget, mert féltett, nehogy úgy járjak, mint Soós Imre, aki csak parasztszerepekben kapott lehetőségeket. Hogy főiskolásként korán elkezdhettem a filmezést, nagyrészt szintén Gellért nagyvonalúságának köszönhető, hisz addig első- és másodéveseket soha nem adtak ki a Filmgyárnak. A sematikus magyar filmek után ő is nagyon fontosnak érezte, hogy Fábri Zoltán — az egzisztencialistának bélyegzett Sarkadi Imre írásából — megcsinálhassa a *Körhintát*. Nagy ajándék, hogy részt vehettem az ötvenes évek talán legfontosabb magyar filmjeiben, ugyanakkor ez rossz is volt, hisz emiatt saját közegemben nem tudtam színpadra lépni. Más ugyanis egy főiskolás vizsgaelőadásban először megjelenni a közönség előtt, mint rögtön a Nemzeti Színház legnagyobb színészei között. Velem ez történt, és egyszerűen eltűntem, meg se mertem moccani mellettük.

Igen, a folyamatos filmezés miatt nem tudtam letenni három vizsgámat és osztálytársaim vizsgaelőadásában sem vehettem részt. Diplomámat huszonkét évvel később — a főiskola akkori vezetőségének köszönhetően — mégis megkaptam, anélkül, hogy a hiányzó vizsgáimat pótolnom kellett volna... Utólag persze ez nagyon szép, de a sikeres filmszerepek egyáltalán nem könnyítették meg színpadi pályakezdésemet. Emlékszem, amikor főiskolásként a londoni színpadon statisztáltunk, bele kellett kapaszkodnom Garas Dezsőbe, mert ahogy a színpad szélén elhaladtunk, félttem, hogy a zenekari árokba szédülök... Amikor a Nemzetibe kerültem, ősszel egy felújító próbával kezdtünk, s nekem Mészáros Ági szerepét kellett átvennem. Mészárost imádtam, s ebben a szerepében egyszerűen utolérhetetlen volt. Major engem a főiskolán nem tanított, korábban nemigen találkoztam vele, s nagyon félttem tőle. Tudtam, ha elkezd velem ordítani, én sírva fakadok, szó nélkül leteszem a szerepemet és kérem, hogy engedjen el vidékre játszani. Bementem, elkezdtünk próbálni. Egyszer csak szól, hogy jöjjen le. Azt se tudtam hogy támoľgok le a színpadról. Valahogy leértem, s mondom, tessék Major elvtárs. — Ide figyeljen Törőcsik. Nem tudok magával mit kez-

deni. Bármit mondok, egyszerűen nem tud semmit. De egészen kivételes ízlésének tudom be, hogy képtelen általános színészi esz-
közökkel élni. Pontosan érez, de semmit sem tud kivitelezni. Ma-
gáról majd szépen leírják, hogy nem jön át a rivaldán. Nem baj,
előbb-utóbb a saját eszközeit is meg fogja találni. Most pedig men-
jen vissza. Ezekért a mondatokért egy egész életre hálás lettem ne-
ki, mert nagyon felszabadító volt a számomra. Nem sokkal ezután,
1959 őszén érkezett Pestre Grigorij Konszkij, a moszkvai Művész
Színház tagja, hogy megrendezze a *Tányát* ami ugyan nem jó darab,
viszont a címszerep egy fiatal színésznő számára jó tanulási lehetősé-
get kínál. Előzőleg négyszer látta a *Vasvirágot*, és a kedvemért válasz-
totta ezt a darabot. Elkezdtünk próbálni, és ma is hallom, ahogy azt
mondja: „Mari, energicsni, energicsni!” — Ha van valami alapja a
színészetemnek, akkor az a belső energia, amelyre ő vezetett rá. A
premier után Major bevallotta, hogy nem mert Konszkijjal ellenkezni:
„Ha ez az ember nem a nagy orosz hazából jön, maga nem játszott
volna el ezt a szerepet, mert én váltig állítottam, hogy még nem érett
meg erre.” — Konszkij elsősorban pedagógusnak volt nagy, orosz szí-
nészgenerációk sorát nevelte fel. Bulgakovnak és Szolzsenyicinnek is
a barátja volt, kéziratban olvasta műveiket. Emlékszem, beszélt a *Rák-
osztályról* és a *Színházi regényről* — Bombardovot egyébként róla min-
tázták Bulgakov. Nagyon érdekes ember volt, igazán megszerettem.
Kiváló mestereim voltak... Semmiféle erőszakot nem kellett elkövetni
magamon, s ha némi túlzással is, de azt hiszem elmondhatom, hogy
tizenöt év után mertem először felordítani a színpadon.

De ez a tizenöt év nem
lehetett könnyű...

Engem nagyon-nagyon megóvott a környezetem. Részint a tágabb
környezetem, részint a Nemzeti Színház. Ha időnként elküldtek a pá-
lyáról, olyan kollégák és mesterek bíztak bennem és álltak ki mellet-
tem, hogy az mindig megkönnyítette a helyzetemet. Mindig is meg-
osztottam a kritikát, soha nem voltam egyöntetű kedvenc. Egy szí-
nésznek bíznia kell a maga egyszerűségében, abban, ahogy ő lát egy
emberi gesztust, csak ő láthatja úgy, abban, hogy egy másik színész
ugyanazt a mozdulatot már másképp csinálná. Ez persze nagyképűen
is hangozhat, de számomra ez adta azt az alázatot a szakmához, hogy
soha nem gyengébb színészekkel akartam játszani, hanem mindig job-
bakkal. Csak így lehet igazán tanulni és továbblépni.

Interjúkban korábban
már elmondta, hogy
hosszú éveken át várt és
készülődött, mire a szí-
nházban is egyértelmű el-
ismerésben lehetett része,
ám addigra késő volt már
ahhoz, hogy eljátszhassa
az ún. nagy klasszikus
női szerepeket.

A *Vágóhidak Szent Johannája* volt az első, amikor azt hittem, hogy
szakmailag nagyot léptem előre. Nagy bukás volt, estéről estére
negyven-ötven ember előtt ment az előadás. Soha nem felejttem,
ahogy a műszakiaktól Básti Lajosig ott szurkolt mindenki mellet-
tem, a stúdiósok pedig beültek az első sorokba és a végén mindig
vastappsal fogadtak. Ezután volt az, hogy kértem egy modern női
szerepet. Ez volt a *Varsói melódia* 1968-ban, ami fércmű talán, ám
egy kicsit mégis kiélhettem benne a nőiségemet, és valóban ez vég-
re egy sikeres előadás is volt. Ugye az akkori színházi struktúra
nagyon merev volt, nem nyújtott lehetőséget vendégszereplésekre.

Hogy Latinovitscsal, Gábor Miklóssal, vagy Ruttkai Évával játsszak egy színpadon, az ugyanolyan elképzelhetetlennek tűnt, mintha azt kértem volna, hogy Richard Burtonnal játsszak a Broadwayn. Én leg-
többet Major Tamással dolgoztam, aki férfiakban gondolkodott, poli-
tikai tandrámák sorát rendezte, nőkkel nem nagyon tudott mit kezde-
ni. Se Dosztojevszkijt, se Csehovot, se amerikai moderneket nem ját-
szottam a Nemzetiben. Júliát is csak harminchat évesen, de ezt nem
is bánom, mert a Júlia valójában egy férfiszerep, nagyon összetett, s
csak negyvenkét évesen jöttem rá, hogyan is kellett volna eljátszanom.
Ugyanakkor utólag mégis hálás vagyok Majornak, mert az ő „férfias”
gondolkodásmódjának köszönhetően a színészetem egy másfajta
megfogalmazást kapott. Emellett nem szabad elfelejteni, hogy akad-
nak nagyon nagy volumenű színészek, akiknek alig akad az életben
rendező. Nekem meg megadatott Gellért, Major, később pedig Ljubi-
mov, Zsámbéki, Taub, vagy Vasziljev. Filmen pedig olyanokkal dol-
gozhattam, mint Fábri, Jancsó, Makk, vagy Maár Gyula, aki bennem
gondolkodott és a legnagyobb színészi díjaimat köszönhetem neki.
Később több fiatal rendező vizsgafilmjében is szerepelhettem, amit
szintén nagy megtiszteltetésnek érzek.

*Azt mondják, Ön az
egyik legalázatosabb
színész, s óriási a
munkabírása.*

Ez egy szakma, amit meg kell tanulni, és merem remélni, hogy ezt
negyven év múltán meg is tanultam. Ugyanakkor, ha az ember nem
a bukásaiban hisz magában, és nem a sikereiben kérdőjelezi meg
magát, azt én kártékonynak tartom. Én mindig a legnagyobb sike-
reimnél bizonytalanodtam el a legjobban, mert nem tudtam, hogy
van-e, maradt-e még bennem valami. Mindig is elvártam, hogy úgy
kezeljenek, mint húszéves kezdő koromban. Emlékszem, a *Szezsü-
áni jólék* főpróbáján, monológom közben, épp, mikor egy könny-
csepp folyt le az arcomon, ott, a közönség füle hallatára egyszer
csak felszólt Major: „Hangsúly!” Azt hittem, hogy ott halok meg
rögtön, de végigcsináltam. Én nagyon nehezen megyek ki először
a közönség elé, teljesen összetörtem, sírtam, üvöltöttem, szidtam
Major, hárman fogtak le, mert féltek, hogy ő is meghallja, de nem
érdekelte. Aztán egyszercsak belépett, szeme tele könnyel és azt
mondja: Mari, csak magával lehet színházat csinálni. Egymás nya-
kába borultunk, zokogtam, hogy miért csinálta ezt, miért csinálta
ezt.... Van egy másik példa. Amikor Anatolij Vasziljevvel először
ültünk le próbálni. Róla tudni kell, hogy őt már csak a szöveg tisz-
ta, pontos közvetítése foglalkoztatja. Ugyanakkor nem tud magya-
rul. Elém tett egy féloldalas szöveget Dosztojevszkijtől és két óra
negyven percig olvastatta velem. Udvaros Dorottya ült a másik szé-
ken, láttam, hogy a végén már könnybe lábadt szemekkel reszket.
Talán még öt percig bírtam volna, mikor Vasziljev azt mondta,
hogy köszönöm, elég. Másnap ismét leültünk, ugyanezt a szöveget
vettük elő. Kérdezem, honnan? — Ahonnan akarja. — Nem, ahon-
nan maga. — Rábökött egy mondatra, elolvastam, és elsőre megfe-
lelt neki. Kérdezem: miért? Azt mondta: Nézze, tudtam, hogy más-

nál ezt nem tehetem meg. És tudtam, hogy nem volt értelme ide jönnöm, ha ebben most nem győzök. Ha ezt most megérti, mindent megértett. — De tudja, mi kell ahhoz, hogy ezt a két óra negyven percet az ember végigcsinálja? Szerintem ezt egy főiskolással se lehet megtenni.

Gondolom, nem is mindenkinek engedné, hogy ezt megtegye Önnel. Mi van akkor, ha nem jó rendezővel dolgozik, s nem jó darabban szerepel?

Azt hiszem sokat tudok dolgozni, de csakis jókedvből. Halálom, ha valaki engem fegyelmezni akar; nálam a tehetség mértéke az egyetlen fegyelmező erő. Ha tudtam is, hogy az előadás úgy rossz, ahogy van, akkor sem tehettem mást, mint hogy teljes energiával játszsam, mert a közönség ezt úgyis megérzi. Őszintén mondom: volt talán három-négy — olykor hozzáteszem: talán öt — estém és néhány pillanatom, amikor olyan koncentrációra voltam képes, hogy nem történhetett más, mint amit én akartam. Ezek azok az esték vagy pillanatok, amikor a színpadon a színész egyszerűen csak *van*, létezik és az idegrendszere minden erőfeszítés nélkül úgy tud működni, hogy nem ő akarja megfogni a közönséget, hanem a közönség indul el őfelé. Mondjuk, ahogy egy gyerek játszik önfeledten és a szülő nem tudja megállni, hogy ne figyelje ki ezt a csodálatos létezést. Mindössze ennyi, de ez akkora nagy dolog, hogy igazán nem panaszkodhatom. A többi meg... Az ember elvégzi a munkáját és reméli, hogy azzal is adott valamit.

Elárulja, hogy melyek voltak ezek a kiemelkedő előadások?

Nem. Azt hiszem, nem kell minden titkot kibeszélni, és nem kell mindent megmagyarázni se. Olykor elég, ha csak megérezzük, megsejtünk bizonyos dolgokat.

Nézőként melyek voltak a nagy színházi élményei?

Nehéz lenne valamennyit felsorolni, ráadásul néhányat közülük talán már meg is mosolyognék. Ugyanígy a mai néző bizonyára ki-nevetné Jászai Marit — ám ha valaki elolvassa a naplóját, rájön, hogy színházról és mesterségről ma sem lehet nála modernebbül gondolkodni. Mindezt talán érdemes előrebocsátani, mielőtt egy vázlatos felsorolásba kezdenék. Gyerekként, kamaszlányként nemigen jutottam el színházba, részben mert vidéki lány voltam, részben mert nem volt rá pénzem. Apám, ha meglátogatott Pesten, néha elvitt egy-egy előadásra. Legnagyobb élményem Mészáros Ági volt, de őt inkább főiskolásként szerettem meg nagyon — a *Nők iskolájában* és az *Úri muriban* egyszerűen utolérhetetlen volt. Először *A szelistyei asszonyokban* láttam őt gimnazistaként az Operettszínházban. Ugyanebben az előadásban volt egy jelenet, amikor egy fűzfá nagy, lelógó ágai mögül váratlanul megjelent bordó ruhában Gábor Miklós mint Mátyás király... Hát lehetett ő utána Hamlet, bárki, nekem ez a pillanata maradt a legtöbb. Aztán főiskolásként láttam Csiky Gergely *Buborékok* című darabját Gellért Endre rendezésében. Itt derült ki számomra, hogy egy megkopott, gyenge darabból is mennyi mindent ki lehet hozni. Aztán voltak még egyéb szép pillanatok, színészi alakítások, amelyek megfogtak,

de az első igazi olyan élményem, amikor egy pillanatra sem zökentem ki az előadásból, az a Tosztogonov által rendezett *Kispolgárok* volt. Szerencsémre láthattam a Taganka Színház szinte minden bemutatóját, Ljubimov próbáira is bejárhattam. Különösen a *Hamletet* (Viszockijjal) és a *Mester és Margaritát* szerettem a társulattól. Brook szintén nagy élményem volt, ahogy a *Lear királyt* és a *Szentivánéji álmot* megrendezte. Emlékszem, a Szentivánéji álom első része úgy fejeződött be, hogy Buberon kap egy nagyon jó hírt Puktól — és akkor a színpadon egyszer csak felzengett az öröm. A boldogságot rendezte meg Brook. Minden elindult, repülni kezdett, én pedig sírva fakadtam, hogy ilyen létezik, hogy ez is lehetséges. Aztán láttam néhány nagyon jó román, cseh és lengyel előadást, Menzelnek egy álreneszánsz darabját valamikor a 70-es évek elején, amit a férjemmel az elejétől kezdve végigneveztünk. Frenetikus volt. Menzellel később együtt is dolgoztunk; ő is olyan, mintha a testvérem lenne. Nagy élményem volt még, hogy élőben láthattam együtt táncolni Pliceszkáját és Vasziljevet. Mind a kettő a világ csodája. Volt két mozdulat, annyi csak, hogy Pliceszkaja megrándítja a vállát, de abba beleremegtem. Láttam őt még egyszer a TV-ben, a *Carmen*jéből mutattak egy részletet. Egy kis támlátlan székről figyelte a torreádort és tett közben egy apró mozdulatot: akkor értettem meg, hogy miért lehet ölni egy nő miatt. De ezekről az árnyalt dolgokról már nem is igen lehet beszélni...

Saját pályájáról szokott-e mérleget készíteni?

Nem. Mivel életem során elég gyakran költöztem, váltam, s rendszerint egy bőrönddel, alig őriztem meg valamit. Alig van fényképem, nem gyűjtöm a velem kapcsolatos cikkeket, kritikákat; videokazetták sincsenek a szerepeimről. Általában mindent elvesztettem, olyanokat is, amiket ma már szégyellek felsorolni is. Még a Kossuth-díjamat is, de ez megbocsátható, ha hozzáveszem például azt a Picasso-kerámiát, amit Cannes-ban kaptam 1957-ben. És elvesztettem Kondor Béla tizenvalahány rajzát, amelyeket az *Ivan Iljics halálához* készített, csak nem fogadta el őket a könyvkiadó. A Nemzeti Szálloda éttermében rajzolta le őket újra Kondor egy vázlatfüzetbe, és aláírta, hogy mi volt ellenük a kifogás. Hát ezért megbocsátható, hogy a Kossuth-díjat elvesztettem. Később egyébként Gobbi Hilda a Színészmúzeum szervezésekor szerzett egyet valahonnan, amelyet nem sokkal a halála előtt elküldött nekem. De visszatérve a kérdésére: soha nem akartam a múltammal foglalkozni, mindig a jövőm érdekelt. Az, hogy vajon találko-e embert, aki képes és akit képes vagyok inspirálni. Ugyanakkor ahogy öregszem, azt veszem észre, hogy egyre többet gondolok azokra a barátaimra, pályatársaimra, akik már nincsenek közöttünk.

Közele, több mint húsz évig tartó barátságban volt Pilinszkyvel. Azt hiszem ebben a beszélgetésünkben sem kerülhető meg, hogy legalább néhány szóban összefoglalja a vele kapcsolatos legfontosabb emlékeit.

Sokszor beszéltem már Jánosról, és soha nem tudtam jól elmondani, milyen is volt ő valójában, mit jelentett nekem és a családomnak. Akit az ember szeret, nem kérdez rá, miért szereti, hisz az teljesen magától értetődő a számára. Mindez olyan egyszerű és olyan komplikált, hogy nem is igen megfogalmazható. Nem emlékszem mikor, hol ismerkedtünk meg egymással — egyszercsak lett, és attól kezdve úgy tűnt, mintha mindig is mellettem lett volna. Valószínűleg az ötvenes évek legvégén találkoztunk először, talán a Tánnya idején, nem tudom. A levelekből is kevés dolog derül ki, mert alig maradt meg belőlük valami. Azt is nagyon sajnálom, hogy legalább néhány alkalommal nem vettük fel esti beszélgetéseinket magnetofonra. Ugye a velemi időszakban, 1978–79-ben minden nap együtt voltunk, és ilyenkor a legkevésbé önmagáról beszélt — főként kedvenc szerzőiről, művekről, zenéről, színházról, emberi gesztusokról. Szívesen szavalt, s aki hallotta, tudja milyen fantasztikus élmény őt hallgatni. Ezek az emlékek nagyon elevenek, pontosan érzékelem, cipelem őket, de alkatilag nem vagyok alkalmas arra, hogy felidézzem, továbbadjam őket. Az ő személyes jelenléte az, ami igazán meghatározó volt, s ez így lenne akkor is, ha egyetlen sort sem olvastam volna tőle. A művei alapján kevésbé sejthető, hogy milyen elbűvölő, egészen magas szintű humora volt. Azt hiszem, ritkán nevettem annyit és úgy, mint mellette. Volt, hogy vezetés közben le kellett állnom az autóval, mert nem bírtam tovább, és a hatéves kislányom (akinek Pilinszky volt a keresztapja), ugyanúgy tudta élvezni az előadását, mint én. Akkor volt a legelementárisabb, amikor önmagát mesélte. De hát így is halt meg: a kezelőorvosának és néhány nővérnek mesélte, miket élt át, amikor az intenzív osztályra bevitték. Együtt nevettek, s ő aztán egyszercsak úgy maradt. Amikor az embernek meghal egy közeli hozzátartozója, nem tudja igazán felfogni. És ezen az idő is csak keveset gyógyít. Hiányzik és ez a hiány egyre növekszik, egyre bázikusabbá válik. Ezért sem könnyű róla beszélni. És a temetése... Állami szintről ugye nem kapta meg azt a tiszteletet, ami akkoriban egy nagy költő esetében szokás volt. Vége volt a szertartásnak, épp indulni akartam a rokonok felé, amikor nem egy és nem két ember, hanem az egész gyászoló tömeg egyszerre kezdte énekelni a Himnuszt. Ez akkor ott mindennél többet jelentett. Azóta sem éreztem, hogy a Himnusz ennyire jókor és jó helyen szólalt volna meg.

1989 óta olykor tanít a főiskolán, vagy mostanában Szolnokon. Milyennek látja a diákokat, esélyeiket?

Csak ritkán tudnak rávenni a tanításra. Mindig azt szoktam mondani, hogy engem ma nem vennének fel a főiskolára. Sokkal felkészültebbek, mint mi, s már az első félévben olyan dolgokat tudnak megcsinálni, amit mi meg se mertünk volna próbálni annakidején. Ugyanakkor úgy érzem, aránytalanul nagy felkészültséggel kell jelentkezniük. Ha én harminchat évesen nem tudtam eljátszani Júliát, hogy döntsem el, hogy jól mondja-e valaki például a Méreg-monológot? De miért is mondaná el jól? Csak rosszul mondhatja el. El-

őbb látom meg, van-e valakiben elég tehetség, ha azt mondom neki, fusson be a színpadra, s mondja azt, „Jé, süt a nap!” Mi még sokkal többet felelőtlenkedhettünk, statisztálni is jártunk a Nemzetibe. Ma a kor sokkal sürgetőbb, mindenki úgy érzi, hogy már a főiskolai évek alatt sikeresnek kell lennie. Árulkodó például, hogy amikor első nap órára mentem, azt kérdezték a hallgatók: Ne tessék haragudni tanárnő, hogy megkérdezzük, de nagyon utálták a társai, amikor elkezdett filmezni? Mondom: nem. Nem akarták elhinni. Úgy érzik, ha nem érnek be időben, később már nem kapnak igazi lehetőséget. Engem tizenöt évig nem fogadtak el színpadon, holott olyanok álltak mögöttem, mint Gellért, Major, Apáthy Imre vagy Várkonyi Zoltán. Mondták, hogy csak tanuljak szépen csöndben, aztán majd meglátjuk. Ma már ez teljesen elképzelhetetlen. A jelenlegi feltételek között csak a legjobbak úszhatják meg, hogy ne veszítsék el a személyiségüket.

Szent László

Töröklik Marinak

Akkorra már belepérték a lepyek

túl az agónián
túl a tetanuszon,
és messze túl szíjeken, sebeken
se tárgy, se test
nyilvánosan
között
se ártorgós
(behorpadt szentségtartó),
se röpülés

barát,
barátság minolörökre.

AZ EU ÉS A KATOLIKUS EGYHÁZ

Az Európai Unióhoz tartozó országokban működő püspöki karok bizottsága (COMECE) évek óta részt vesz az Unió munkájában. Tavaly közös nyilatkozatot adtak ki az Unió bővítésével kapcsolatban *Az egység lelki hídjának építése a népek között* címmel. Meggyőződésük szerint a reform-országok csatlakozása jó alkalom arra, hogy egész Európában megszilárdítsák azokat az értékeket, amelyeket az egyház is elsődleges fontosságúnak tart. Ezek: a szolidaritás, a kölcsönös tisztelet és a népek barátsága. Ennek megvalósításán azonban nemcsak a politikusoknak kell fáradozniuk, hanem minden jóakarátú embernek. Csak velük együtt épülhet föl az „egység lelki hídjá”, ahogyan XII. Piusz pápa erről 1944 „sötét napjaiban” beszélt.

A belső és külső béke biztosítása az elsőrendű feladat Európában. Veszélyes illúzió volna azt gondolni, hogy a stabilitás és a biztonság tartósan fenntartható úgy, hogy Nyugat-Európa örökdió a többi európai ország fölött. Közép- és Kelet-Európa országainak csatlakozása nemcsak politikai, hanem erkölcsi kötelesség is, hiszen ezek az országok hátrózzottan kinyilvánították e szándékukat, s komoly erőfeszítéseket is tettek azért, hogy megfeleljenek a csatlakozás magas követelményeinek. A püspökök meg vannak győződve arról, hogy fontos esemény lesz az egész emberi család számára, ha újra egyesülhet az a kontinens, amelyet oly sokáig darabokra téptek a háborúk és az ideológiák. Az új országok csatlakozására azonban magának az Uniónak is komolyan föl kell készülnie.

Az Unió bővítése szükségessé teszi a politikai struktúrák átszervezését, ez azonban nem történhet meg a polgárok egyetértése nélkül. A püspökök ezért egyetértenek Jacques Santernek, az Európai Unió elnökének szavaival: „Ha nekünk, politikusoknak, sikerül vitát indítanunk Európa polgáraival azokról a célokról és értékekről, amelyek túlmutatnak a napi gondokon, akkor talán (...) előreléphetünk Európa újjáélesztésében, azaz újra fölfedezhetjük a remény értelmét és táv-

latait egyéni és közösségi életünkben.” A püspökök minden értékes kezdeményezést örömmel fognak támogatni.

A nyilatkozat azonban utal arra is, hogy az Unió bővítése nem sikerülhet igazán, ha nem sikerül felépíteni „az egység lelki hídját a népek között”. Ez a szilárd és teherbíró híd még felépítésre vár. Az ilyen hidak Kelet és Nyugat között azonban nem származhatnak csupán hivatalos erőfeszítésekből. A kiengesztelődést, egymás megértését, a barátságot, a különböző kultúrák tiszteletét nem lehet felülről elrendelni. Ezeknek a tulajdonságoknak lassan kell kifejlődniük Kelet és Nyugat polgárainak és kis közösségeinek találkozásából. Az egyházak avval akarnak hozzájárulni Európa egyesítéséhez, hogy ezeket a kezdeményezéseket támogatják.

A PÁPA KUBÁBAN

A demokrácia egyik legbiztosabb ismérve, hogy garantálja-e a lelkiismereti és a vallásszabadságot. Kubában Fidel Castro és a forradalom győzelme után, 1961-ben a katolikus egyházat szinte mindenétől megfosztották. A forgatókönyv azonos volt mindegyik „szocialista” országban: az egyházi iskolákat, intézményeket államosították, a papok, püspökök egy részét bebörtönözték, átnevelő táborokba internálták, vagy kiutasították az országból, a nem-kubai állampolgárságú papok és szerzetesek külföldre menekültek, így az ezernél több papból alig kétszázan maradtak az országban. Elmenekült 2000 apáca is. Közben pedig felállították az Állami Egyházügyi Hivatalt, s bizonygatták, milyen jó viszonyban van egymással az egyház és az állam.

Az 1989-90-es európai változások nyomán Fidel Castro egyre nyomasztóbban magára maradt szocialista rendszerével. Kitérésre kísérleteinek egyike az egyházat vette célba. Már 1985-ben hosszabb interjút adott egy brazil domonkos teológusnak, amely könyvalakban is megjelent *Fidel Castro és a vallás* címmel. 1991-ben aztán már országos katolikus találkozót is rendeztek Kubában. Castro

egyre határozottabban keresni kezdte az alkalmat arra, hogy a pápával találkozzék, közös fénykép készüljön róluk, sőt meghívta őt Kubába. A látogatásra több év elteltével most került sor: ezalatt a színfalak mögött folyt a diplomáciai előkészítés. A Szentszék szabta feltételek részben az emberi szabadságjogokra, részben az egyház működésére vonatkoztak. A Szentszék az egyház tevékenységének szabadságát kívánja elérni: az egyházi iskolák megnyitását, a hitoktatás engedélyezését stb. Az enyhülésnek mutatkoztak ugyan jelei az elmúlt néhány évben, látványos áttörésre azonban nem került sor.

Most a látogatás előtt újabb és újabb engedményekről érkeztek hírek; ezek jellege és mérete sejteti azonban velünk, milyenek lehettek az eddigi állapotok. 1969 óta a karácsony munkanap volt — most újra ünnepnappá nyilvánította Castro. 1996-ban 40, 1997-ben 57 pap és szerzetes kapott beutazási vízumot Kubába. (Jelenleg mintegy 240 pap és 400 apáca dolgozik az országban.) A hatóságok 14 nyilvános istentiszteletet engedélyeztek a látogatás előkészítésére 1997 őszi hónapjaiban.

A látogatás minden elemző szerint átütő sikert hozott: a kubaiak szívükbe zárták a Szentatyát. (A népesség zöme valaha katolikus volt, most azonban sokan alig tudnak valamit a keresztény hitről, sokan pedig a népi vallásosság babonás elemeit őrzik, vagy különböző szekták tagjai lettek.) Ha Castro elsődleges célja az volt, hogy elérje az amerikai gazdasági embargó feloldását és rendszere elfogadtatását a világgal, a pápa kettős nyitásról beszélt. Megérkezésekor azokat a bátorító szavakat ismételte, amelyeket megválasztása után mondott: „Ne féljetelek megnyitni szíveteket Krisztusnak.” Nemcsak a világnak kell megnyílnia Kuba felé, hanem Kubának is a világra. Ahogy az egyik börtönviselt ferences pap fogalmazott: nemcsak az amerikaiaknak kell feloldaniuk a Kuba elleni embargót, ha-

nem Fidel Castrónak is, biztosítva az emberi jogok érvényesülését.

A pápa beszédeiben határozottan síkra szállt az emberi szabadságjogokért, a gyülekezési- és vélemény-szabadságért, az egyház szabad működésének biztosításáért. Az egyház nem tör politikai hatalomra, de a közös érdekében aktívan részt akar venni a társadalom életében. „Századunk ideológiai rendszereinek némelyike a vallást a magánéletbe akarta száműzni. (...) Pedig a modern állam nem teheti sem az ateizmust, sem a vallást politikájának alapjává. Távol kell maradnia mind a fanatizmustól, mind a szekularizmustól, s megfelelő törvényekkel gondoskodnia kell arról, hogy minden személy és minden vallási közösség szabadon gyakorolhassa a maga hitét, s azt kifejezhesse a közéletben.”

A Szentatyá szót emelt a politikai foglyok szabadonbocsátásáért, a demokráciát nevezte az emberi természet számára legalkalmasabb politikai rendszernek, a jogállamiság megszlárdításához azonban kellő felelősségtudatra, az összes állampolgárok részvételére is szükség van. A szabadságnak párosulnia kell a szociális igazságossággal és a szolidaritással: a kapitalista neoliberalizmus „az emberi személyt a vak piaci erőknek rendeli alá, s elviselhetetlen terheket ró a kevésbé fejlett országokra. (...) Néhány ország rendkívüli módon meggazdagszik annak árán, hogy sok más országban egyre növekszik a szegénység.”

Mint annyi más útja alkalmával, a pápa egyszerre érvelt az emberi jogok és az egyház szabadsága mellett, hirdetve a szeretet civilizációját és Krisztus evangéliumát. Vajon valóban megváltozott-e Kuba a pápai út hatására? Folytatódik, illetve megindul-e a politikai rendszer demokratizálódása, nagyobb működési teret kap-e az egyház? S a kubai nép lelkesedése a pápa iránt kérészetűnek bizonyul-e, vagy pedig valóban megindul a szigetország újraevangelizálása? Néhány éven belül választ kaphatunk ezekre a kérdésekre.

BERNÁT LÁSZLÓ

SZABÓ FERENC: LÁNG AZ ŐSZUTÓBAN

Szabó Ferenc jezsuita a magyar egyházi életnek jellegzetes, ismert és elismert személyisége. A Vatikáni Rádió magyar adásainak vezetőjeként negyedévszázadon keresztül sokan hallgatták őt, s gyakran tőle, Rómából tudták meg, hogy mi történt idehaza, a magyar egyházban. Kicsoda Szabó Ferenc? Teológus, Teilhard de Chardin s az egész modern francia teológia kitűnő szakembere? Irodalmár, Pázmány Péternek és Prohászka Ottokárnak talán legavatottabb ismerője? Költő és műfordító, számos szép verseskötet szerzője? Most megjelent kötetében az élet őszéhez eljutva az ember mutatkozik be, hármass tükörben: a vele készített interjúk révén, naplórészletein keresztül, végül vallomáss verseinek tükrében.

Az előbbi kérdésekre maga Szabó Ferenc így válaszol egyik interjújában: „világnézeti író”. Folyóiratát, a Távlatokat is így határozza meg: „világnézeti és kulturális folyóirat”. Hozzáteszi azonban: „Persze elsősorban jezsuita szerzetes vagyok.”

A szerző a nyugtalan istenkeresést tartja saját élete s általában az emberélet legfőbb jellemzőjének. Ez tükröződik naplójából is, amely egy sokat olvasott, mindig kereső embernek reflexióit tárja fel olvasmányai, emberi találkozásai, a világ történései kapcsán. Több műfaj keveredik ebben a részben is: egy mélybe nyíló beszélgetés „jegyzőkönyvét” „teológiai napló” követi, majd időrendben egymást követő följegyzések, 1985-től 1989-ig. Ezeket a naplókat egészíti ki egy szentföldi zarándokút emléke, majd egy friss híradás: tavaly nyári római tartózkodásáról.

A könyv harmadik része verseket és műfordításokat tartalmaz. A szerző megengedi magának azt a fényűzést, hogy kedves költőinek általa kedvelt verseit fordítsa magyarra, így ezek a műfordítások is vallomásértékűek. A kötetet saját versei zárják le. Az istenkereső ember imája tör fel e sorokból: „Megjelőltél örökre / Magadhoz kötöttél / láthatatlan kötelékkel / (...) ott állsz mindig útjaim végén / s hozzám hajló irlgalmadban / újra meg újra rádtalálok.”

LUKÁCS LÁSZLÓ

EGY KIÁLLÍTÁS KÉPEI

Vörösrózával díszített téli komplé, kézziszövött fehér buklékabát. Keresett termék a pulóverrel azonos mintájú kötött harisnya. A férfikabát szivacs-jersey anyagból készül. Vízóvári Rezső zuglói tanácsstag. Kucska András tanácsösszekötő és Balla Árpádné labíbizottsági elnök Vármai Ágostonné lakásproblémájával foglalkoznak. Padlóvilágítás az első autóbemutató-teremben a Népköztársaság útja 8. szám alatt. Az Akna utcai BKV-személyzeti tartózkodó. Kávét, kakaót szolgáltató automaták a Margit-hídnál és a pályaudvarokon. Cipőbolt: minőség, elegancia. — Képalírások a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtár Budapest-gyűjteményéből rendezett kiállításon. MTI-riportfotók, színes magazinok, néhány amatőr felvétel, családi relikviák a hatvanas évekből. Emlékképek egy özönvíz előtti korból, amelyet minden látogató másképpen élt meg, a recenszens pedig impresszionista kritika ürügyén — ím — elmeséli a képalírásokhoz tartozó saját történeteit.

1. Korai szocializációs problémák az óvodaérett-ség ingoványos határterületein. Még az előkészítő csoportban történt, hogy a délutáni torna közben kirúgták a tálalóasztal egyik lábát, amitől az egész uzsonna leborult és a tányérok nagyobbik része is összetört. Aznap franciasaláta lett volna, amit utált — mire emlékeztethette egy óvodást a franciasaláta? —, s nyilván, aki lerúgta, szintúgy tudattalan várákosásokat teljesített be. Ő még az első napokban megkérdezte, miért nem imádkoznak az ebédnél, „Hát — mondták az óvónők —, ilyen sok gyereket nehéz volna koordinálni. Oly sokféle ima van...”

2. Sokat jár az édesanyjával különféle áruházakba. A mamája régi áfészes volt, s a legújabb tavaszi kollekciók láttán együtt rémüldözött az eladókkal. „Ezt nézd meg!” — így rángatták a vállfákat és fintorogtak. Ő már akkor tudta, hogy helytelen a szemléletük: ezek a termékek imádnivalók, hiszen nem ruhák, csak mintha ruhák volnának, viszont: igazi játékok. Egyedül a mágikus-dadaista stílusban berendezett áruházi büfét tartotta valóságosnak, ahol, ha minden kötél szakadt, a büfésnő jóvoltából mindig akadt egy pár félretett virsli mustárral és száraz zsemlyével. Ellenben a vasúti automatákat na-

gyapjával szokta meglátogatni, hol néhány kétforintos feláldozásával remek ételmérgezést is lehetett vásárolni. S mi jött még?

3. *A korszak végén elterjed a tejszínhab-szifon.* Ezt a vendégek előtt is ki kellett próbálniuk, ügyelve a helyes kéztartásra. Egyszer influenza ürügyén betérítették a város csodálatos tehetségű gyermekorvosát a szülei keresztnevéen szólították, s Ottó ott ült alsónadrágban, amíg a mama a ruháját vasalgatta. Ő még jól járt ahhoz az összejövetelhez képest, ahol a kisüvítő lég a kávéscsészéket is elsöpörte.

4. *Ottó már nem él.* Pedig ő nyilván egy teljesen más évtizedre emlékszik. Vagy az a rokona, akitől az óvoda épületét kommunizálták el. Ő például örült, hogy nem az ÁVÓ, vagy a rendőrség költözött be a családi házukba, s így ott — nagy szerencse — halálra sem vertek senkit. Kicsi a világ, az a bizonyos *angol beteg*, Almásy László is ott lakott pár házzal odébb. És így tovább.

A kiállítás képei egységes tárgyi kultúráról beszélnek. Életforma-váltásról. Az összkép persze a sugallt Magyarországot mutatja be, erősen retusált mozzanatokkal. Ám a korszak archetipikus jellege letagadhatatlan. Csak minden nemzedék másképpen álmodik róla. Nem vissza; inkább küzd vele. A kiállítás rendezője, négy fiatal könyvtáros — Sarkamé Jakab Klára, Horváth Tamás, Horváth Zsolt és Sándor Tibor — szintúgy a tárgyévekben volt óvodás, kisiskolás. Szemléletük inkább ironikus, mint nosztalgikus. A *téli hónapok sikeres bemutatkozása után a gyűjtemény felbukkanása budapesti fiókkönyvtárakban várható.*

KOSZTOLÁNCZY TIBOR

SZIGETI GYÖRGY: TUDÓSÍTÁS A KIS UTCÁBÓL

Azon — hagyományosnak mondott s napjaink irodalmából mindinkább kiszorulóban lévő — líraeszmény jegyében fogantak Szigeti György versei, amelynek legjobb képviselői József Attila, Nagy László és Ratkó József voltak. Épp ezért fontos odafigyelni azokra a költőkre, akik — dacolva a divatáramlatokkal — a *tiszta forráshoz* nyúlnak vissza.

„Szigeti költészete alapvetően morális töltésű” — állapítja meg róla legjobb ismerője, Béneyi József. „Ez a moralitás azonban kételyek

és kudarcok útvesztőiben kristályosodik ki. Ezért szólnak úgy a versei, mint a kristály poharak, hamis hangok nélkül, csengve, egyszerűen, de szívközelből.”

A kötet középpontjában a mindennapjainkat meghatározó emberi kapcsolatok állnak. Komor felvezetés ehhez a nyitó ciklus (*Anyám*), melynek zsoltárai a fájdalmas hiányt siratják — megidézve az elvesztett *csöpp anya* törekénységében is erősnek tűnő alakját: „Haján forgósél piheg / — fehér nyírfaedő — / hegyeket tart homloka...”.

E tragikus-szomorú felhang a kötet további verseire is rányomja bélyegét. Az útját egyedül járó költő már-már cinikusnak ható (valójában szívfacsaróan fájdalmas) megjegyzése is erre utal: „Egyedül gyilkos se lehetek”. Késérőségét alig-alig oldja az *Annyi lesz az érdem* zárószakasza: „Meghalok csendben, észrevétlen, / mindössze annyi lesz az érdem, / hogy valakiért én is éltem.”

Szinte észrevétlenül lopakszik be verseibe az ironia. A szétfoszló álmok, a kijózanító valóság indukálják a kérdést: „mennyre távolodott el / sáros cipőnk a csillagoktól?”. A megpróbáltatásokat és kudarcokat csöndes rezignáltsággal fogadó költő válasza rendkívül frappáns saját jövőjét illetően: „Lovasszobor már nem leszek” — állapítja meg szelíd öngúnnyal.

Néha úgy tűnik, mintha idegenként élne ebben a világban. A magány, a kirekesztettség érzése dominál ezekben az írásokban:

Nincs más. A csillagok pakolnak.

Eloldalog a fény a szemről.

*Szétnéz, küszöbre lép a holnap,
s megriad ennyi idegentől.*

(A csillagok pakolnak)

Furcsa módon még a kifejezetten szerelmes versek jórésztében is föllelhető ez a borongás. A szerelem és a mulandóság kettősége motiválta az alábbi sorokat: „rád gondoltam, valahányszor / becsaptam a halált” vagy: „Lehet, majd hirtelen / — anélkül, hogy megbeszelnénk — / egyszer csak meghalok.” (*Zavart vagyok*). A kötet talán legszebb verse — a *Taníts meg szeretni ismét* — is ebből a körből való. Jól példázza, hogy még a legféltetlenebb, legönfeledtebb pillanatban is fölremlik a költőben a boldogság elvesztésének lehetőségétől való rettegés:

*Taníts meg szeretni ismét —,
szorítsd belőlem a kérget-feloldó nedveket,
öled őserdejének vadjait szabadítsd rám,
melled köd-síma tapogatóival
cirógasd az arcom, mert elvész,
mint a rémület szembogara!*

Máshol bizarr ötletek, sajátos képek teszik izgalmassá Szigeti verseit. Mintha fonákjáról szemlélné a világot (például „a fák lezuhan-tak a levelekről”). Ugyanígy — szinte groteszkbe hajlóan — moralizál a *Szilánkok* című munkájában: „El kell ítélnem magamat. / Kinek nincs bűne, nem nyer feloldozást”.

E sajátos megközelítésből adódik, hogy még a tavasz közelsége sem a hagyományos érzéseket ébreszti a költőben: „Február elseje van. / Süt a nap, csorog a csőre töltött fagy. / Istenem, milyen szomorú így!” (*Tavaszuáró*).

Az élethelyzetek, melyekből a könyv záró-ciklusának (*Órizz meg*) költeményei táplálkoznak, az „elkéstem lenni — jónak” érzésétől — melyek számvetésre késztetik — Istenig vezetik el a költőt.

Erényei ellenére sajnos e kötet sem mentes az üresjáratoktól (közhelyszámba menő sorok, konvencionális fordulatok). Talán szigorúbb szerkesztéssel, néhány „csinált” vers kihagyásával még erősebbé lehetett volna tenni a könyvet, amit azonban így is a legjobb meggyőződéssel ajánlok az olvasó figyelmébe. (*Orpheusz Kiadó, 1997*)

OLÁH ANDRÁS

LUÍS DE CAMÕES: A LUZIADÁK

A 16. század a portugálok nagy évszázada: a náluk sokkal hatalmasabb spanyolokkal versengve hódítják meg az egzotikus partokat. Rövid idő alatt portugál ellenőrzés alá kerül Nyugat- és Kelet-Afrika, Elő- és Hátsó-India, Brazília; s ennek következtében Lisszabon Európa egyik legfontosabb kereskedelmi központjává válik.

Ennek a forrongó korszaknak a költője volt Luís de Camões (1524-1580), a portugál irodalom első világirodalmi rangú, és talán máig legérdekesebb alkotója. Élete romantikus regénybe illő: elszegényedett nemesi családból származott, a coimbrai egyetemen szerzett rendkívül széleskörű humanisztikus műveltséget, megfordult a királyi udvarban is, de innen hamarosan távoznia kellett. Nyomora elől menekülve vetődött Indiába, majd a hagyomány szerint a kínai partokon, Makaó közelében egy barlangba zárkózva írta meg nagy költeményét. Hazafelé jövet hajótörést szenvedett, és kéziratát a hullámok fölé emelve élete kockáztatásával tudta csak megmenteni.

Amikor végre visszaért Lisszabonba, minden reményét hőskölteményébe és a király jóindulatába helyezte, de csalódnia kellett: bár műve 1572-ben megjelent, Camões haláláig szegény és félreismerett költő maradt, és elhagyatottan, nagy szegénységben halt meg. Csak a romantika fedezte fel újra, elsősorban regényes életrajza miatt, majd fokozatosan műve irodalomtörténeti jelentőségére is felfigyelt a világ.

A *luziadák* (a szó jelentése: Lusus fiai, a luzitánok, vagyis portugálok) valódi nemzeti eposz; a portugál nemzet nagyságát örökíti meg tíz énekben, több mint nyolcezer sorban. A történet kerete Vasco da Gama 1497-98. évi indiai felfedezőútja, egy emberöltő távlatából visszatekintve. Az alkotás valós és az elbeszélés fikatív ideje közti különbséget arra használja fel a költő, hogy a jövőbe is előrenézzen: az ókori eposzokból ismert módon, álmokban, jóslatokban közli azokat az eseményeket, amelyek da Gama útja után játszódtak le Portugáliában és a világon. Az ókori eposzok példája egyébként végig jelen van a költeményben; számos motívum, nyelvi és tematikai utalás bizonyítja, hogy Camões jól ismerte Homérosz és Vergilius műveit. Nem mindig szerencsés ez a nosztalgia, hiszen például a görög-római mitológiai apparátus már nem tud szervesen beilleszkedni a barokk eposzba. A portugálokhoz nincsen semmi közük; a luzitánok ugyan elvileg Lusznak, Bacchus testvérének leszármazottai, itt Bacchus mégis akadályozza Vasco da Gama útját, és Venus az, aki segíti a hőst küldetése teljesítésében. A pogány istenek azonban fontos filozófiai szerepet kapnak az eposzban: a hős küldetésének és tetteinek természetfeletti, azaz égi indíttatását bizonyítják.

Camões műve 1572-ben jelent meg először nyomtatásban, s a múlt század közepe óta már magyar nyelven is olvasható: Greguss Gyula és Szász Károly is lefordította az eposzt. Sajnos századunkban a magyar-portugál kapcsolatok

jelentősen meglazultak, s ezért csak a nyolcvanas években kerülhetett sor az új, korszerű fordítás elkészítésére, melyre Hárs Ernő vállalkozott. Azóta viszont már a második kiadást éri meg a mű; legújabban — szintén Hárs Ernő tolmácsolásában — a Mundus Kiadónál jelent meg az eposz kritikai kiadása, hatalmas jegyzetapparátussal, valamint a szerző életrajzát és a mű irodalmi értékeit részletesen elemző kísérő tanulmánnyal.

FÖLDVÁRY KINGA

CSONTOS JÁNOS: SZONETTREGÉNY

A költészetet, amely korról korra megtartotta sérthetetlenségét és saját szerepét, ma egyre többen halottnak nyilvánítják. Ennek a diagnózisnak szerencsénkre újból és újból ellentmondanak a megjelenő verseskötetek, amelyek sok esetben nemcsak a líra, de a klasszikus formanyelv becsületét is vissza szeretnék állítani.

Ilyen vállalkozás a fiatal Csonotos Jánosé, aki művével egyedülálló poétikai formát hozott létre. A költői mesterség próbakövének is tekinthető szonett önmagában is többszörösen kötött versforma, ám e kötet újdonsága abban áll, hogy tizenhárom szonettkoszorút — 195 szonettet — fűz össze, és így az egyes koszorúk mesterszonettjeinek keretsoraiból jön létre az utolsó, kötetzáró szonett.

A műfaj eltávolodva eredeti — Petrarcától származó — szerelmi tematikájától, tartalmi-hangulati gazdagság megjelenítésére is alkalmas. Csonotos kötetében a második személyű lírai életrajzzal egységben egy sokrétű eszmefuttatás olvasható. Regénnyé is ezáltal szerveződik a mű. Nem a meghatározott cselekmény vagy prózaiság, hanem a gondolatmeneteknek, a lélek történéseinek egységbe rendezése adja a mű epikai többletét. Olvashatunk többek között a költői szerepvállalás ezredvégi problematikáiról éppen úgy, mint a hazai és a világtörténelmi környezet jelenlegi arculatáról.

A mives kötetet Magyarai Mártonnak a Szonettregényhez készült festményei díszítik. A szöveghez hasonlóan a képek alapja is egy matematikai, látszólag nonfiguratív konstrukció, amelyek mögött azonban emberi kör-

vonalak rejtőznek. Az emberé, akinek élete és elmélkedése — a mű tanúsága szerint — még mindig szavakban önthető a Parnasszus tetején elhelyezkedő nemes formában is. (*Göncöl Kiadó, 1997*)

RADVÁNSZKY ANIKÓ

SIPOS IMRE: A SZABADSÁG DIADALA

Sipos Imre a teológia tudományát műveli. A természettudományok, a biológia területéről tette meg a hosszú és fáradságos utat a teológia tudományához. Bonyolult, ellentmondásos és keserves vita után jutott nyugvópontra a modern természettudomány és a keresztény hit vitája: és éppen az evolúciós elmélet vetette fel a legbonyolultabb teológiai problémákat. Természettudósok és teológusok közös erőfeszítése révén tisztázódott, hogy a tudományos igazságok és a hit igazságai különbözőek ugyan, de nem mondanak egymásnak ellent. Különböző szintjei és egymásra hangolható dimenziói vannak, többféle út vezet egyazon igazság megvilágításához.

A szerző az ember szabadságának kérdését teszi vizsgálatá tárgyává. Három szinten boncolgatja a szabadság kérdését. Múltjához, természettudományos képzettségéhez híven először az evolúció, az időben változó környezeti hatások szövevényében előkészíti az utat, a térfogságából megszabadult teremtmény, az ember szabadsága felé. Második lépésben az ember szabadságát veszi szemügyre antropológiai-bölcseleti szinten, ahogyan a történelmi, erkölcsi, társadalmi, személyes dimenziókban gigantikus párharcban kialakult a szabad, belső, alapvető döntésre képes ember páratlan, egyedülálló jelensége. Végül a teológiai reflexió fényében feltűnik a legnagyobb csoda világunkban, Isten és az ember szabadságának, a véges és a végtelen szabadságnak a viszonya. Nemcsak elméleti kérdésként vetődik fel ez a viszony, hanem konkrét történelmi és személyes dimenzióban; Jézus Krisztusban az isteni és az emberi valóság személyesen egyesült valóságában jelenik meg a szabad szeretet csúcsa: a példa és a cél, az Igen beteljesedése. (*Miklósi, 1997*)

FILA BÉLA

SOMMAIRE

La révolution et guerre d'indépendance hongroise de 1848-49

ISTVÁN KÁFER:	Les relations hungaro-slovaques
BARNA ÁBRAHÁM:	Hongrois et Roumains en Transylvanie
ISTVÁN GÁL:	Les piaristes et la guerre d'indépendance
PÉTER KISS:	Prêtres et religieux condamnés en 1848-49
ANDRÉ FROSSARD:	Chemin de Croix
JÁNOS PILINSZKY:	Mari Töröcsik
■	Entretien avec Mari Töröcsik

INHALT

Die ungarische Revolution und Freiheitskampf von 1848-49

ISTVÁN KÁFER:	Das ungarisch-slovakische Verhältnis
BARNA ÁBRAHÁM:	Ungarn und Rumänen in Siebenbürgen
ISTVÁN GÁL:	Piaristen im Freiheitskampf
PÉTER KISS:	Die 1848-49 verurteilten Priester und Ordensleute
ANDRÉ FROSSARD:	Kreuzweg
JÁNOS PILINSZKY:	Mari Töröcsik
■	Gespräch mit Mari Töröcsik

CONTENTS

The 1848 Hungarian War of Independence

ISTVÁN KÁFER:	About the Hungarian-Slovak relationship
BARNA ÁBRAHÁM:	Hungarians and Romanians in Transsylvania
ISTVÁN GÁL:	Piarist Fathers in the Hungarian War of Independence
PÉTER KISS:	Convicted priests and religious
ANDRÉ FROSSARD:	The road of the Cross
JÁNOS PILINSZKY:	About Mari Töröcsik
■	Interview with Mari Töröcsik

Főszerkesztő és felelős kiadó: LUKÁCS LÁSZLÓ

Szerkesztőség: BITSKEY BOTOND, HORÁNYI ÖZSÉB, KISS SZEMÁN RÓBERT, MORVAY EDIT

Szerkesztőbizottság: BÉKÉS GELLÉRT, KALÁSZ MÁRTON, KENYERES ZOLTÁN, MOHAY TAMÁS, NAGY ENDRE, POMOGÁTS BÉLA, RÓRAY LÁSZLÓ, SZÖRÉNYI LÁSZLÓ, VÁRNAI JAKAB

Indexszám: 25 921 HU ISSN 0042-6024; Nyomás: VESZPRÉMI NYOMDA RT.; Felelős vezető: Erdős András vezérigazgató

Lapunk megjelenését a József Attila Kulturális és Szociális Alapítvány, a Nemzeti Kulturális Alap és a Soros Alapítvány támogatja
Szerkesztőség és Kiadóhivatal: Budapest, V., Kossuth Lajos u. 1. III. lh. II. em. Telefon: 117-7246; telefax: 117-7682. Postacím: 1364 Budapest, Pf. 48. Internet cím: <http://communio.hcbc.hu/vigilia> /E-mail cím: vigilia@hcbc.hu. Előfizetés, egyházi és templomi árusítás: Vigilia Kiadóhivatala. Terjeszti a Magyar Posta, a HÍRKER Rt., az NH Rt. és alternatív terjesztők. A Vigilia csekkszámla száma: OTP. VII. ker. 11707024—20373432. Előfizetési díj: 1 évre 1200, — Ft, fél évre 600, — Ft, negyed évre 300, — Ft egy szám ára 115, — Ft. — Előfizethető külföldön a KKV-nál (H-1389 Budapest, POB 149.) vagy az Inter-Europa Bank Rt-nél (1053 Budapest, Szabadság tér 15.) vezetett 11100104—1971941402 sz. számláján. Ára: 45, — USD vagy ennek megfelelő más pénznem/év.

SZERKESZTŐSÉGI FOGADÓÓRA: KEDD, CSÜTÖRTÖK 10—14 ÓRA. KÉZIRATOKAT NEM ŐRZÜNK MEG ÉS NEM KÜLDÜNK VISSZA.

Ára: 115 Ft

VIGILIA

SZEMLE

SZABÓ FERENC	Láng az őszutóban
■	Egy kiállítás képei
SZIGETI GYÖRGY	Tudósítás a kis utcából
LUÍS DE CAMÕES	A lusiadák
CSONTOS JÁNOS	Szonettregény
SIPOS IMRE	A szabadság diadala

A SZEMLÉKET ÍRTÁK Fila Béla, Földvály Kinga, Kosztolánczy Tibor,
Lukács László, Radvánszky Anikó és Oláh András

KÖVETKEZŐ SZÁMAINKBÓL

- Szociális körkép határainkon túl
- Az ezredvég reménye
- A szenvedés átka és áldása
- Keresztény-magyar századokból
- A szolidaritás mai társadalmunkban
- Világi hívek az egyházban